

ВІСНИК ***КОНСТИТУЦІЙНОГО*** ***СУДУ УКРАЇНИ***

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване
19 лютого 1997 року

Свідоцтво
про державну реєстрацію
Серія КВ № 2444

Виходить
шість разів на рік

Засновник:
Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жилянська, 14

4–5/2016

Редакційна рада

- Ю. Баулін** — Голова Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (голова Редакційної ради)
- П. Стецюк** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доктор права (заступник голови Редакційної ради)
- Ю. Барабаш** — проректор, завідувач кафедри конституційного права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Гранат** — суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща, доктор наук, професор
- І. Гриценко** — декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор
- М. Гультай** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук
- М. Козюбра** — суддя Конституційного Суду України у відставці, завідувач кафедри загальнотеоретичних наук Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- В. Колісник** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- М. Костицький** — суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри філософії права і юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- М. Мельник** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор
- А. Селіванов** — постійний представник Верховної Ради України у Конституційному Суді України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- І. Сліденко** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник
- В. Тихий** — суддя Конституційного Суду України у відставці, віце-президент — керівник Київського регіонального центру НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України
- Б. Футей** — суддя Федерального суду претензій США, доктор права, професор
- С. Шевчук** — суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України
- В. Шишкін** — суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент

У НОМЕРІ

ДО 20-Ї РІЧНИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Вітальні слова на адресу Конституційного Суду України 5

Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції:
здобутки та перспективи 23

Сторінками історії Конституційного Суду України 41

Спогади суддів Конституційного Суду України у відставці 79

ДО 20-Ї РІЧНИЦІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

Футей Б. 20 років Конституції України 114

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

Георгієвський Ю. Оптимізація співвідношення деконцентрації
та децентралізації як вимога конституційної модернізації 118

Касмінін О. Актуальні питання захисту права на працю та права
на соціальний захист громадян Конституційним Судом України 123

Колісник В. Сприйняття ідей конституціоналізму
на тлі штучної міфологізації масової свідомості 132

Костицький М. Про античні витоки розуміння права (правності)
і закону (законності) та можливість їх урахування в сучасному
конституційному судочинстві 139

Мельник М., Різник С. Про межі конституційної юрисдикції
та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя . . 149

Петришин О. Форма державного правління: до пошуку
конституційної моделі в Україні 160

Речицький В. До питання про конституційно-правові гарантії
народного суверенітету в Україні 168

Сліденко І. Абсолютне в праві, або аксіоматичність базисних
категорій сучасного конституційного права (конституціоналізм) 178

Стецюк П. Зміни до Основного Закону України
щодо правосуддя (конституційно-юрисдикційний зріз) 194

Шаптала Н. Викладення резолютивної частини рішення Конституційного Суду України	202
Шишкін В. Конституційні основи правового реагування органів державної влади на акти воєнної агресії	214

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

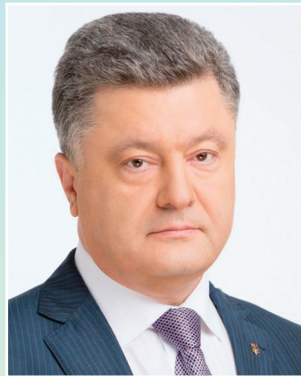
Біромонтієне Т. «Невидимі» поправки до конституції: роль конституційного суду	223
--	-----

СУДОВИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

Селіванов А. Конституція України у правоутворенні сучасного публічного права	239
<i>Увага, конкурс!</i>	246

ДО 20-ї РІЧНИЦІ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

**Вітальні слова
на адресу
Конституційного Суду України**

Високий Суд! Шановні громадяни!

Вітаю вас із 20-річчям Конституційного Суду України.

20 років тому, на початку становлення української держави, створення Конституційного Суду України стало величезним кроком уперед на шляху захисту прав і свобод людини і громадянина, зміцнення демократії та забезпечення верховенства права.

З появою Конституційного Суду був закладений один із наріжних каменів до фундаменту правової держави. Позиції, які висловлює Конституційний Суд України у своїх рішеннях, впливають на розвиток права в країні, формують правову культуру, є орієнтирами у професійній діяльності юристів-практиків та науковців-правників.

Цього року в рамках проведення судової реформи, яка включає в себе і внесення змін до Конституції України, були запроваджені норми, що суттєво посилюють незалежність Конституційного Суду України, звільняють його від непритаманних функцій, розширюють його повноваження, створюють додатковий механізм захисту прав і свобод громадян через інститут конституційної скарги.

Події, що відбуваються в Україні в останні декілька років, ставлять нові завдання перед Конституційним Судом. На суддів Конституційного Суду України — як нинішніх, так і тих, хто прийде до Суду незабаром, — покладається величезна відповідальність за зміцнення ролі цієї інституції у сфері захисту прав і свобод громадян та відновлення суспільної довіри до конституційного судочинства.

Новації, які передбачені змінами до Конституції України та деталізуватимуться в Законі України «Про Конституційний Суд України», встановлюють «нормативний мінімум». А «максимум» роблять люди — професійні, добросовісні, незалежні, неупереджені, політично нейтральні, які є моральними авторитетами та визнаними фахівцями у сфері права.

Бажаю вам неухильно дотримуватися цих високих стандартів, які ставить перед суддями Конституційного Суду України мудрий український народ. Бажаю кожному з вас бути дійсно незалежним, відповідальним і справедливим. Саме таких цінностей роками потребувала наша держава. Такою її і збудуємо!

Слава Україні!

Президент України

Петро ПОРОШЕНКО

**Шановний Юрію Васильовичу!
Шановні судді та працівники Секретаріату
Конституційного Суду України!**

Слідуючи європейським традиціям утвердження реального конституціоналізму, законодавець передбачив у Конституції України створення унікального феномену судової влади — Конституційного Суду України. Два десятиліття діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в нашій країні, вирішення питань та розв'язання конфліктів виключно з позиції права, у тому числі суперечностей між органами публічної влади, і головне — гарантування конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Діяльність Конституційного Суду України підтвердила важливий для суспільства момент істини — необхідність забезпечення конституційного порядку, згідно з яким усі органи публічної влади, всі посадові особи, включаючи главу держави, визнають пріоритет наданих Конституцією України прав і гарантій, обов'язковість рішень Конституційного Суду України. Це визначальна ознака функціонування правової держави.

Безкомпромісно і послідовно обстоюючи конституційні права і свободи громадян, не відхиляючись від принципів і норм міжнародного права, Конституційний Суд України виконує виключні повноваження щодо тлумачення положень Конституції України.

Зважаючи на значущість поставлених завдань, судді Конституційного Суду України мають усвідомлювати високу відповідальність перед державою і суспільством. Це надто важливо сьогодні, коли судова влада переживає процеси перебудови, позбавляючись від корозії безкарності, нехтування довірою громадян. Сучасна доба висуває до всіх суддів вимоги щодо володіння глибокими юридичними, зокрема конституційними, знаннями, професійної гідності, а інколи й безкомпромісної рішучості в ім'я Конституції України. Маю на увазі судовий конституційний контроль, що визнає неконституційними окремі норми, а іноді й законодавчі акти України, введення інституту індивідуальної конституційної скарги як ефективного засобу правового захисту конституційних прав людини від посягань з боку публічної влади та посадових осіб. Цей новий інститут демо-

кратичної правової держави вимагає реальної незалежності правосуддя від політичної кон'юнктури.

Становлення Конституційного Суду України упродовж 20 років відбувалося на принципово новій основі. Встановивши принцип поділу влади і самостійність судової гілки влади, Верховна Рада України сприяла незалежності Конституційного Суду України, створенню умов доступу до правосуддя юридичних та фізичних осіб. Адже його існування незалежно від інших органів державної влади, від тиску політичних партій чи засобів масової інформації — це незалежність як внутрішня свобода правових переконань суддів, яких не можна примусити приймати рішення під диктовку, з політичних чи корисливих мотивів.

Саморегулювання, самообмеження суддів і високий рівень відповідальності мають органічно доповнювати незалежність Конституційного Суду України — це бастион непохитності у захисті конституційних принципів і цінностей, які вибором Український народ, відстоюючи свою свободу. Конституційний Суд України потрібен суспільству за умови, що він неухильно стоїть на сторожі Конституції України і підкорюється виключно Основному Закону. Саме таким чином взаємодіючи з українським парламентом, Конституційний Суд України забезпечує стабільність у суспільстві і зміцнює конституційний правопорядок.

Відзначаючи 20-річний ювілей Конституційного Суду України, зичу всім вам плідної творчої праці в ім'я утвердження принципів та цінностей конституціоналізму, добра, особистого щастя і міцного здоров'я.

З повагою
Голова Верховної Ради України

Андрій ПАРУБІЙ

Дорогі друзі!

Сердечно вітаю з нагоди 20-річчя від дня заснування Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України – єдиний орган конституційної юрисдикції, який має виняткове значення для нашої країни. Українська державність проходить важливі етапи інституційного становлення, а процеси трансформації України з постсоціалістичної держави до сучасної демократичної європейської країни супроводжуються низкою внутрішніх і зовнішніх викликів. Якими б не були труднощі на цьому шляху, наш обов’язок – відстоювати та посилювати засади правової держави, відкритого громадянського суспільства, сприяти подоланню корупції, поглибленню системних реформ і незворотності європейського та євроатлантичного курсу.

Конституційний процес, який триває в країні, має врахувати ключові виклики сьогодення, а його конструктивним результатом мають стати зміни до Основного Закону, які напрацьовуються робочими групами Конституційної комісії. Головна мета цих змін – утвердження інститутів демократії, ефективної моделі державного управління, захист прав і свобод громадян, справедливе судочинство.

Адже від прозорості та професійності судової системи залежить становлення правової держави і міжнародного іміджу України. Саме на цьому базується довіра політичних та економічних партнерів нашої держави.

Вірю, що високий професіоналізм, мудрість та відповідальність за долю країни і кожної людини завжди будуть незаперечними заповідями вашої роботи.

Міцного здоров’я вам, добробуту, оптимізму, впевненості у своїх силах!

З повагою
Прем’єр-міністр України

Володимир ГРОЙСМАН

**Шановний пане Голово!
Шановні судді й працівники Секретаріату
Конституційного Суду України!**

Від імені суддів Верховного Суду України та від себе особисто щиро вітаю вас із нагоди 20-ї річниці створення Конституційного Суду України.

Пріоритетним напрямом діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні був і залишається захист прав та свобод людини й громадянина, утвердження принципу верховенства права та загальнодемократичних засад судочинства.

Як свідчить багаторічна практика конституціоналізму, правові акти Конституційного Суду України є тим правовим засобом, за допомогою якого забезпечується визначеність законодавства та стабільність правового регулювання суспільних відносин. Послідовне дотримання Конституційним Судом України правових позицій створило базис рішень, які стали результатом виваженого тлумачення й послідовного застосування, ураховуючи попередні власні правові позиції та формуючи нові, затребувані часом і розвитком громадянського суспільства.

І хоча за роки свого існування Конституційний Суд України безпосередньо не здійснював захисту прав і свобод конкретної людини й конкретного громадянина, проте саме він відігравав фундаментальну роль у гарантуванні верховенства Конституції України, формуванні єдиного праворозуміння в державі з метою забезпечення їхнього належного захисту.

На сучасному етапі функціонування держави, зважаючи на зовнішні виклики та необхідність кардинальних змін, яких вимагає час і суспільство, усе частіше постає проблема необхідності посилення забезпечення належного рівня законності й правопорядку у сфері гарантування та дотримання прав і свобод людини й громадянина, без яких подальший розвиток демократичної та правової держави неможливий. У зв'язку з цим загальносвітовою тенденцією в напрямі захисту прав і свобод людини та громадянина, крім наявних механізмів, стає посилення нової ролі Конституційного Суду України в забезпеченні таких прав.

Саме із запровадженням інституту конституції скарги, який є новою важливою віхою судової реформи в нашій державі, перед Конституційним Судом України постала глобальна задача реалізації прямого індивідуального доступу громадян

до конституційного правосуддя. Такий механізм захисту прав і свобод людини у відносинах з державою має стати довгоочікуваним логічним кроком у розвитку вітчизняного конституціоналізму та наблизитимете Україну до міжнародних стандартів судочинства.

Звичайно, процес удосконалення механізму захисту прав і свобод людини та громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції є досить складним і тривалим. Натомість нові завдання та функції Конституційного Суду України, визначені змінами в судово-правовій реформі, повною мірою сприятимуть забезпеченню верховенства права, суттєво впливатимуть на розвиток демократії, забезпечення відповідальності державної влади перед суспільством та зрештою ефективному розвитку громадянського суспільства.

Крім того, в умовах перманентних змін у політичному, економічному та суспільному житті держави, безперервного оновлення законодавства та системи судоустрою в Україні особливого значення набуває налагодження взаємовідносин між Конституційним Судом України й Верховним Судом України, розмежування компетенції цих органів. Своєю багаторічною співпрацею Верховний Суд України та Конституційний Суд України сприяли адаптуванню законодавства до Конституції, розчищенню правового поля від актів, що їй суперечать.

В історії Конституційного Суду України було багато складних і водночас яскравих сторінок, у які навечно вкарбовано нелегку повсякденну працю багатьох поколінь.

За роки існування установи незмінним залишається професіоналізм суддів і працівників Секретаріату, їх відданість Основному Закону. З упевненістю можна констатувати, що результати цієї діяльності є помітними, відчутними та цілком реальними.

Користуючись нагодою, хочу побажати вам міцного здоров'я, нових професійних здобутків, оптимізму й віри в нашу велику спільну справу, невичерпної енергії та творчої наснаги.

Нехай здобутки на ниві правосуддя винагородять вас шаную й довірою людей.

Гармонізації конституційного простору та стабільності конституційного праворозуміння!

**Голова
Верховного Суду України**

Ярослав РОМАНЮК

Шановний Юрію Васильовичу!

Від імені колективу Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ та від себе особисто щиро вітаю Вас і очолюваний Вами колектив з 20-ю річницею утворення Конституційного Суду України!

Саме стільки років Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в нашій державі стоїть на варті законності і верховенства права, дотримання та захисту конституційних прав і свобод громадян як фундаменту правової, демократичної держави. Переконаний, що саме наполеглива, самовіддана праця суддів і працівників апарату Конституційного Суду України сприяє утвердженню в Україні демократичних принципів і цінностей, поваги до Основного Закону та підвищенню рівня суспільної довіри до всієї судової системи. Немає жодних сумнівів, що такий значний 20-річний досвід конституційного судочинства стане передумовою подальшого розвитку доктрини та практики у вирішенні питань, які мають основоположне значення для нашої держави.

Від щирого серця бажаю Вам та очолюваному Вами колективу життєвих сил та наснаги, твердості духу, мудрості і терпіння, щоб і надалі продовжувати гідно виконувати цю надзвичайно важливу та відповідальну місію на благо України!

З повагою

**Голова Вищого спеціалізованого суду України
з розгляду цивільних і кримінальних справ**

Борис ГУЛЬКО

Шановні судді та працівники апарату!

Прийміть щирі вітання з нагоди 20-ї річниці Конституційного Суду України.

Створення судового органу конституційного контролю було продиктоване необхідністю побудови дійсно демократичної держави і формування комплексної системи захисту гарантованих Основним Законом прав і свобод українців, ознаменувало початок юридичного і практичного впровадження конституційної юрисдикції на теренах незалежної України та стало знаковою віхою в її історії.

Вітчизняне конституційне правосуддя наділене особливою відповідальністю, адже прийняті Конституційним Судом України рішення є обов'язковими для всіх органів влади і посадових осіб та можуть впливати на долю не лише однієї людини, а й цілої держави. Тому висока професійна підготовка суддів, їх великий досвід і глибокі знання забезпечують послідовність та відповідальність у формуванні правових позицій, а нас зобов'язують з довірою і повагою відноситися до рішень Конституційного Суду України.

Членство Конституційного Суду України в Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів і в Європейській конфедерації конституційних судів є яскравим свідченням того, що в нашій державі функціонує незалежне конституційне правосуддя та побудований дієвий механізм вирішення конституційних спорів.

З нагоди ювілею висловлюю вдячність суддям і працівникам апарату Конституційного Суду України за високий професіоналізм та самовідданість, відповідальність і вірність обраній справі.

Бажаю міцного здоров'я, благополуччя, нових успіхів і досягнень в праці, спрямованій на побудову дійсно правової, демократичної держави, захист прав і свобод людини та громадянина.

З повагою

Голова Вищого господарського суду України

Богдан ЛЬВОВ

**Шановний Юрію Васильовичу!
Шановні судді та працівники Секретаріату
Конституційного Суду України!**

Від імені суддів і працівників апарату Вищого адміністративного суду України та особисто щиро вітаю вас з 20-ю річницею заснування Конституційного Суду України!

Двадцятиріччя — це нетривалий час в історії з огляду на тисячолітню історію створення судів. Але історичні віхи вимірюються не стільки часом, скільки значимістю подій, що відбувалися, труднощами й умовами, які їм сприяли.

Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні відіграє важливу роль у забезпеченні конституційних прав і свобод людини і громадянина, верховенства права в державі. З його діяльністю пов'язана поява нових, прогресивних правових новел.

Вагомим результатом зусиль і наполегливої праці Конституційного Суду України є сучасний стан організації та здійснення конституційного правосуддя в державі, що є вкрай важливим в умовах національної конституційної реформи. Саме Конституційний Суд України покликаний виконувати надважливе завдання — гарантувати верховенство Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Найважливішими стали правові позиції Конституційного Суду України щодо розв'язання проблем судоустрою та судової діяльності. Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що основоположний конституційний принцип незалежності та недоторканності суддів забезпечує важливу роль судової влади в механізмі захисту прав і свобод людини і громадянина та є запорукою реалізації права на справедливий судовий захист.

Потенціал і можливості судової влади сьогодні ще цілком не реалізовані. Ще є значна кількість питань, вирішення яких могло б сприяти розкриттю потенціалу судової влади і допомогло б судам більш ефективно захищати права і свободи людини і громадянина.

Сьогодні Конституційний Суд України потребує подальшого підвищення ефективності та якості роботи, що є вимогою часу, вимогою громадянського суспіль-

ства. Великі надії у сфері судового захисту українські громадяни пов'язують з успішною реалізацією в конституційному судочинстві інституту конституційної скарги.

Зичу вам, шановні колеги, міцного здоров'я, всіляких гараздів, невичерпних сил і енергії в усіх ваших добрих справах на благо нашої рідної України.

З повагою

Голова

Вищого адміністративного суду України

Олександр НЕЧИТАЙЛО

Із задоволенням вітаю колектив і суддів Конституційного Суду України з 20-ю річницею його заснування.

З 1996 року історія України не була легкою, нині знову у вашій країні нестабільний період. Конституційному Суду України часто доводилося приймати рішення у критичні поворотні моменти для вашої держави.

Конституційний Суд України не лише розглядає конституційність законодавства, а й задіяний у реформі Конституції України. Останнім часом ви схвалили дуже важливу реформу судоустрою України.

Українська судова система часто страждала від неефективності, втручання і навіть корупції. Нещодавно прийнята конституційна реформа спрямована на те, щоб суди діяли вільно від політичного втручання, та повинна забезпечити ефективну боротьбу з корупцією. Я сподіваюся, незабаром ми побачимо перші результати цих змін.

У низці випадків Венеціанська Комісія рекомендувала, щоб Конституційний Суд України мав повноваження розглядати не тільки нормативні акти, а й здійснювати контроль конституційності остаточних судових рішень. Ця рекомендація не була реалізована в останніх змінах до Конституції України. Можливо, ще не час. Проте нинішня реформа має стати підґрунтям для поліпшення якості рішень загальних судів, а Конституційний Суд України може сприяти цьому.

Ми бачили рішення українських судів, у яких спочатку посилаються на чинні положення законодавства, викладають факти і просто закінчують вердиктом. Деякі судді судів загальної юрисдикції відкрито заявляли, що вони не наводять обґрунтування у своїх рішеннях, оскільки це призведе до критики рішень та їх скасування у вищих інстанціях. Таке ставлення є неприйнятним у демократичній державі, що керується принципом верховенства права.

Чого не вистачає у таких рішеннях, так це логічного зв'язку між правовими нормами і фактами. Тільки аргументи, що забезпечують такий зв'язок, можуть вважатися необхідним обґрунтуванням, якого вимагають Конституція України та стаття 6 Європейської конвенції з прав людини. Загальні та конституційні суди використовують різні методи тлумачення для встановлення цих зв'язків, тож спосіб застосування цих методів повинен бути розумним і підлягати контролю з боку вищих інстанцій.

Якщо Конституційний Суд України не може безпосередньо контролювати використання таких аргументів судами загальної юрисдикції, він може і повинен бути прикладом для інших судів. З прийняттям конституційних поправок судова реформа в Україні зробила рішучий крок вперед, і Конституційний Суд України залишається ключовою фігурою в цій реформі.

Дозвольте мені привітати Конституційний Суд України з важливими досягненнями протягом перших 20-ти років його діяльності. Впевнений, що роль вашого Суду залишатиметься вирішальною у розвитку демократії, захисті прав людини і верховенства права в Україні.

**Голова Європейської Комісії
«За демократію через право»
(Венеціанська Комісія)**

Джанні БУКІККІО

Дорогі друзі!

Цього року Конституційний Суд України відзначає почесний ювілей — 20-ту річницю своєї діяльності. Два десятиліття є значним шляхом, пройденим Конституційним Судом у розробці конституційних норм, зміцненні конституційного правосуддя і культивуванні поваги до цінностей, закріплених у Конституції України. Цей шлях був позначений різними викликами та складними періодами. Та попри будь-які складнощі дотримання Конституції України, верховенства права, демократії і прав людини, а також неупередженість і незалежність від інших держав повинні завжди залишатися незмінними принципами, що забезпечують успішну діяльність Конституційного Суду України.

Конституційному Суду України довірено відповідальну місію — розкривати суть положень Конституції України та особливий обов'язок — гарантувати верховенство Основного Закону України в правовій системі держави.

Конституційний Суд України продовжуватиме відігравати особливо важливу роль у майбутньому в питаннях захисту та забезпечення європейської і трансатлантичної інтеграції, обраної державою, спільних цінностей, які поділяють західні демократичні держави, людської гідності та прав людини. З метою досягнення цих цілей Конституційний Суд України має бути незалежним і прогресивним, розвивати європейський підхід.

Я щиро вірю, що досвід, накопичений за двадцять років діяльності, дозволить Конституційному Суду України бути органом, сповненим рішучості і мужності приймати такі рішення та ініціативи, які найкращим чином сприятимуть утвердженню демократії в Україні та добробуту її народу, органом конституційної юрисдикції, який може зробити більш істотний, ніж очікувалося, внесок у майбутнє вільної і незалежної держави. Тільки в цьому випадку Конституційний Суд України може завоювати довіру і повагу українського народу та міжнародного співтовариства.

Радий, що діалог, встановлений між конституційними судами України та Литовської Республіки кілька років тому, розширюється та поглиблюється, а міжнародне співробітництво, зокрема з країнами Східного партнерства Європейського Союзу, стало не лише двостороннім, а й багатостороннім. Завдяки обміну досвідом, корисними ідеями і досягненнями ми всі разом зміцнюємо спільні демократичні цінності в кожній державі, у регіоні і на всьому континенті. Дозвольте

нагадати, що минулого року було засновано Асоціацію конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів, яка відкрила етап нової якості у співпраці між конституційними судами. Разом з конституційними судами Грузії та Республіки Молдова ми підтримали ініціативу Конституційного Суду України щодо засудження анексії Криму і підписали Спільну заяву щодо поваги територіальної цілісності та міжнародного права при здійсненні конституційного правосуддя. Хочу запевнити, що Конституційний Суд Литовської Республіки завжди підтримуватиме таке співробітництво, оскільки конституційні суди не можуть бути інструментами здійснення таких міжнародних злочинів, як анексія Криму.

Користуючись нагодою, хочу побажати Україні перемоги в боротьбі проти зовнішньої агресії, відновлення територіальної цілісності країни та позиціонування себе як члена європейської і трансатлантичної спільноти демократичних держав. Також бажаю мужності Конституційному Суду України та успіхів у зміцненні й захисті демократичних цінностей, верховенства права і прав людини.

Слава Україні!

**Голова Конституційного Суду
Литовської Республіки,
головуючий Всесвітньої конференції
конституційного правосуддя**

Дейнюс ЖАЛІМАС

Від імені Конституційного Суду Грузії та себе як головуючого XVII Конференції європейських конституційних судів дозвольте від щирого серця привітати Конституційний Суд України з 20-ю річницею діяльності.

Ця дата є знаменною в історії української демократії. У сучасному демократичному суспільстві Конституційний Суд відіграє важливу роль у поділі влади шляхом забезпечення підтримки балансу між існуючим політичним інтересом та властивими ліберальними цінностями в рамках Основного Закону. Протягом багатьох років Конституційний Суд України виявляв себе як орган, здатний долати виклики, що поставали на його шляху. Він став потужним судовим органом, який ефективно виконує свої конституційні повноваження і продовжує постійно розвиватися.

Історія України та моєї держави, Грузії, вирізняється боротьбою за незалежність. Конституційні традиції мають глибоке коріння як у Грузії, так і в Україні. Саме в 1918 році в обох країнах виникли рухи за незалежність, що згодом привело до прийняття основних законів — Конституції Грузії в 1921 році та Конституції України в 1918 році. Однак у випадку України Основний Закон був проектом, який у подальшому мав бути промульгований. На жаль, незабаром після цього обидві країни були анексовані Радянським Союзом і втратили надію на свою незалежність. Проте у цей період, про що свідчать основні правові документи, Грузія та Україна постійно прагнули до свободи та демократії. Нині ці документи є інституційною основою для досягнення нашої спільної мети щодо створення сильної і функціональної демократії, в основі якої лежать ліберальні цінності.

Крім історичних паралелей між Грузією та Україною, я хотів би з радістю підкреслити дружнє та ефективне інституційне співробітництво між нашими конституційними судами, які відіграють значну роль у забезпеченні верховенства Конституції своїх держав, демократичної стабільності, ефективного функціонування державних органів, а також захисту прав і свобод людини. Під час мого перебування на посаді Голови Конституційного Суду Грузії відносини з нашими українськими колегами перейшли на якісно новий рівень. Я вдячний Конституційному Суду України за його відкритість та щирість у встановленні тісного співробітництва з Конституційним Судом Грузії.

Так склалося, що цього року ми також відзначаємо 20-ту річницю діяльності Конституційного Суду Грузії. Між Грузією та Україною є багато спільного, особли-

во те, що обидві країни мають непохитну любов до свободи та незалежності. Тож давайте продовжуватимемо наш рух у цьому напрямі — встановленні справжньої сучасної демократичної держави, в основі якої лежать ліберальні цінності.

Щиро вітаю весь український народ з 20-ю річницею Конституційного Суду України.

**Голова Конституційного Суду Грузії,
головуючий Конференції європейських
конституційних судів**

Георгій ПАПУАШВІЛІ

Дорогі друзі!

З великим задоволенням маю честь висловити від імені судів — членів Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського і Чорного морів наші теплі й щирі вітання з нагоди 20-ї річниці Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України є відносно молодого установою. Проте конституційні питання, які він розглядає, проходять довгий шлях, відображаючи реальність і потреби часу. Оскільки Конституційний Суд України є невід'ємною частиною якісної організації державної влади, його роль є визначальною і має величезне значення як реальна опора державі і демократії, що гарантує рівність усіх перед законом, а також права і основні свободи людини.

Конституційний Суд України є одним з членів — засновників Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів, мета якої полягає у зміцненні незалежності конституційних судів у регіоні, сприянні захисту прав і основних свобод людини, гарантуванні демократичних принципів і цінностей, забезпеченні й реалізації принципів верховенства права та активізації обміну інформацією щодо кращих юридичних напрацювань у галузі конституційного права.

Одним із основних принципів Асоціації є повага до незалежності і суверенітету держав та їх територіальної цілісності. Тож Конституційний Суд України може бути впевненим, що Асоціація надасть усю необхідну підтримку й допомогу у питаннях зміцнення й захисту цих конституційних цінностей.

Від імені Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів ми бажаємо вам мужності, завзятості й сили характеру для захисту верховенства права й інших основних конституційних цінностей у вашій країні.

Головуючий Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів

Александр ТЕНАСЕ

Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи

Ю. Баулін

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Голова Конституційного Суду України

У статті досліджується процес становлення та остаточного утвердження вітчизняного інституту конституційного правосуддя. В контексті основних напрямів судової реформи визначаються перспективи подальшого удосконалення діяльності Конституційного Суду України щодо захисту гарантованих Конституцією України прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина в Українській державі.

Ключові слова: активізм, кваліфікаційні вимоги, конституційне правосуддя, конституційне судочинство, конституційний судовий контроль, народний суверенітет, права людини і громадянина, правова культура.

16 жовтня 2016 року виповнюється 20 років з дня ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон)¹. З прийняттям цього справді історичного правового акта де-факто розпочалася діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції в Українській державі, хоча формально Конституційний Суд України (далі — КСУ, Суд) було засновано раніше. Так, 24 жовтня 1990 року Верховна Рада тоді ще Української РСР прийняла Закон «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР», відповідно до частини першої статті 112 якого: «Конституційний Суд Української РСР обирається Верховною Радою Української РСР на десять років з числа спеціалістів у галузі права у складі Голови, заступника Голови і 23 членів Суду»².

У подальшому Верховна Рада України внесла зміни до частини першої статті 112 чинної на той час Конституції (Основного Закону) України³ й стаття набула такої редакції: «Конституційний Суд України обирається Верховною Радою України на десять років з числа спеціалістів у галузі права у складі Голови, двох заступників Голови і 12 членів Суду.

Особи, обрані до Конституційного Суду України, не можуть одночасно входити до складу інших державних органів, діяльність і акти яких є піднаглядними

---

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

² Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР : Закон УРСР від 24 жовтня 1990 року № 404-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. — 1990. — № 45. — Ст. 606.

³ Про зміну частини першої статті 112 Конституції (Основного Закону) України : Закон України від 3 червня 1992 року № 2401а-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 142.

Конституційному Суду України, а також бути народними депутатами України чи належати до будь-яких політичних партій і рухів.

Особи, обрані до Конституційного Суду України, при виконанні своїх обов'язків є незалежними і підкоряються тільки Конституції України.

Організація і порядок діяльності Конституційного Суду України визначаються Законом про Конституційний Суд України»¹.

На виконання цього конституційного припису 3 червня 1992 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Конституційний Суд України»². Цим законом КСУ визначався як незалежний орган у системі судової влади, покликаний забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав і свобод особи. Відповідно основна мета діяльності Суду полягала у забезпеченні конституційної законності і верховенства Конституції України (частина перша статті 2), а його завданням було забезпечення відповідності Конституції України законів та інших актів органів законодавчої і виконавчої влади, а також дача висновків у випадках, передбачених Конституцією України і цим Законом (частина друга статті 2).

Втім тоді КСУ так і не було створено, а Верховна Рада України, до повноважень якої було віднесено формування конституційного складу цього органу, спромоглася обрати тільки Голову Суду. Ним став видатний український учений-конституціоналіст Леонід Петрович Юзьков (1938–1995 роки), наукові напрацювання якого з теорії української доктрини конституційної юрисдикції та його внесок у практичну розробку законодавчих засад конституційного судочинства з роками не втратили актуальності і досі використовуються у роботі єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

Слід також відзначити заслуги академіка Л. Юзькова у розробці основних положень Конституції України 1996 року, яка стала нерукотворним пам'ятником цьому видатному українцю та вирішальним кроком на шляху впровадження ідей конституційного судового контролю в демократичній, соціальній та правовій Українській державі.

У цьому контексті не зайвим буде зазначити, що поняття «дотримання конституції», «конституційність закону», «конституційний судовий контроль» у радянській юридичній науці і практиці державотворення Української РСР не застосовувалися, оскільки переважала концепція, за якою конституційний контроль суперечить принципу верховенства законодавчої влади, а відповідно — й принципу народного суверенітету. Тож вважалося, що наділення особливого юрисдикційного органу конституційного контролю правом скасовувати акти Верховної Ради України — єдиного органу, який виступає від імені народу, — перетворювало принцип народного суверенітету на фікцію. Відповідно Конституція України 1978 року, незважаючи на численні зміни й доповнення, внесені до неї після набуття Україною незалежності, залишалася конституцією «країни рад» і не могла бути

¹ Конституція України втратила чинність на підставі Закону від 28 червня 1996 року № 254/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 142.

² Про Конституційний Суд України : Закон України від 3 червня 1992 року № 2400-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 33. — Ст. 471.

основою для запровадження інституту конституційного контролю як одного з важливих складових механізму стримування та противаг між гілками державної влади.

Конституція України 1996 року визначила КСУ єдиним органом конституційної юрисдикції в нашій державі та віднесла до його повноважень вирішення питань, зокрема, щодо:

— відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів парламенту, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим; офіційного тлумачення Конституції та законів України (стаття 150);

— надання висновків щодо відповідності Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів України, що вносяться на ратифікацію до парламенту, додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України з поста в порядку імпичменту (стаття 151);

— надання висновків щодо відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам її статей 157 та 158 (стаття 159).

Таким чином, було запроваджено класичну європейську (кельзенівську) модель конституційного судового контролю, що передбачає надання виключних повноважень з перевірки конституційності законодавчих актів спеціальному органу — конституційному суду.

Конституція, як зазначав один із батьків Конституції США А. Гамільтон, повинна «визначати основні принципи діяльності держави та не бути перевантажена детальними подробицями їх реалізації»¹. Так і в нашому випадку — законодавець на конституційному рівні визначив основні питання, пов'язані із запровадженням конституційного судового контролю, а саме: статус Суду, його повноваження та правові наслідки прийняття рішень, кількість суддів, кваліфікаційні вимоги та гарантії їх незалежності і недоторканності, а також принцип формування конституційного складу та процедуру обрання Голови Суду (статті 147, 148, 149, 152). Конституція України також встановила, що порядок організації і діяльності КСУ, процедура розгляду ним справ визначаються законом (стаття 153).

Такий Закон, як зазначалося, було прийнято Верховною Радою України 16 жовтня 1996 року, однак на етапі становлення інституту конституційної юстиції в Україні виникла потреба врегулювання організаційних питань діяльності КСУ. Тому не дивно, що одним із перших Рішень, прийнятих 5 березня 1997 року, було затверджено Регламент Конституційного Суду України, яким визначено порядок обрання Голови Суду та його заступників, утворення колегій суддів, постійних і тимчасових комісій, призначення секретарів колегій суддів, керівника Секретаріату; повноваження та порядок проведення засідань колегій суддів, засідань і пленарних засідань; порядок підготовки матеріалів за конституційними поданнями та конституційними зверненнями до розгляду на пленарних засі-

¹ Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея : пер. с англ. / под общ. ред., с предисл. Н. Н. Яковлева, коммент. О. Л. Степановой. — М. : Издательская группа «Прогресс» — «Литера», 1994. — 592 с.

даннях; порядок розгляду справ; основні правила етики на пленарних засіданнях; особливості діловодства, інші питання внутрішньої діяльності¹.

Відповідно до Конституції України Суд не наділений функцією ініціювання розгляду питань, віднесених до його компетенції. Ініціаторами потенційних можливостей відкриття конституційного провадження виступають юридично визначені суб'єкти, які мають право звернення до КСУ.

У цьому контексті слід зазначити, що за роки своєї діяльності Суд визначив певну систему послідовних активних дій щодо розгляду таких звернень і дачі відповіді ініціатору згідно з встановленою Законом процедурою.

Першою стадією цього процесу є попередня оцінка матеріалів, що надійшли, на предмет їх відповідності вимогам, встановленим законодавством для відкриття конституційного провадження. За статтею 45 Закону підставами для відмови у відкритті конституційного провадження є:

«1) відсутність встановленого Конституцією України, цим Законом права на конституційне подання, конституційне звернення;

2) невідповідність конституційного подання, конституційного звернення вимогам, передбаченим Конституцією України, цим Законом;

3) непідвідомчість Конституційному Суду України питань, порушених у конституційному поданні, конституційному зверненні».

Оскільки такі вимоги мають у цілому оціночний характер, то на цій стадії виявляється активізм Суду, який полягає у тому, що в актах за своєю ініціативою він не лише приймає рішення про відкриття конституційного провадження або відмову в ньому, а й у необхідних випадках надає роз'яснення зазначених підстав для відмови у відкритті конституційного провадження.

Так, КСУ, керуючись Конституцією України та Законом, зокрема:

— встановив вимоги до суб'єкта і форми звернення з питань відповідності вимогам Конституції України законопроектів про внесення змін до Конституції України;

— визначив, що його юрисдикція не поширюється на недійсні, нечинні і ті, що вичерпали свою дію, нормативно-правові акти, а також, що до його повноважень не належить здійснення конституційного контролю щодо законності актів органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадових осіб;

— роз'яснив, що під неоднозначним застосуванням положень Конституції України або законів України як підставою для тлумачення Конституції та законів України у випадках, коли суб'єктом звернення є громадянин України, іноземець або особа без громадянства, а також юридична особа, слід розуміти різне застосування одних і тих самих норм цих правових актів судами України, іншими органами державної влади за однакових юридично значимих обставин тощо.

На наступній стадії — відкриття конституційного провадження — активізм Суду полягає у встановленні предмета розгляду, тобто визначення того, які положення правового акта підлягають перевірці на предмет відповідності Конституції України.

Розгляд справи є третьою стадією процесу і центральною частиною діяльності Конституційного Суду України, в ході якої вивчаються матеріали справи і форму-

¹ Рішення Конституційного Суду України «Про Регламент Конституційного Суду України» від 5 березня 1997 року № 2-з // Офіційний вісник України. — 1997. — № 20. — С. 87.

ється аргументація висновку щодо того, чи відповідає певний закон (його окреме положення) вимогам Конституції України. В цих випадках активізм Суду виявляється в тому, що він не пов'язаний правовою аргументацією учасників конституційного провадження. Суд може врахувати їхні позиції при формуванні висновку, а може й виробити свої правові позиції, керуючись власним розумінням змісту й суті конституційних принципів і приписів. Суд має також право обґрунтувати свої рішення виходячи з практики міжнародних судових установ, юрисдикція яких визнається Україною, а також положень міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

У цьому контексті активізм у процесі конституційного провадження можна умовно поділити на обов'язковий, тобто такий, який Суд виявляє постійно, і факультативний, який Суд застосовує на свій розсуд, залежно від обставин справи.

До обов'язкових активних дій належить оперування поняттям верховенства права, основною складовою якого є принцип справедливості, дотримання балансу між інтересами особи, суспільства і держави. У Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 Суд з цього приводу зазначив: «Одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимізовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України»¹.

Крім того, Суд як гарант верховенства Конституції України на всій її території не може залишити без уваги встановлений у ході розгляду справи факт наявності в правовій системі країни неконституційної норми. Тому якщо в ході розгляду справи буде встановлено невідповідність Конституції України, крім положення оспорюваного правового акта, іншого правового акта, що впливає на прийняття рішення у справі, такий акт (його окремі положення) визнається неконституційним, навіть якщо про це не було сказано в конституційному зверненні.

Наприклад, у процесі розгляду справи про офіційне тлумачення положень Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» Суд встановив, що положення закону, яке підлягало тлумаченню, не відповідає Конституції України, і визнав це положення неконституційним².

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Галкіної Зінаїди Григорівни щодо офіційного тлумачення положення частини четвертої статті 3 Закону України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» (справа про заборону розірвання договорів інвестування житлового будівництва) від 13 березня 2012 року № 5-рп/2012 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 2. — С. 74.

Суд також піддає обов'язковій перевірці дотримання конституційної процедури розгляду, ухвалення і набрання чинності законами.

До факультативних проявів судового активізму в ході конституційного провадження належить:

1) повноваження Суду давати обов'язкові для виконання приписи іншим органам державної влади. Так, у Рішенні від 9 червня 1998 року № 8-рп/98¹ КСУ вказав Верховній Раді України, що після внесення поправок у законопроект про внесення змін до Конституції України він може прийматися парламентом тільки за наявності висновку КСУ про те, що законопроект з внесеними до нього поправками відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Недотримання цієї вимоги при прийнятті в 2004 році змін до Основного Закону України стало підставою для визнання відповідного закону неконституційним як такого, що прийнятий з порушенням конституційної процедури його прийняття та розгляду (стаття 152 Конституції України);

2) повернення до попередньої редакції правового акта у випадках, коли визнаються неконституційними внесені до нього зміни внаслідок порушення конституційної процедури його розгляду, ухвалення або набрання ними чинності;

3) визначення в рішенні порядку й термінів його виконання та вимога письмових підтверджень виконання рішення;

4) заповнення прогалин у законі, упуцень законодавця в правовій системі, якщо йдеться про захист прав і свобод людини і громадянина.

Водночас прояви активності КСУ не мають бути спрямовані на підміну законодавця, і якщо законодавець припустився помилки, то саме він і повинен її виправити.

За 20 років діяльності КСУ кілька разів змінювався його склад, змінювалася і ситуація в країні, попри яку Суд продовжував працювати на підставі та в межах своїх конституційних повноважень, неухильно дотримуючись принципу «суверенітету людської особистості», основу якого становлять природні права і свободи, що належать кожній людині незалежно від її політичних поглядів, національності, віросповідання, громадянства, статі чи майнового стану.

Всього протягом цього періоду Судом опрацьовано понад 70 тисяч документів, у тому числі більше однієї тисячі конституційних подань та 5,5 тисяч конституційних звернень. Прийнято 309 рішень з питань конституційності законів, інших правових актів та надання офіційного тлумачення Конституції і законів України, 28 висновків щодо відповідності приписам статей 157, 158 Конституції України законопроектів про внесення змін до Основного Закону України, висновок щодо конституційності міжнародного договору України (Римського статуту) та більш ніж 1,5 тисячі процесуальних ухвал.

Згідно із Законом завданням КСУ є гарантування верховенства Конституції як Основного Закону держави на всій території України (стаття 2). На виконання цього завдання Суд розглянув питання щодо конституційності норм більше ніж 150 законів та інших правових актів, з яких понад сто положень було визнано

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 158 та статті 159 Конституції України (справа щодо внесення змін до Конституції України) від 9 червня 1998 року № 8-рп/98 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 23. — Ст. 854.

неконституційними, що відповідно до статті 152 Конституції України мало наслідком втрату ними чинності з дня прийняття відповідного рішення.

У більшості випадків підставами для визнання неконституційними зазначених норм права було порушення ними основоположних прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України, у тому числі права людини на життя¹, особисту недоторканність² і свободу пересування³, об'єднання у політичні партії⁴ та професійні спілки⁵ для захисту своїх політичних, трудових та соціально-еконо-

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 4. — Ст. 126. — С. 114; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України» від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV «Перехідні положення» Конституції України, статті 73 Закону України «Про Конституційний Суд України», частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 2. — С. 7.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016 // Офіційний вісник України. — 2016. — № 48. — Ст. 1724. — С. 7.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 5. — С. 11.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 54. — Ст. 2183. — С. 90.

⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок) від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 // Офіційний вісник України. — 2000. — № 43. — Ст. 1857. — С. 131.

мічних інтересів, права на соціальний захист¹, права на судовий захист², права вільно обирати та бути обраним до органів державної влади³ тощо.

Таким чином, виконуючи функцію наступного конституційного контролю, Конституційний Суд України де-факто удосконалює систему законодавства, усуваючи з правового поля держави правові акти або їх окремі положення, якими в неконституційний спосіб регулювалися певні правовідносини, в тому числі у сфері реалізації конституційних прав і свобод громадян.

Характерною ознакою діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в останні роки є зростання кількості розглянутих справ за конституційними зверненнями громадян, що до останнього часу було єдиним засобом індивідуального доступу наших співвітчизників до конституційного правосуддя. Починаючи з січня 1997 року, Конституційний Суд України дав офіційне тлумачення майже 300 положень Конституції і законів України, що сприяло правильному застосуванню в подальшому цих норм органами влади та захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян.

Зокрема, за зверненням громадянина Суботи А. А. у Рішенні від 12 червня 2013 року № 4-рп/2013 Суд роз'яснив окремі положення Конституції та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо порядку встановлення переліку

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 29, 36, частини другої статті 56, частини другої статті 62, частини першої статті 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 статті 71, статей 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 52. — Ст. 2132. — С. 138; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 36, пунктів 20, 33, 49, 50 статті 71, статей 97, 98, 104, 105 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про гарантії незалежності суддів) від 18 червня 2007 року № 4-рп/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 54. — Ст. 2184. — С. 98; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу сьомого частини дев'ятої статті 11 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» (справа про припинення виплати допомоги при народженні дитини) від 8 червня 2016 року № 3-рп/2016 // Офіційний вісник України. — 2016. — № 51. — Ст. 1805. — С. 34 та інші.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 9 вересня 2010 року № 19-рп/2010 // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 5. — С. 25; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 28.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про вибори народних депутатів України» (справа про вибори народних депутатів України) від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 // Офіційний вісник України. — 1998. — № 23. — Ст. 850.

вимог до осіб, які виявили бажання стати суддею, та до кандидатів на посаду судді¹.

У Рішенні від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013 у справі за зверненням громадянина Козлова Д. О. Суд наголосив, що відповідні положення Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» «потрібно розуміти так, що обмеження пені у грошових зобов'язаннях подвійною обліковою ставкою Національного банку України, що діяла у період, за який сплачується пеня, поширюється на правовідносини, суб'єктами яких є лише підприємства, установи та організації незалежно від форм власності і господарювання та фізичні особи — суб'єкти підприємницької діяльності (підприємці)»².

Рішеннями від 15 жовтня 2013 року № 8-рп/2013 та 9-рп/2013 у справах за зверненнями громадян Присяжнюк Л. М. та Дзьоби Ю. В. Конституційний Суд України підтвердив непорушність права громадян на звернення до суду, у тому числі за позовом:

– про стягнення сум індексації заробітної плати та компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати як складових належної працівнику заробітної плати без обмеження будь-яким строком незалежно від того, чи були такі суми нараховані роботодавцем³;

– про стягнення заробітної плати, що належить громадянину, тобто усіх виплат, на які працівник має право згідно з умовами трудового договору і відповідно до державних гарантій, встановлених законодавством, зокрема й за час простою, що мав місце не з вини працівника, незалежно від того, чи було здійснене роботодавцем нарахування таких виплат⁴.

Розглянувши справу за конституційним зверненням громадянки Пастух З. І., Суд у Рішенні від 26 листопада 2013 року № 11-рп/2013 роз'яснив, що відповідно до чинного законодавства у разі дострокового виходу на пенсію державного службовця з посади в органах державної влади, за наявності стажу державної

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень частини п'ятої статті 127 Конституції України у системному зв'язку з частиною третьою цієї статті, статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 12 червня 2013 року № 4-рп/2013 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 49. — Ст. 1758. — С. 59.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Козлова Дмитра Олександровича щодо офіційного тлумачення положень другого речення преамбули Закону України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 11 липня 2013 року № 7-рп/2013 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 57. — Ст. 2062. — С. 103.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Дзьоби Юрія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 233 Кодексу законів про працю України від 15 жовтня 2013 року № 9-рп/2013 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 84. — Т. 2. — Ст. 3118. — С. 894.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Присяжнюк Людмили Михайлівни щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 233 Кодексу законів про працю України, статей 1, 12 Закону України «Про оплату праці» від 15 жовтня 2013 року № 8-рп/2013 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 83. — Ст. 3090. — С. 32.

служби не менше 10 років і страхового стажу, він має право на отримання відповідної грошової допомоги¹.

У Рішенні від 11 лютого 2014 року № 1-рп/2014 у справі за конституційним зверненням громадянина Запорожцева О. С. КСУ, зокрема, встановив, що положення частини першої статті 1241 Цивільного кодексу України щодо права повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця на обов'язкову частку у спадщині треба розуміти так, що це право мають, зокрема, повнолітні діти спадкодавця, визнані інвалідами в установленому законом порядку, незалежно від групи інвалідності².

У Рішенні від 11 червня 2014 року № 6-рп/2014 у справі за конституційним зверненням громадянина Скорохода В. В. Суд захистив право громадян на житло, зокрема, наголосивши, що «пенсіонери по старості не можуть бути виселені зі службових жилих приміщень без надання іншого жилого приміщення»³.

У Рішенні від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015 у справі за конституційним зверненням Мартинова В. В. Конституційний Суд України дав тлумачення словосполучення «користування та розпорядження», що міститься в положеннях частини другої статті 469 Митного кодексу України, зазначивши, зокрема, що користування або розпорядження транспортними засобами особистого користування, які поміщені в митний режим тимчасового ввезення на митну територію України, не є адміністративним правопорушенням, передбаченим частиною другою статті 469 Митного кодексу України⁴.

КСУ є обов'язковим учасником процесу внесення змін до Основного Закону держави. До його повноважень належить здійснення превентивного конституційного контролю законопроектів з цього питання та надання висновку про їх відповідність вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Зокрема, згідно з приписом статті 157 Конституції України Основний Закон не може бути змінено у разі якщо зміни передбачають скасування або обмеження існуючих прав і свобод людини і громадянина, що є однією з гарантій їх дотримання.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Пастух Зінаїди Іванівни щодо офіційного тлумачення положення частини тринадцятої статті 37 Закону України «Про державну службу» в системному зв'язку з положеннями пункту 2 частини першої, частини другої статті 40 Кодексу законів про працю України, статті 21 Закону України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні» від 26 листопада 2013 року № 11-рп/2013 // Офіційний вісник України. — 2013. — № 94. — Ст. 3479. — С. 9.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Запорожцева Олександра Семеновича щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 1241 Цивільного кодексу України (справа про право на обов'язкову частку у спадщині повнолітніх непрацездатних дітей спадкодавця) від 11 лютого 2014 року № 1-рп/2014 // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 2. — С. 15.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Скорохода Василя Васильовича щодо офіційного тлумачення словосполучення «пенсіонерів по старості», яке міститься в абзаці шостому статті 125 Житлового кодексу Української РСР від 11 червня 2014 року № 6-рп/2014 // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 4. — С. 9.

⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Мартинова Володимира Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 469 Митного кодексу України від 31 березня 2015 року № 1-рп/2015 // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 7.

Наявність такого висновку відповідно до статті 159 Конституції України є обов'язковою умовою для розгляду парламентом законопроекту про внесення змін до неї.

Як зазначалося, Суд за час своєї діяльності розглянув 28 справ такої категорії та неодноразово виносив вердикт про неконституційність окремих змін, які пропонувалося внести до Основного Закону України.

Наприклад, у червні 1999 року після дослідження законопроекту про внесення змін до статті 46 Конституції України, що гарантує громадянам право на соціальний захист, КСУ встановив, що зміни, які пропонуються, де-факто позбавляють права на соціальний захист жінок віком після 55 років та чоловіків після 60, що не відповідає припису статті 157 Конституції України¹.

У січні 2008 року Суд, вивчивши зміни до статті 118 Конституції України, що регламентує порядок здійснення виконавчої влади на місцях, установив, що наслідком внесення цих змін буде скасування інституту винесення недовіри голові обласної державної адміністрації депутатами обласної ради й це може призвести до обмеження права громадян брати участь в управлінні державними справами, яке вони делегували депутатам зазначеного органу місцевого самоврядування, що є неприпустимим в аспекті вимог статті 157 Основного Закону держави².

Протягом усього періоду діяльності КСУ динамічно розвивався процес його співробітництва з органами конституційної юрисдикції інших країн. Суд встановив і підтримує плідні відносини з органами конституційної юрисдикції багатьох іноземних держав, передусім європейських, шляхом організації спільних науково-практичних заходів, обміну делегаціями, вивчення рішень судів та іншої інформації тощо.

У 1999 році КСУ став асоційованим, а в жовтні 2000 року — повноправним членом Конференції європейських конституційних судів — міжнародної організації, що об'єднує майже всі органи конституційної юрисдикції європейського континенту і бере активну участь у роботі її конгресів.

З 2015 року КСУ є одним з чотирьох судів-засновників Асоціації конституційного правосуддя країн регіонів Балтійського та Чорного морів, а в 2017 році головуватиме у цій організації.

Судді КСУ беруть активну участь у роботі міжнародних конференцій, семінарів і круглих столів, організованих нашими колегами за кордоном. Так, за цей час представники Суду були учасниками подібних заходів у 41 країні світу. З метою поглиблення двосторонніх відносин підписано меморандуми про розвиток співробітництва з 11 органами конституційної юрисдикції.

---

¹ Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України) від 2 червня 1999 року № 2-в/99 // Офіційний вісник України. — 1999. — № 24. — С. 176.

² Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення зміни до Конституції України (щодо обмеження депутатської недоторканності) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 10 вересня 2008 року № 2-в/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 71. — Ст. 2397. — С. 73.

На регулярній основі відбуваються двосторонні зустрічі суддів КСУ з колегами з Польщі та Німеччини, налагоджено регулярний обмін делегаціями з Конституційним Судом Литви.

Суд активно співпрацює з міжнародними організаціями — Радою Європи (Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеціанська Комісія), Європейським судом з прав людини), Координатором проектів ОБСЄ в Україні та урядовими фондами, зокрема Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва.

Членство у конституційному співтоваристві свідчить про визнання високого міжнародного авторитету КСУ та робить його голос більш виразним як на державному, так і на міжнародному рівнях, особливо коли органи конституційної юрисдикції разом відстоюють принципи, які вони сповідують — незалежність судової влади, верховенство права, права людини та демократія. Ознакою високого рівня міжнародного авторитету КСУ можна вважати і те, що про згоду взяти участь у Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 20-річчю його діяльності, повідомили представники органів конституційної юрисдикції майже 30 країн світу та впливових міжнародних юридичних організацій.

Формулюючи у своїх актах правові позиції, Конституційний Суд України дедалі частіше звертається до загальновизнаних норм і стандартів у галузі захисту прав людини та до практики Європейського суду з прав людини.

Аналізуючи зміст Закону України «Про Вищу раду юстиції» від 15 січня 1998 року № 22/98-ВР стосовно того, що «добір кандидатів для призначення членами Вищої ради юстиції здійснюється в порядку, передбаченому цим законом, на основі принципів верховенства права, гласності та публічності, політичної нейтральності із забезпеченням більшості суддів у складі цього органу», КСУ зазначив, зокрема, що «такий підхід узгоджується з положеннями Європейської хартії про закон «Про статус суддів» від 10 липня 1998 року, за змістом яких застосування до суддів санкцій можливе лише на підставі рішення за пропозицією, рекомендацією або згодою комітету або органу, половина складу якого — обрані судді (підпункт 5.1), та основними принципами Великої хартії суддів, затвердженої Консультативною радою європейських суддів 17 листопада 2010 року»¹.

У Рішенні від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 Суд, зокрема, зазначив, що «згідно з Конституцією України допускається можливість обмеження права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду (пункт 8 частини третьої статті 129), однак воно не може бути свавільним та несправедливим». При цьому орган конституційної юрисдикції послався на те, що «Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово наголошував, що держава має право встановлювати певні обмеження права осіб на доступ до суду; такі обмеження мають переслідувати легітимну мету, не порушувати саму сутність цього права, а між цією метою і запровадженими заходами має існувати пропорційне співвідношення (пункт 57 Рішення у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства»

¹ Висновок Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України та суддів вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 16 червня 2015 року № 1-в/2015 // Офіційний вісник України. — 2015. — № 53. — Ст. 1725. — С. 121.

від 28 травня 1985 року, пункт 96 Рішення у справі «Кромбах проти Франції» від 13 лютого 2001 року»¹.

Як констатував КСУ у Рішенні від 11 червня 2014 року № 6-рп/2014, «право на житло передбачено в міжнародно-правових актах Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи. У Загальній декларації прав людини 1948 року визначено, що кожна людина має право на житло (пункт 1 статті 25). У Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 року держави-учасниці визнали право кожного на достатній життєвий рівень, у тому числі на житло (пункт 1 статті 11).

Зазначене право наведено в пункті 31 частини I та конкретизовано у статті 31 частини II Європейської соціальної хартії (переглянутої) 1996 року (далі — Хартія), ратифікованої Законом України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 року № 137–V. Відповідно до статті 31 частини II Хартії держави зобов'язуються вживати заходів, спрямованих на сприяння доступові до житла належного рівня; встановлювати на житло ціни, доступні для малозабезпечених осіб»².

На превеликий жаль, у практиці КСУ траплялись випадки, коли посилення на загальновизнані норми міжнародного права були зумовлені неправомірними діями колишньої дружньої сусідньої держави.

Так, у Рішенні від 14 березня 2014 року № 2-рп/2014 КСУ визнав Постанову Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» від 6 березня 2014 року № 1702-6/14 такою, що не відповідає Конституції України. Отже, наголосив КСУ, правових підстав для проведення 16 березня 2014 року референдуму в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі не було, і його результати не можуть вважатися основою для «самовизначення Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»³. Однак, продовжив Суд, усупереч зазначеному рішенню вказаний референдум було проведено, а його результати використано для укладення 18 березня 2014 року Договору між Російською Федерацією і так званою Республікою Крим «Про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів».

---

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 3. — С. 28.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Скорохода Василя Васильовича щодо офіційного тлумачення словосполучення «пенсіонерів по старості», яке міститься в абзаці шостому статті 125 Житлового кодексу Української РСР від 11 червня 2014 року № 6-рп/2014 // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 4. — С. 9.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загальнокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) від 14 березня 2014 року № 2-рп/2014 // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 2. — С. 21.

КСУ з цього приводу наголосив, що Автономна Республіка Крим та місто Севастополь як невід'ємні складові системи адміністративно-територіального устрою України не є суб'єктами міжнародного права і тому не можуть бути сторонами міжнародних договорів, наслідками підписання яких є порушення територіальної цілісності України. Це суперечить Конституції України та основоположним нормам і принципам міжнародного права, викладеним у Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 року, Статуті Ради Європи 1949 року, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1970 року, Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року.

«Згідно із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права, — зазначив Суд у Рішенні від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014, — народи мають право на самовизначення, яке не повинне тлумачитися як таке, що санкціонує або заохочує будь-які дії, які порушують чи підривають (повністю або частково) територіальну цілісність або політичну єдність суверенних і незалежних держав, які дотримуються принципу рівноправ'я і самовизначення народів і внаслідок цього мають уряди, які представляють інтереси всього народу на їх території без будь-яких відмінностей (Статут Організації Об'єднаних Націй, Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, від 24 жовтня 1970 року, Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року)»¹.

Однак Конституційний Суд Російської Федерації, розглянувши «справу щодо перевірки конституційності міжнародного договору, який не набрав чинності, між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів», ухвалив Постанову від 19 березня 2014 року № 6-П, якою визнав цей договір таким, що відповідає Конституції Російської Федерації, визнавши таким чином міжнародну правосуб'єктність адміністративно-територіальної одиниці України.

З огляду на це КСУ вирішив припинити дію Меморандуму про розвиток співробітництва між Конституційним Судом України та Конституційним Судом Російської Федерації від 14 червня 2000 року².

Окремо слід відзначити важливість видавничої та просвітницької роботи, яку здійснюють судді та працівники Секретаріату КСУ. До слова, характерною ознакою Суду завжди був високий професійний та науковий рівень його складу. Серед суддів КСУ у відставці 9 мали науковий ступінь доктора наук, а 20 — кандидатів. Ця традиція зберігається і нині. На сьогодні шість суддів з 16 мають ступінь док-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014 // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 2. — С. 38.

² Рішення Конституційного Суду України про припинення дії Меморандуму про розвиток співробітництва між Конституційним Судом України та Конституційним Судом Російської Федерації від 17 квітня 2014 року № 10-р/2014 // Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 3. — С. 13.

торів наук, а 8 — кандидатів наук, ще 22 кандидати наук працюють на різних посадах в Секретаріаті Суду.

Протягом 20 років діяльності Суду ними було опубліковано більш ніж 2,5 тисячі наукових статей, інтерв'ю та публікацій у засобах масової інформації. Регулярно виходять друком збірники актів Суду українською, російською та англійською мовами, а також друкований орган КСУ «Вісник Конституційного Суду України», наукові посібники, видання та монографії з актуальних питань конституційного права. Таким чином, наполеглива робота щодо популяризації діяльності Суду, роз'яснення можливостей конституційного судочинства щодо захисту прав громадян та надання їм допомоги в оформленні відповідних документів мало наслідком суттєве збільшення кількості конституційних звернень, що відповідають вимогам Конституції і Закону України «Про Конституційний Суд України».

Загальновідомо, що необхідним фактором успіху багатьох перетворень у державному і політичному житті сучасного суспільства є рівень політичної і правової культури. Саме поняття правової, демократичної держави несумісне з проявами правового нігілізму, який особливо очевидний останнім часом не лише у громадян, а й у представників державного апарату. Повага й дотримання Конституції і законів України усіма членами суспільства, посадовими особами, органами державної влади та місцевого самоврядування — невід'ємна риса демократичної, правової держави.

У цьому контексті не можна стверджувати, що всі 20 років Суд працював виключно у таких сприятливих умовах. Навпаки, в його історії був і тиск з боку інших органів влади, і навіть фізичне перешкоджання діяльності суддів. Не стали винятком й останні роки. У лютому 2014 року парламент своєю постановою достроково припинив повноваження суддів, обраних за парламентською квотою за порушення присяги судді, і рекомендував Президенту України та з'їзду суддів України вчинити аналогічно стосовно суддів, призначених за їхніми квотами. Підставою для звільнення стало нібито порушення присяги, яке полягало у тому, що ці судді брали участь в ухваленні чотирьох рішень Суду, з якими не погодилася Верховна Рада України.

Як основний аргумент висувалася теза про те, що, визнавши неконституційним Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року у зв'язку з порушенням встановленої Конституцією України процедури його ухвалення, Суд нібито надав чинному на той час Президенту України диктаторські повноваження, які, до речі, передбачені Конституцією України 1996 року, 20-річчя якої український народ нещодавно святкував.

Варто зазначити, що грубе порушення конституційної процедури прийняття Закону про внесення змін до Конституції України ні в кого не викликає сумнівів, тож Суд діяв відповідно до своїх повноважень та на підставі частини другої статті 152 Основного Закону України. Крім того, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» судді КСУ не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в Суді при розгляді справ і прийнятті рішень.

Однак, незважаючи на очевидну абсурдність висунутих звинувачень політиків, Генеральна прокуратура України досі розслідує кримінальну справу проти деяких суддів, які брали участь у прийнятті цього рішення.

Окремо хотів би зупинитися на питанні використання засобів масової інформації для дискредитації діяльності Конституційного Суду України і постійного тиску на суддів з метою недопущення прийняття рішень, що не вигідні певним політичним силам.

Наведу нещодавній приклад. У конституційному провадженні КСУ знаходиться справа про конституційність Закону України «Про очищення влади». Питання дуже складне і справа поки що далека від завершення. Однак у ЗМІ посилено формується громадська думка про те, що Суд, нібито йдучи назустріч опозиції, скасує цей закон з метою порятунку прихильників колишнього Президента України В. Януковича. У розгорнутій кампанії, крім представників політичних сил, активну участь беруть посадові особи виконавчої влади. У хід ідуть прийоми, гідні детективного роману, включаючи оприлюднення робочих документів Суду, що видаються за його остаточне рішення.

Так склалося, що 21-й рік своєї діяльності КСУ розпочне з суттєво оновленими конституційними повноваженнями, оскільки 30 вересня 2016 року набуває чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401–VIII¹.

Зокрема, відповідно до цих змін КСУ більше не визначається як складова загальної системи правосуддя, а положення, що регламентують на конституційному рівні його діяльність, сконцентровані в окремому розділі XIII Конституції України — «Конституційний Суд України». Підкреслено, що діяльність КСУ ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості прийнятих ним рішень і висновків.

Крім цього, зазначені зміни стосуються повноважень Суду, гарантій незалежності, недоторканності та кваліфікаційних вимог до суддів, а також порядку їх призначення та звільнення з посад.

Встановлено правило, згідно з яким «Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України призначають по шість суддів Конституційного Суду України на конкурсних засадах у визначеному законом порядку». Припинення повноважень судді та звільнення його з посади у випадках, визначених Конституцією України, віднесено до повноважень самого Суду.

Ще однією новелою Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) є запровадження інституту конституційної скарги.

Для досягнення основної мети цього правового інституту — поліпшення доступу громадян до конституційного правосуддя за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів — необхідно законодавчо врегулювати такі питання:

— по-перше, визначити формальні умови прийнятності конституційної скарги, зокрема, це форма та зміст документа, наявність правового обґрунтування, максимальний строк оскарження після набуття чинності рішенням суду загальної юрисдикції, перелік обов'язкових додатків;

— по-друге, встановити процедуру розгляду конституційної скарги, визначити строки прийняття рішення у справі та його зміст, можливість виходу за межі кон-

¹ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 28. — Ст. 532.

ституційної скарги у разі встановлення ознак неконституційності інших правових актів, що мають відношення до справи;

— по-третє, визначити правові наслідки рішення КСУ, зокрема, у разі визнання неконституційними положень закону, який застосовувався в остаточному судовому рішенні у справі щодо скаржника, відшкодування моральної та матеріальної шкоди, завданої йому рішенням, що ґрунтувалося на неконституційному законі, тощо.

Ще одним обов'язковим, на мій погляд, організаційним заходом, пов'язаним із започаткуванням конституційної скарги, є реформування структури Суду, насамперед з метою запобігання можливості його перевантаження, що може призвести до порушення загальновизнаного принципу розгляду судових справ у розумні строки.

Суддями та фахівцями Секретаріату КСУ напрацьовано проектні матеріали з окремих питань, що підлягають законодавчому врегулюванню у зв'язку із зазначеними змінами положень Основного Закону України. Так, вважається за доцільне ввести нові структурні органи Суду — Велику палату й судові сенати — та віднести до їхніх повноважень розгляд справ за конституційними скаргами. Відповідно розгляд справ за конституційними поданнями з питань конституційності та офіційного тлумачення Конституції України пропонується віднести до повноважень органу, до якого входить увесь конституційний склад КСУ, — Великої палати КСУ, а питання відкриття конституційного провадження лишити за судовими сенатами.

Перелік питань, що потребують законодавчого врегулювання у зв'язку з запровадженням конституційної скарги, можна продовжити, однак навіть виходячи із зазначеного стає очевидним, що їх вирішення потребує внесення змін не лише до Закону України «Про Конституційний Суд України» та Регламенту Суду, а й до відповідних кодексів та інших законів України.

Не менш важливим напрямом реалізації реформаторських ідей, закладених у змінах до Конституції України, є науково-теоретичне визначення змісту та суті новел, що містять нові для конституційного судочинства терміни, з метою надання законодавцю відповідних рекомендацій. Це стосується насамперед наукового обґрунтування законодавчого визначення критеріїв застосування — по-перше, кваліфікаційних вимог до кандидатів на посаду судді КСУ (мати «високі моральні якості» та бути правником «із визнаним рівнем компетентності»); по-друге, таких підстав для дострокового звільнення судді з посади, як «істотний дисциплінарний проступок» та «грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді».

Потребують також відповідного законодавчого врегулювання процедури проведення спеціального пленарного засідання щодо складення присяги новопризначеного судді, надання згоди на затримання або утримання під вартою чи арешт судді КСУ, припинення повноважень та звільнення з посади судді тощо.

Внесення змін до Основного Закону України по суті є політико-юридичним рішенням. Його переведення у правову площину потребує системних змін чинного законодавства, яким врегульовано діяльність не лише КСУ, а й інших органів державної влади України. При цьому не слід забувати, що відповідно до Закону на цю роботу відведено лише три місяці з дня його оприлюднення. Тобто часу для

формування надійного правового фундаменту функціонування інституту конституційної скарги як елементу загальнодержавного механізму захисту прав і свобод людини і громадянина у правовій демократичній Українській державі — обмаль.

17 червня 2016 року за ініціативою КСУ та за сприяння Координатора проектів ОБСЄ в Україні було проведено Міжнародний науково-практичний семінар з питань нормативно-правового забезпечення діяльності КСУ за участю суддів КСУ та суддів КСУ у відставці, представників центральних органів державної влади, науковців, професорсько-викладацького складу кафедр конституційного права вищих юридичних навчальних закладів. З огляду на високий науковий потенціал та значний досвід практичної діяльності учасників цього зібрання є надія, що результати їхньої роботи будуть враховані при реформуванні вітчизняного законодавства з питань конституційної юстиції.

На завершення хочу щиросердно привітати суддів, суддів Конституційного Суду України у відставці, працівників Секретаріату Суду, а також усіх читачів «Вісника Конституційного Суду України» з 20-річчям діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні та висловити впевненість, що й надалі, незважаючи на непросту політичну та економічну ситуацію в Українській державі, Конституційний Суд України лишатиметься надійним захисником прав, свобод і законних інтересів наших співвітчизників.

Баулин Ю. Двадцать лет отечественной конституционной юрисдикции: достижения и перспективы. В статье исследуется процесс становления и окончательного утверждения отечественного института конституционного правосудия. В контексте основных направлений судебной реформы определяются перспективы дальнейшего совершенствования деятельности Конституционного Суда Украины по защите гарантированных Конституцией Украины прав, свобод и законных интересов человека и гражданина в Украинском государстве.

Ключевые слова: активизм, квалификационные требования, конституционное правосудие, конституционное судопроизводство, конституционный судебный контроль, народный суверенитет, права человека и гражданина, правовая культура.

Baulin Yu. Twenty years of domestic constitutional jurisdiction: achievements and prospects. The article examines the process of formation and final assertion of the national constitutional justice. In the context of the major areas of judicial reform, the prospects for future improvement of the activity of the Constitutional Court of Ukraine on the protection of the human and citizen's rights, freedoms and legitimate interests in the Ukrainian state guaranteed by the Constitution of Ukraine.

Key words: activism, qualification requirements, constitutional justice, constitutional justice, constitutional judicial control, popular sovereignty, human and citizen's rights, legal culture.

Сторінками історії Конституційного Суду України

Із здобуттям Україною 24 серпня 1991 року незалежності постало питання про необхідність правового захисту Конституції України. 3 червня 1992 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон), який визначав порядок формування та функції цього органу.

Передбачалося, що Конституційний Суд України складатиметься з Голови, його заступника та 23 членів, які обиратимуться строком на десять років. Згодом, у 1992 році, відповідно до Закону Конституційний Суд України вже складався з Голови, двох заступників і 12 членів Конституційного Суду України.

Кандидатури для обрання та призначення на посади представляв Верховній Раді України її Голова, а за Законом — і Президент України. Важливо відзначити той факт, що згідно зі змінами до Конституції України особи, обрані до Конституційного Суду України, не могли одночасно входити до складу інших державних органів, але тільки тих, діяльність і акти яких були «піднаглядними» Конституційному Суду України, а також не могли бути народними депутатами чи належати до будь-яких політичних партій і рухів.

У період з 1992 по 1996 роки Верховна Рада України призначила лише Голову Конституційного Суду України — Л. Юзькова, спроби обрати його заступників та решту суддів виявились безрезультатними.

Юзьков Леонід Петрович (1938–1995) — український учений-правознавець, доктор юридичних наук, перший Голова Конституційного Суду України.

Л. Юзьков народився 28 січня 1938 року в селі Новоселиця Полонського району Кам'янець-Подільської області. Після закінчення школи вступив до Бердичівського педагогічного училища. Відслуживши в армії, навчався на юридичному факультеті та в аспірантурі Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Працював на посадах старшого викладача, доцента. Певний час працював завідувачем кафедри, професором Київської вищої партійної школи, пізніше — професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка. У 1990 році керував робочою групою з розроблення проекту Декларації про державний суверенітет України. З 24 жовтня 1990 року був членом Комісії із розроблення нової Конституції Української РСР. 1 листопада Л. Юзьков очолив робочу групу цієї Комісії.

1 липня 1992 року Верховна Рада України 259 голосами обрала Л. Юзькова першим Головою Конституційного Суду України. Був членом Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія). Очолював групу науковців, які розробили концепцію Основного Закону України, пізніше — робочу групу з розроблення проекту нової Конституції України.

Л. Юзьков вважав, що нова Конституція України повинна поєднувати найкращі досягнення світового конституціоналізму з «історичними й національними традиціями українського державотворення». Відстоював закріплення у Конституції України такої політико-правової категорії, як «український народ» (а не «народ України»). Автор понад 200 наукових праць.

Помер 2 березня 1995 року. Похований у Києві на Байковому кладовищі.

На будинку в Києві по вулиці Панаса Мирного, 21, де у 1992–1995 роках мешкав Л. Юзьков, до 70-річчя з дня його народження встановлено меморіальну дошку.

Законом Конституційний Суд України визначався як незалежний орган судової влади, на який покладался обов'язок забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів законодавчої і виконавчої влади Конституції України та охорону конституційних прав і свобод особи і, таким чином, забезпечувати «конституційну законність і верховенство Конституції України».

У цілому цей Закон був значним досягненням як політиків, науковців, практичних працівників, так і законодавчого органу. Він міг би відіграти неабияку роль у стабілізації політичних обставин у суспільстві й державі. Однак цей Закон залишився лише політичним документом, який засвідчив своїм існуванням перемогу певних політичних сил на рівні його ухвалення.

Прийняттям чинної Конституції України 28 червня 1996 року, а також Закону України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року було чітко визначено систему захисту Конституції України та початок реальної діяльності Конституційного Суду України.

В Основному Законі України йому відведено окремий розділ. Крім того, на нього поширюється і низка конституційних положень розділу «Правосуддя». Серед них слід відзначити те, що судочинство в Україні здійснюється і загальними судами, і Конституційним Судом України, а його рішення ухвалюються іменем України і є обов'язковими на території України. Характерна ознака полягає в тому, що вони є остаточними і не можуть бути оскаржені.

Перший склад Конституційного Суду України склав присягу у жовтні 1996 року.

На спеціальному пленарному засіданні Конституційного Суду України Головою Конституційного Суду України було обрано І. Тимченка, який виконував обов'язки з 19 жовтня 1996 року по 18 жовтня 1999 року.

Свою роботу Конституційний Суд України розпочав у місті Києві по вулиці Банковій, 5.

Перше Рішення Конституційний Суд України прийняв 13 травня 1997 року.

З 1996 по 2001 роки Конституційний Суд України працював по вулиці Банковій, 5. У 2001 році Конституційний Суд України переїхав в адміністративний будинок по вулиці Жиллянській, 14.

Восени 2001 року старовинну київську вулицю Жиллянська прикрасила велична біла кам'яна споруда з написом на фронтоні «Конституційний Суд України». Споруда має різноповерхові будівлі — 10-поверховий основний корпус та 3-поверхові бічні крила.

На фото:
перше пленарне засідання Конституційного Суду України у складі суддів
(зліва направо): П. Євграфова, В. Скоморохи, В. Вознюка, О. Мироненка, П. Мартиненка,
В. Тихого, М. Савенка, Л. Чубар, В. Розенка, І. Тимченка, В. Німченка, М. Козюбри,
Л. Малинникової, С. Яценка, М. Селівона, В. Шаповала, М. Костицького, М. Корнієнка
(м. Київ, 17 квітня 1997 року).

У центральній частині розташовані бібліотечний комплекс, зал засідань, приміщення архіву.

На фото:
приміщення
Конституційного Суду України
за адресою:
м. Київ, вул. Жиланська, 14.

У день п'ятої річниці Конституційного Суду України відбулося офіційне відкриття адміністративного будинку Конституційного Суду України по вулиці Жиланській, 14.

На фото (зліва направо):
Президент холдингової компанії
«Київміськбуд» В. Поляченко,
Голова Київміськради О. Омельченко,
Президент України Л. Кучма,
Голова Конституційного Суду України
1999–2002 років В. Скомороха
(м. Київ, 18 жовтня 2001 року).

У приміщенні Конституційного Суду України найцікавішими в архітектурному плані є зал судових засідань з балконами для преси загальною площею майже 350 квадратних метрів, нарадча кімната, зал для прийому іноземних делегацій, прес-центр на 55 місць, бібліотечний комплекс, приміщення архіву документів.

На фото:
зал засідань Конституційного Суду України.

Інформування громадськості є невід'ємною частиною діяльності органів влади, зокрема Конституційного Суду України.

Оприлюднення рішень та усні слухання завжди проходять за участю преси. Представники мас-медіа безперешкодно отримують акредитацію на відкриті публічні заходи.

У 2010 році вперше в історії діяльності Конституційного Суду України були проведені дві прямі телетрансляції відкритого пленарного засідання Конституційного Суду України та оприлюднення рішення Конституційного Суду України в ефірі загальнонаціонального каналу УТ-1.

У Конституційному Суді України є постійно діючий прес-центр, де відбуваються прес-конференції, брифінги, різноманітні науково-практичні семінари тощо.

На фото:
прес-центр Конституційного Суду України.

Для забезпечення Конституційного Суду України нормативно-правовими актами, науковою та іншою спеціальною літературою створено бібліотеку. У бібліотечному комплексі є читальний зал на 10 місць, а також книгосховище, в якому можуть зберігатися до 200 тисяч томів літератури.

На фото:
бібліотека Конституційного Суду України.

До Дня працівників суду в грудні 2009 року Голова Конституційного Суду України А. Стрижак урочисто відкрив першу музейну експозицію Конституційного Суду України. Її експонати є пам'ятними подарунками від партнерів Конституційного Суду України, переданими в рамках його міжнародної діяльності, і свідчать про тісні зв'язки Конституційного Суду України з іноземними колегами. На стендах представлено близько 80 експонатів, зокрема, від колег з Азербайджану, Бельгії, Білорусі, Єгипту, Індонезії, Італії, Казахстану, Кореї, Китаю, Литви, Туреччини, Південно-Африканської Республіки, Польщі, Румунії.

На фото:
музейна експозиція
Конституційного Суду України.

«Ця невелика експозиція стане в майбутньому музеєм. Та вже зараз вона говорить про те, що Конституційний Суд України, хоча й молодий, але вже має свої традиції», — відкриваючи виставку, сказав А. Стрижак.

На фото:
Голова Конституційного Суду України
2007–2010 років
А. Стрижак.

Друкованим органом Конституційного Суду України є загальнодержавне періодичне видання «Вісник Конституційного Суду України».

У журналі висвітлюється діяльність Конституційного Суду України, публікуються наукові статті, повідомлення, рецензії, анотації, коментарі тощо.

Презентація «Вісника Конституційного Суду України» відбулася у листопаді 1997 року. Він виходить друком 6 разів на рік.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційного Суду України
1996–1999 років І. Тимченко
та суддя Конституційного Суду України
В. Німченко.

14 жовтня 2011 року на адміністративному будинку Конституційного Суду України відкрито пам'ятну табличку з нагоди 10-річчя введення комплексу споруд Конституційного Суду України в експлуатацію.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційного Суду України
2010–2013 років А. Головін,
архітектори Я. Віг
та М. Левандовський.

Від початку своєї діяльності і до сьогодні Конституційний Суд України співпрацює з численними міжнародними організаціями, конституційними судами іноземних країн, бере активну участь у міжнародних семінарах, круглих столах, конференціях.

Як приклад, можна згадати міжнародний семінар «Бюджет Конституційного Суду: контроль і управління». Організатори — Конституційний Суд України та Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) за сприяння Київського регіонального наукового центру Національної академії правових наук України.

На фото:
Секретар Європейської Комісії
«За демократію через право» Дж. Буккіо
(м. Київ, 20–21 січня 1998 року).

На фото:
Голова Конституційного Суду України
1996–1999 років
І. Тимченко.

У Конституційному Суді України в 2002 році відбулося підписання Меморандуму про співпрацю між Конституційним Судом України та Конституційним Судом Республіки Молдова.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційного Суду Республіки
Молдова В. Пушкаш
і Голова Конституційного Суду України
1999–2002 років В. Скомороха
під час підписання Меморандуму
(м. Київ, 3–7 липня 2002 року).

Візит делегації литовських конституціоналістів до Києва.

На фото:
Голова Конституційного Суду України
2002–2005 років
М. Селівон (другий ліворуч), Голова
Конституційного Суду
Литовської Республіки Е. Куріс
(третій ліворуч)
(м. Київ, 27–30 березня 2003 року).

У червні 2003 року делегація Конституційного Трибуналу Республіки Польща на чолі з Головою Конституційного Трибуналу Республіки Польща М. Саф'яном відвідала Україну, а також зустрілася з суддями Конституційного Суду України.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційного Суду України
2002–2005 років
М. Селівон,
Президент України Л. Кучма
(м. Київ, 1–4 червня 2003 року).

На фото:
ліворуч —
Голова Конституційного Суду України
2002–2005 років
М. Селівон,
Голова Верховної Ради України В. Литвин;
праворуч —
Голова Конституційного Трибуналу
Республіки Польща М. Саф'ян.

Під час візиту члени делегації ознайомилися з діяльністю українських колег, обговорили питання здійснення органами конституційної юрисдикції захисту прав і свобод людини, зокрема свободи слова, права власності, права звернення до суду.

На фото:
судді Конституційного Суду України та члени делегації
Конституційного Трибуналу Республіки Польща
(м. Київ, 1–4 червня 2003 року).

Участь суддів Конституційного Суду України в Дев'ятому українсько-німецькому колоквіумі «Кримінальне і конституційне право».

На фото:
другий ліворуч — доктор юридичних наук,
професор Ю. Баулін,
далі — судді Конституційного Суду України
В. Тихий, І. Тимченко
(м. Київ, 2004 рік).

На фото:
учасники Дев'ятого українсько-німецького колоквіуму «Кримінальне і конституційне право»
(м. Київ, 2004 рік).

XIII конгрес Конференції європейських конституційних судів.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційної Ради
Республіки Казахстан І. Рогов,
Голова Конституційного Суду України
2002–2005 років
М. Селівон,
Голова Конституційного Суду
Азербайджанської Республіки
Ф. Абдуллаєв,
Голова Конституційного Суду
Республіки Білорусь Г. Василевич
(м. Нікосія, 2005 рік).

Міжнародна конференція «Вплив практики Європейського суду з прав людини на національний Конституційний Суд».

На фото (зліва направо): Секретар Європейської Комісії «За демократію через право» Дж. Букіккіо, Голова Конституційного Суду України 2002–2005 років М. Селівон, заступник Директора Німецького Фонду міжнародного правового співробітництва Ш. Хюльсхорстер (м. Київ, 13–16 жовтня 2005 року).

На фото:
перший праворуч:
суддя Конституційного Суду України
В. Скомороха
(м. Київ, 13–16 жовтня 2005 року).

Зустріч в. о. Голови Конституційного Суду України П. Євграфова з Надзвичайним і Повноважним Послом Фінляндської Республіки в Україні Л. Рейніля.

На фото:
(у центрі з лівого боку)
в. о. Голови Конституційного Суду України
П. Євграфов,
(у центрі з правого боку)
Надзвичайний і Повноважний Посол
Фінляндської Республіки в Україні
Л. Рейніля
(м. Київ, 12 липня 2006 року).

Зустріч заступника Голови Конституційного Суду України С. Станік із представниками моніторингового комітету ПАРЕ у Конституційному Суді України.

На фото:
заступник Голови Конституційного Суду
України С. Станік (у центрі праворуч)
під час зустрічі
(м. Київ, 11 жовтня 2006 року).

Візит Надзвичайного і Повноважного Посла США в Україні.

На фото:
під час зустрічі
Голови Конституційного Суду України
2006–2007 років І. Домбровського
з Надзвичайним
і Повноважним Послом США
в Україні В. Тейлором
(м. Київ, 26 грудня 2006 року).

Візит Надзвичайного і Повноважного Посла Республіки Корея в Україні Хо Сун Чьола до Конституційного Суду України.

На фото (зліва направо):
Надзвичайний і Повноважний Посол
Республіки Корея в Україні Хо Сун Чьол
і Голова Конституційного Суду України
2007–2010 років А. Стрижак
(м. Київ, 30 січня 2008 року).

16 травня 2008 року в Києві проходила міжнародна конференція «Конституційний суд в системі органів державної влади: актуальні проблеми, шляхи їх вирішення». Організована Конституційним Судом України спільно з Венеціанською Комісією Ради Європи, Координатором проектів ОБСЄ в Україні та Німецьким Фондом міжнародного правового співробітництва, конференція зібрала представників конституційних судів 15 країн світу.

На фото:
під час міжнародної конференції.
Третій ліворуч — суддя
Конституційного Суду України В. Джунь
(м. Київ, травень 2008 року).

На фото (зліва направо):
Голова Конституційної Ради
Республіки Казахстан І. Рогов,
суддя Конституційного Суду України
А. Дідківський
(м. Київ, травень 2008 року).

На фото:
Голова Конституційного Суду України 2007–2010 років А. Стрижак,
судді Конституційного Суду України з учасниками конференції
(м. Київ, травень 2008 року).

Візит делегації Конституційного Суду України до Федерального Конституційного Суду Німеччини з метою детального ознайомлення із системою науково-аналітичного та експертного забезпечення діяльності Федеративного Конституційного Суду Німеччини.

На фото (зліва направо):
суддя Конституційного Суду України
В. Шишкін, Голова Конституційного Суду
України 2007–2010 років А. Стрижак,
судді Конституційного Суду України
В. Кампо, Д. Лилак
(м. Карлсруе, січень 2009 року).

У Конституційному Суді України відбувся українсько-канадський семінар з питань взаємодії з представниками засобів масової інформації.

На фото:
(перший ряд справа наліво) судді Конституційного Суду України Ю. Нікітін, П. Ткачук, В. Шишкін, П. Стецюк;
(другий ряд) С. Вдовіченко, Я. Мачужак та працівники Секретаріату Конституційного Суду України (м. Київ, 28 квітня 2009 року).

Делегація польських учених-конституціоналістів відвідала Конституційний Суд України.

На фото:
серед учасників зустрічі
(у центрі)
Голова Конституційного Суду України 2007–2010 років
А. Стрижак,
Голова Конституційного
Трибуналу Республіки Польща
Б. Здженніцкі
(м. Київ, травень 2009 року).

Конгрес Всесвітньої конференції конституційного правосуддя в Бразилії.

На фото:
Голова Конституційного Суду України 2010–2013 років А. Головін
серед учасників конгресу Всесвітньої конференції конституційного правосуддя в Бразилії
(шостий ліворуч, другий ряд)
(м. Ріо-де-Жанейро, 16–19 січня 2011 року).

Зустріч у Конституційному Суді України з Комісаром Ради Європи з прав людини Т. Хаммарбергом у рамках його офіційного перебування в нашій державі.

На фото (зліва направо):
заступник Голови Конституційного Суду України
С. Винокуров, Комісар Ради Європи
з прав людини Т. Хаммарберг,
заступник Голови Конституційного Суду України Ю. Баулін
(м. Київ, 23 листопада 2011 року).

У Конституційному Суді України вперше за історію його діяльності відбувся студентський науково-практичний семінар на тему «Діяльність органів конституційної юрисдикції України та Німеччини по захисту прав і свобод людини».

На фото:
Голова Конституційного Суду України 2010–2013 років А. Головін (у центрі),
судді Конституційного Суду України П. Стецюк і В. Шишкін — серед учасників семінару
(м. Київ, 22 квітня 2011 року).

Німецько-українсько-польський семінар «Захист прав особистості з конституційно-, цивільно- та міжнародно-правової точки зору в Німеччині, Україні та Польщі (право ЄС, Європейська конвенція з прав людини)».

На фото (зліва направо):
суддя Конституційного Суду України
В. Кампо,
декан юридичного факультету кафедри
публічного права університету
Ерланген-Нюрнберг ім. Фрідріха
Александра, доктор М.-Е. Гайс
(м. Регенсбург,
30 червня — 3 липня 2011 року).

У Конституційному Суді України проведено круглий стіл щодо практики підготовки та розгляду справ у Конституційному Суді України та Конституційному Суді Республіки Литва з питань соціального захисту. Захід проводили Голова Конституційного Суду України А. Головін та суддя Конституційного Суду Литовської Республіки Т. Бірмонтієне, яка перебувала в Києві з робочим візитом на запрошення Конституційного Суду України.

На фото (перший ряд, зліва направо):
судді Конституційного Суду України П. Стецюк, Н. Шаптала, суддя Конституційного Суду
Литовської Республіки Т. Бірмонтієне,
Голова Конституційного Суду України 2010–2013 років А. Головін,
заступник Голови Конституційного Суду України С. Винокуров, суддя Конституційного Суду України
В. Шишкін; (другий ряд, зліва направо) судді Конституційного Суду України М. Запорожець,
М. Колос, Д. Лилак, В. Бринцев, О. Пасенюк, М. Маркуш, О. Сергейчук, С. Вдовіченко, В. Кампо
(м. Київ, 8–9 грудня 2011 року).

Голова Конституційного Суду України А. Головін і Голова Конституційного Суду Республіки Таджикистан М. Махмудов підписали Меморандум про співпрацю.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційного Суду
Республіки Таджикистан М. Махмудов,
Голова Конституційного Суду України
2010–2013 років А. Головін
(м. Київ, 15 грудня 2011 року).

Міжнародна конференція «Стандарти європейської конституційної спадщини», присвячена 20-й річниці Конституції Литовської Республіки.

На фото (зліва направо):
суддя Конституційного Суду України
М. Колос,
Надзвичайний і Повноважний Посол
України в Литовській Республіці
В. Жовтенко,
Голова Конституційного Суду України
2010–2013 років А. Головін,
Голова Конституційного Суду
Литовської Республіки Р. К. Урбайтіс
та представник Міністерства закордонних
справ Литви.
Підписання Меморандуму
про співробітництво
(м. Вільнюс, 24–25 жовтня 2012 року).

17–19 вересня 2012 року в рамках співпраці з Конституційним Судом України в Києві з робочим візитом перебувала делегація Конституційного Трибуналу Республіки Польща. Під час візиту за участю українських та польських конституціоналістів відбулася науково-практична конференція «Гарантії незалежності конституційних судів: європейська практика та національний досвід».

На фото:
судді конституційних судів України
та Польщі.
У центрі — Голова
Конституційного Суду України
2010–2013 років А. Головін,
Голова Конституційного
Трибуналу Республіки Польща
А. Жеплінські.

На фото:
українсько-польські конституціоналісти
під час робочого засідання конференції
(м. Київ, 17–19 вересня 2012 року).

Підписання Меморандуму про розвиток співробітництва між конституційними судами України та Республіки Болгарія.

На фото (зліва направо):
Голова Конституційного Суду
Республіки Болгарія Є. Танчев,
Голова Конституційного Суду України
2010–2013 років А. Головін,
Надзвичайні і Повноважні Посли України
та Республіки Болгарія в Румунії
Т. Бауер та А. Філіпов
(м. Бухарест, 21 червня 2012 року).

Міжнародна конференція «Питання захисту прав людини і громадянина органами конституційної юрисдикції у сучасних умовах», присвячена 17-й річниці Конституції України.

На фото:
урочисте відкриття
міжнародної конференції
(м. Ялта, 20–21 червня 2013 року).

На фото:
учасники
науково-практичного заходу
(м. Ялта, 20–21 червня 2013 року).

Судді Конституційного Суду України М. Гультай та М. Колос на запрошення Голови Конституційного Суду Литви Р. К. Урбайтіса і на виконання рішення Конституційного Суду України взяли участь у міжнародній конференції «Сучасні тенденції в конституційному правосудді: співвідношення між національним та міжнародним правом».

На фото:
під час зустрічі з литовськими колегами
в Конституційному Суді
Литовської Республіки
(м. Вільнюс, 5–7 вересня 2013 року).

Візит до Конституційного Суду Болгарії делегації Конституційного Суду України.

На фото:
заступник Голови Конституційного
Суду України Ю. Баулін (у центрі)
та судді Конституційного Суду
України М. Маркуш і П. Стецюк
(у центрі)
(м. Софія,
28–30 вересня 2013 року).

Зустріч суддів Конституційного Суду України з делегацією Апеляційного суду Литовської Республіки, яку очолив Голова Апеляційного суду Литовської Республіки Е. Жіронас.

На фото:
судді Конституційного
Суду України
О. Пасенюк і М. Колос
з делегацією
Апеляційного суду
Литовської Республіки
(м. Київ,
15 жовтня 2013 року).

10–11 жовтня 2013 року заступник Голови Конституційного Суду України Ю. Баулін та суддя Конституційного Суду України М. Маркуш взяли участь у міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми кримінальної відповідальності», що відбувалась у місті Харкові на базі Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Співорганізаторами наукового заходу виступили Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук та ВГО «Асоціація кримінального права».

На фото:
в центрі — академік Національної академії наук України,
академік Національної академії правових наук України,
доктор юридичних наук, професор В. Тацій
(м. Харків, 10–11 жовтня 2013 року).

Візит до Конституційного Суду України Комісара Ради Європи з прав людини Н. Мужнієкса в рамках його офіційного перебування в нашій державі.

На фото (зліва направо):
суддя Конституційного Суду України М. Колос,
заступник Голови Конституційного Суду України
Ю. Баулін,
Комісар Ради Європи з прав людини
Н. Мужнієкс,
суддя Конституційного Суду України М. Гультай
(м. Київ, 7 лютого 2014 року).

Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін, судді Конституційного Суду України С. Шевчук, В. Шишкін та представники Секретаріату Конституційного Суду України зустрілися з делегацією Міністерства юстиції й захисту прав споживачів Федеративної Республіки Німеччина, очолюваною Державним секретарем відомства Ш. Губіг.

На фото:
учасники зустрічі
(м. Київ, 2 квітня 2014 року).

Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін та судді Конституційного Суду України М. Мельник, С. Шевчук провели зустріч з представниками Місії зі спостереження за виборами ОБСЄ/БДІПЛ, які перебували з робочим візитом в Україні.

На фото:
під час зустрічі
(м. Київ, 9 квітня 2014 року).

5 травня 2014 року Координатор проєктів ОБСЄ в Україні М. Джарбусинова відвідала Конституційний Суд України.

На фото:
(зліва направо) суддя Конституційного Суду України
С. Шевчук,
Координатор проєктів ОБСЄ в Україні
М. Джарбусинова
та Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін.

8–9 вересня 2014 року Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін і суддя Конституційного Суду України В. Шишкін на запрошення Голови Конституційного Суду Республіки Молдова О. Тенасе взяли участь у міжнародній конференції «Роль конституційного правосуддя у захисті цінностей верховенства права», що відбулася в столиці Молдови місті Кишиневу.

На фото:
учасники
конференції
(м. Кишиневу).

На фото:
(справа наліво) Голова Конституційного Суду
України Ю. Баулін,
суддя Конституційного Суду України В. Шишкін
(м. Кишиневу, 8–9 вересня 2014 року).

22 жовтня 2014 року відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України Ю. Бауліна з Президентом Литовської Республіки Д. Грибаускайте під час його візиту до столиці Литовської Республіки.

На фото:
Голова Конституційного Суду України
Ю. Баулін
і Президент Литви Д. Грибаускайте.

Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін і судді Конституційного Суду України С. Вдовіченко, М. Мельник, С. Шевчук та В. Шишкін зустрілися з Міністром юстиції Литовської Республіки Ю. Бернатонісом у рамках візиту до Литви з нагоди Дня Конституції Литовської Республіки.

На фото:
учасники зустрічі
(м. Вільнюс,
23 жовтня 2014 року).

Зустріч Голови Конституційного Суду України Ю. Бауліна з членами офіційної делегації Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеціанська Комісія) на чолі з Головою Комісії Дж. Букіккіо.

На фото:
Голова Конституційного Суду України
Ю. Баулін,
Голова Венеціанської Комісії
Дж. Букіккіо (у центрі)
(м. Київ, 3 лютого 2015 року).

Конституційний Суд України відвідав із робочим візитом Голова Конституційного Суду Литовської Республіки Д. Жалімас.

На фото:
у центрі — Голова Конституційного Суду
України Ю. Баулін, Голова Конституційного
Суду Литовської Республіки Д. Жалімас;
зліва направо — судді Конституційного Суду
України В. Шишкін, С. Вдовіченко, М. Гультай,
М. Мельник, П. Стецюк
(м. Київ, 17 квітня 2015 року).

19 червня 2015 року в Конституційному Суді України з нагоди 19-річчя Конституції України відбувся круглий стіл «Науково-доктринальне забезпечення розвитку конституційної юстиції в Україні».

На фото:
у президії (зліва направо):
суддя Федерального Суду претензій США Б. Футей,
суддя Конституційного Суду України у відставці М. Козюбра,
Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін,
директор Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України Ю. Шемшученко,
суддя Конституційного Суду України І. Сліденко.

На фото:
судді Конституційного Суду України
та судді Конституційного Суду України у відставці, науковці
(м. Київ, 19 червня 2015 року).

З нагоди 20-ї річниці Конституції Республіки Казахстан суддя Конституційного Суду України Н. Шаптала взяла участь у міжнародній науково-практичній конференції «Конституція: єдність народу, стабільність, процвітання», що відбувалась у місті Астана в Палаці Незалежності, Євразійському Національному університеті імені Льва Гумільова, Казахському Гуманітарно-юридичному університеті.

На фото:
суддя Конституційного Суду України Н. Шаптала
(м. Астана, 28–29 серпня 2015 року).

Судді Конституційного Суду України С. Сас, О. Касмінін, І. Сліденко, С. Шевчук зустрілися у Конституційному Суді України з Парламентським статс-секретарем Федерального міністерства юстиції та захисту прав споживачів ФРН К. Ланге та депутатом Бундстагу ФРН, Головою Комітету у справах юстиції та захисту прав споживачів Р. Кюнаст.

На фото: учасники зустрічі
(м. Київ, 17 вересня 2015 року).

Працівники Секретаріату Конституційного Суду України здійснили ознайомчий візит до Конституційного Трибуналу Республіки Польща на запрошення його Голови А. Жеплінськи.

Учасники зустрічі обговорювали особливості функціонування Конституційного Трибуналу Республіки Польща та Конституційного Суду України, актуальні проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в органах конституційної юрисдикції та національних судах.

На фото:
працівники Секретаріату
Конституційного Суду України
з польськими конституціоналістами
(м. Варшава, вересень 2015 року).

18 грудня 2015 року в місті Києві відбулася Міжнародна науково-практична конференція з питань запровадження конституційної скарги в Україні. Захід проводився в рамках співробітництва Конституційного Суду України з Координатором проектів ОБСЄ в Україні та з нагоди Всеукраїнського тижня права.

На фото:
учасники конференції.

У Конституційному Суді України відбулася зустріч Голови Конституційного Суду України Ю. Бауліна з Генеральним секретарем Європейського інституту омбудсмена Дж. Зігеле.

На фото:
Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін
та Генеральний секретар
Європейського інституту омбудсмена Дж. Зігеле
(м. Київ, 12 квітня 2016 року).

Судді Конституційного Суду України О. Тупицький та Н. Шаптала на запрошення Фонду сім'ї Фертів, юридичного факультету Мічиганського університету та Міжнародного фонду виборчих систем за сприяння ОБСЄ взяли участь у 19-й щорічній Міжнародній конференції суддів (IJC).

На фото (зліва направо): судді Конституційного Суду України О. Тупицький та Н. Шаптала (м. Вашингтон, 17 травня 2016 року).

Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін та суддя Конституційного Суду України В. Колісник взяли участь у міжнародній конференції «Активізм конституційного суду в демократичній державі» з нагоди 20-ї річниці Конституційного Суду Латвійської Республіки.

На фото:
учасники конференції
(м. Рига, 26–27 травня 2016 року).

Судді Конституційного Суду України М. Мельник та С. Сас взяли участь у Міжнародній конференції «Місце і значення органу конституційного контролю в ефективному функціонуванні системи стримувань і противаг між гілками державної влади», що відбулася в Киргизькій Республіці.

На фото:
учасники конференції
(м. Бішкек, 9–10 червня 2016 року).

З нагоди 20-річчя Конституції України в Конституційному Суді України відбувся міжнародний науково-практичний семінар з питань нормативно-правового забезпечення діяльності Конституційного Суду України.

На фото:
заступник Глави Адміністрації
Президента України,
секретар Конституційної Комісії
О. Філатов
і Голова Конституційного Суду України
Ю. Баулін
(м. Київ, 17 червня 2016 року).

На фото:
судді Конституційного Суду України,
судді Конституційного Суду України
у відставці,
Постійний представник Верховної
Ради України у Конституційному Суді
України А. Селіванов (другий ліворуч),
учені наукових закладів України.

На фото:
Голова та судді Конституційного
Суду України,
вчені наукових закладів України,
представники проектів ОБСЄ
в Україні, Німецького Фонду
міжнародного правового
співробітництва, Агентства США
з міжнародного розвитку (USAID),
Проекту ЄС «Підтримка реформ
у сфері юстиції в Україні».

Поряд з активною міжнародною діяльністю, судді Конституційного Суду України приділяють особливу увагу питанням внутрішнього життя інституції, зокрема відзначенню пам'ятних, професійних, загальнонаціональних свят.

15 лютого 2014 року в Україні відзначався День вшанування учасників бойових дій на території інших держав, встановлений Указом Президента України від 11 лютого 2004 року, який цього року збігся з 25-ю річницею виведення радянських військ з Афганістану. З нагоди пам'ятної дати судді та працівники Секретаріату Конституційного Суду України зібралися в залі засідань, щоб урочисто привітати колег, які під час військової служби в різні роки виконували інтернаціональний обов'язок за межами Батьківщини.

На фото:
Голова Конституційного Суду України 2013–2014 років В. Овчаренко (в центрі), судді Конституційного Суду України та учасники бойових дій В. Іващенко, Л. Хало, І. Кияниця, В. Боженко, С. Павленко, С. Твердов та Д. Савицький (м. Київ, 18 лютого 2014 року).

Колектив Автобази Конституційного Суду України — річниця створення.

На фото:
колектив Автобази Конституційного Суду України, в центрі — заступник Голови Конституційного Суду України А. Головін (м. Київ, жовтень 2008 року).

Всеукраїнське свято вишиванки вже давно стало справжнім виявом національної єдності. У цей день, 19 травня, українці за покликом душі змінюють звичайний одяг на українську національну вишиванку. Працівники Конституційного Суду України також приєдналися до всеукраїнського свята.

На фото: керівник Секретаріату Конституційного Суду України Я. Василькевич, заступник керівника Секретаріату Конституційного Суду України Л. Бірюк (у центрі) та працівники підрозділів Секретаріату Конституційного Суду України (м. Київ, 19 травня 2016 року).

На фото: суддя Конституційного Суду України О. Сергейчук, заступник керівника Секретаріату Конституційного Суду України Л. Бірюк (у центрі) та працівники Секретаріату Конституційного Суду України (м. Київ, 19 травня 2015 року).

До Дня захисту дітей у Конституційному Суді України організуються виставки дитячих робіт, на яких представлено різностильові роботи юних митців — малюнки, художні вироби з природного матеріалу, інші витвори мистецтва. Діти зворушливо і натхненно зображують природу, родину, героїв своїх улюблених казок і дитячих фантазій.

На фото: виставка робіт дітей працівників Конституційного Суду України (м. Київ, червень 2016 року).

На фото:
діти працівників Конституційного Суду України.

У центрі — Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін, судді Конституційного Суду України М. Гультай, С. Вдовіченко, працівники Секретаріату Конституційного Суду України (м. Київ, 3 червня 2016 року).

На фото:
діти разом із працівниками Секретаріату Конституційного Суду України роблять аплікації (м. Київ, червень 2014 року).

На фото:
діти працівників Конституційного Суду України у залі засідань. У центрі — Голова Конституційного Суду України Ю. Баулін, судді Конституційного Суду України С. Шевчук, О. Тупицький, С. Вдовіченко, О. Литвинов, М. Гультай (м. Київ, червень 2014 року).

Конституційний Суд України традиційно проводить різноманітні заходи для ознайомлення молоді з роботою єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні, зокрема оглядові екскурсії для студентів та школярів навчальних закладів, громадських організацій, членів офіційних делегацій, які перебувають в Україні та відвідують установу в рамках програми, представників міжнародних організацій. Відвідувачі мають можливість не лише ознайомитися з діяльністю Конституційного Суду України, а й бути присутніми на його відкритих засіданнях.

На фото:
Голова Конституційного
Суду України Ю. Баулін
та учні 9–10 класів
Київського ліцею
інформаційних технологій
№ 79 у залі засідань
(м. Київ,
24 травня 2016 року).

На фото:
суддя Конституційного Суду України
С. Шевчук з курсантами Київського професійного коледжу
з посиленою військовою та фізичною підготовкою
(м. Київ, 25 травня 2016 року).

На фото:
судді Конституційного Суду України С. Вдовіченко, О. Касмінін,
працівники Секретаріату Конституційного Суду України
та учні 8 класу школи I–III ступенів № 78 Печерського району м. Києва
(м. Київ, 27 травня 2016 року).

На фото:
суддя Конституційного Суду України Н. Шаптала,
керівник Служби Голови Конституційного Суду України М. Аршевська,
судовий розпорядник М. Жигреєва та працівники Прес-служби
з учнями 1 класу Романо-германської гімназії № 123
(м. Київ, 27 травня 2015 року).

На фото:
учні 1 класу Романо-германської гімназії
№ 123 в Прес-центрі
Конституційного Суду України
(м. Київ, 27 травня 2015 року).

Благодійність завжди була традиційною українською рисою, адже в нашому народі споконвіку жила внутрішня потреба допомагати ближньому. Адже благодійність — це, в першу чергу, вияв гуманності й особливий стан душі.

Добрі традиції доброчинності вже протягом багатьох років підтримують працівники Конституційного Суду України, які опікуються пацієнтами Національної дитячої спеціалізованої лікарні «Охматдит», чиї маленькі життя потребують захисту й медичної допомоги.

На фото:
Голова Конституційного Суду
України Ю. Баулін,
суддя Конституційного
Суду України О. Касмін,
заступник голови профспілки
Конституційного Суду України
М. Гриценко
та головний лікар НДСЛ
«Охматдит» Ю. Гладуш,
заступник головного лікаря
з медичної роботи Т. Іванова,
завідувач відділення
трансфузіології Д. Перетятко
(м. Київ, 11 червня 2014 року).

На фото:
Голова Конституційного Суду
України
Ю. Баулін,
суддя Конституційного Суду
України
М. Запорожець,
керівник Управління забезпечення
діяльності Голови та заступників
Голови Конституційного Суду
України М. Аршевська з медичними
працівниками НДСЛ «Охматдит»
(м. Київ, 3 червня 2016 року).

У Конституційному Суді України в день державних свят відбувається офіційна церемонія підняття Державного Прапора України.

23 серпня 2016 року на честь Дня Державного Прапора України, встановленого Указом Президента України від 23 серпня 2004 року, та з нагоди відзначення ювілейної річниці Незалежності України, відповідно до Указу Президента України від 3 грудня 2015 року відбулася офіційна церемонія підняття Державного Прапора України.

25-та річниця Незалежності України — це не просто День народження держави. Це свято пам'яті про всі покоління наших предків, що творили націю і боролися за державність, а також день, коли варто замислитись про день завтрашній, про майбутні покоління, про нашу відповідальність перед історією.

На прапорі України зливаються барвами української державності серпнева блакить неба і золото пшеничного поля як символ свободи, миру, праці, гордості за Незалежну Україну.

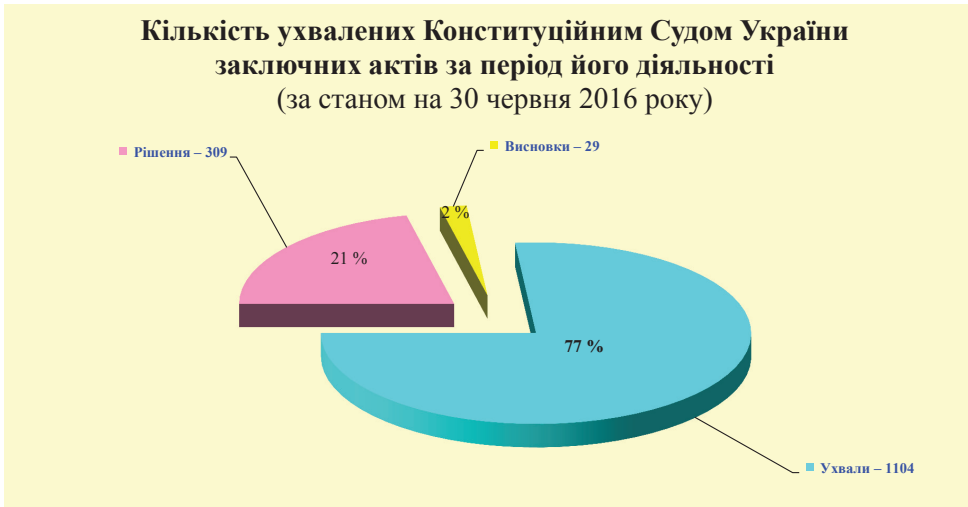
На фото: судді Конституційного Суду України В. Мойсик, С. Сас, керівник Секретаріату Конституційного Суду України Я. Василькевич, керівники та працівники структурних підрозділів Секретаріату Конституційного Суду України, військовослужбовці Управління державної охорони України.

Заснування єдиного органу конституційної юрисдикції стало новим етапом розвитку України як демократичної та правової держави. Діючи на засадах верховенства права, Конституційний Суд України сприяє утвердженню та забезпеченню прав і свобод людини і громадянина.

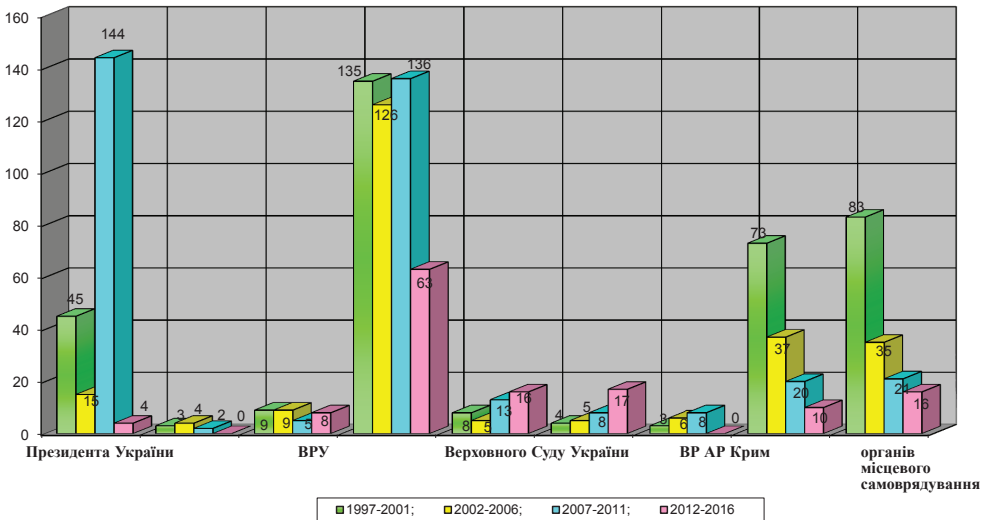
За 20 років своєї діяльності Конституційний Суд України опрацював велику кількість документів, що надходили від громадян України, юридичних осіб, органів державної влади.

Судом опрацьовано справи, за якими прийнято рішення, висновки, ухвали. Велика кількість конституційних подань і звернень свідчить про довіру громадян, юридичних осіб до єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні.

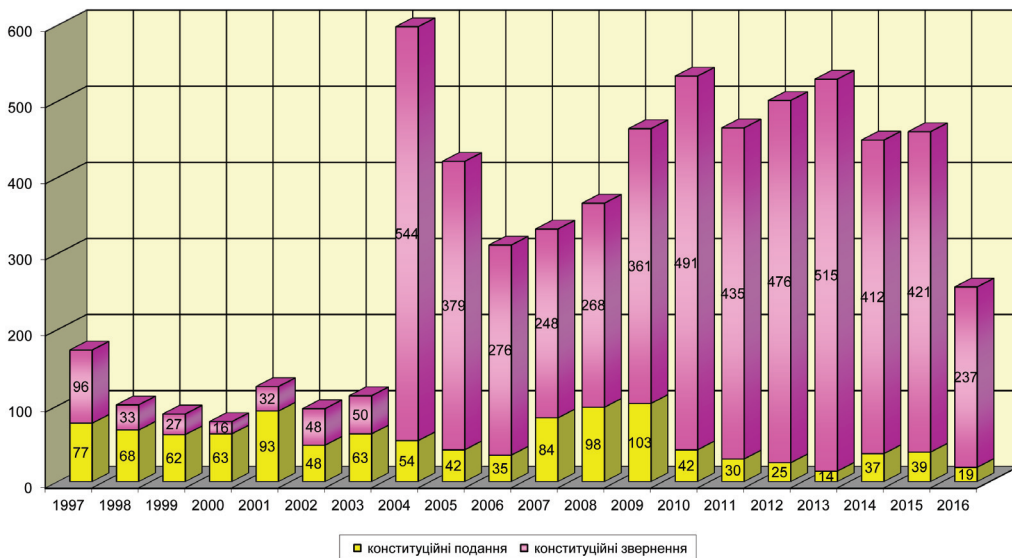
За офіційними цифрами звітів — величезна робота суддів та всього колективу Конституційного Суду України.

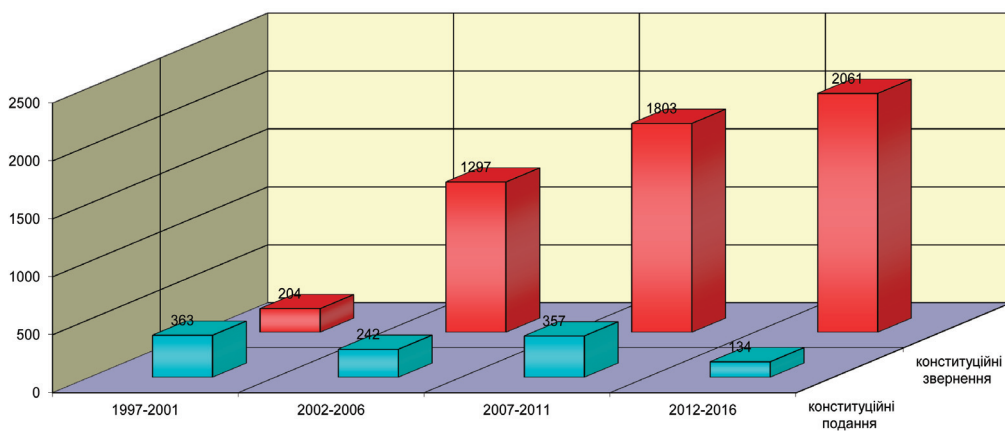
Конституційні подання суб'єктів права за 5-річний період діяльності Конституційного Суду України (за станом на 30 червня 2016 року)

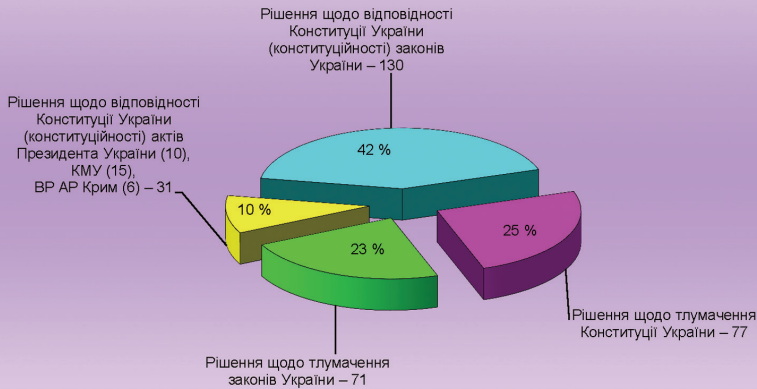
**Надходження конституційних подань (1096)
і конституційних звернень (5365)
(за станом на 30 червня 2016 року)**

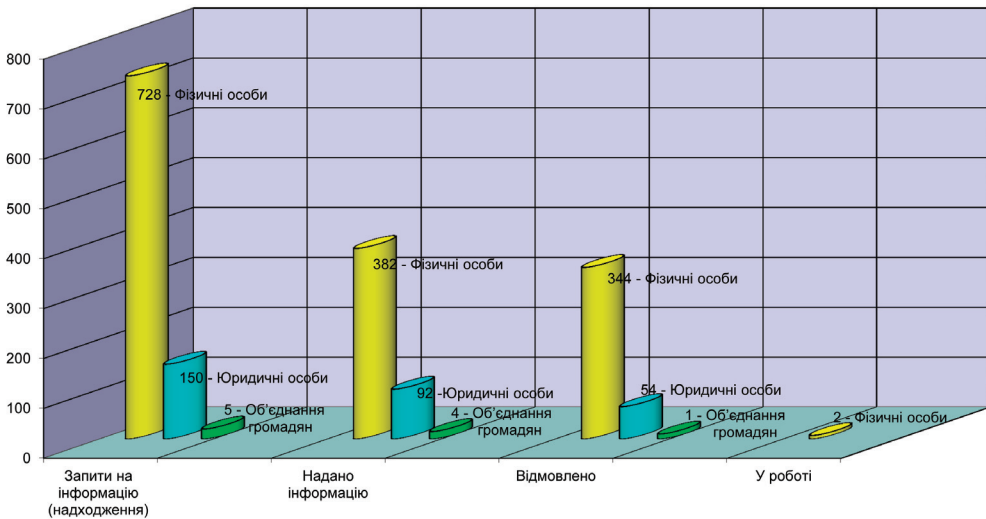
**Надходження конституційних подань (1096)
і конституційних звернень (5365)
за 5-річний період діяльності Конституційного Суду України
(за станом на 30 червня 2016 року)**

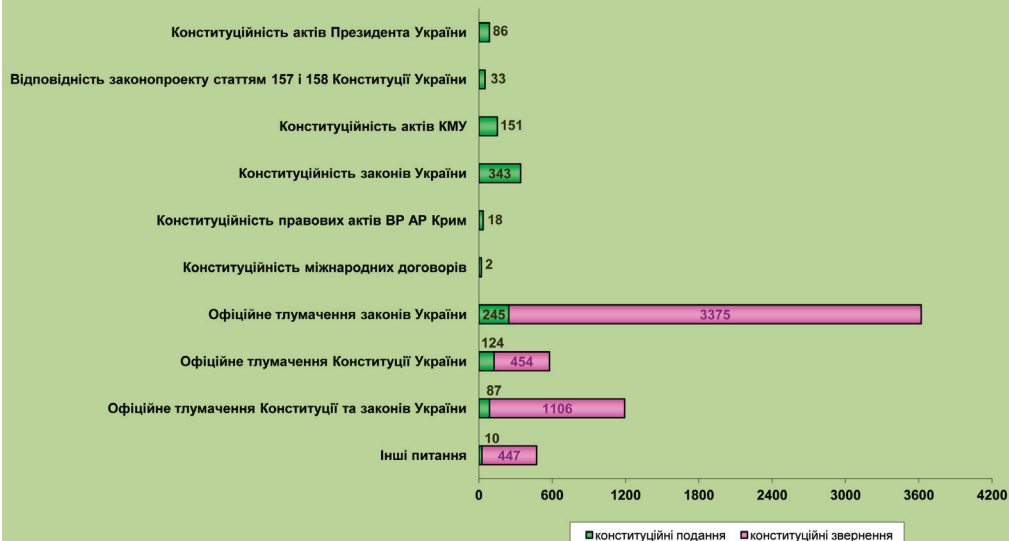
**Рішення з питань конституційності та офіційного тлумачення,
ухвалені Конституційним Судом України
за період його діяльності
(за станом на 30 червня 2016 року)**

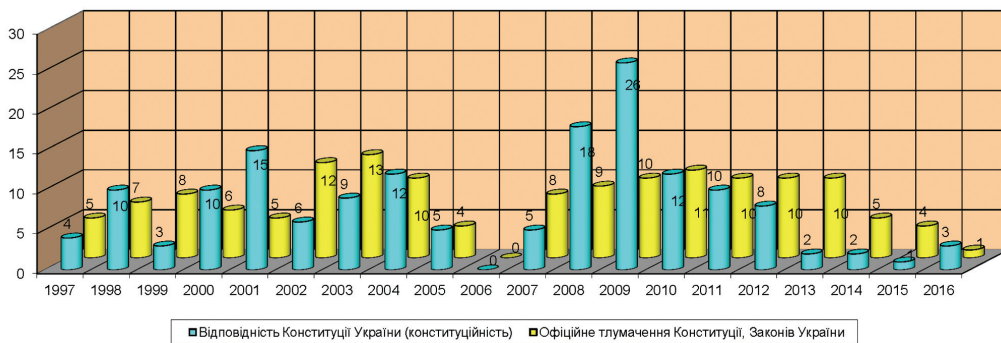
**Надходження (883) та опрацювання (881) запитів на публічну інформацію
за період діяльності Конституційного Суду України
(за станом на 30 червня 2016 року)**

**Надходження конституційних подань (1099)
і конституційних звернень (5382)
до Конституційного Суду України (за тематикою)
(за станом на 30 червня 2016 року)**

**Конституційним Судом України за період його діяльності
ухвалено 309 рішень: з питань конституційності – 161,
офіційного тлумачення – 148
(за станом на 30 червня 2016 року)**

Спогади суддів Конституційного Суду України у відставці

Минає 20 років відтоді, як в Україні розпочав діяльність новий державний орган правового захисту Конституції України — Конституційний Суд України. І хоча процес його формування почався ще до здобуття Україною незалежності, остаточно єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні сформувався і запрацював із прийняттям Верховною Радою України 16 жовтня 1996 року Закону України «Про Конституційний Суд України».

Перед першим складом суддів Конституційного Суду України стояло непросто і надважливе завдання — закласти основи вітчизняного конституційного судочинства, сформувати правові позиції, які стануть підґрунтям для подальшої практики. По-різному оцінюється їхній юридичний доробок із позицій сьогодення, проте незмінним залишиться одне — вони були першими в нашій державі, кому випала честь називатися суддями Конституційного Суду України, а отже, забезпечувати верховенство Основного Закону держави на території України, захищати конституційний лад, конституційні права та свободи людини і громадянина.

«Усе плине, усе змінюється», — казав грецький філософ Геракліт. Безперечно, за 20 років відбулося багато змін і в нашій державі, і в Конституційному Суді України, проте зараз ми можемо перегорнути сторінки історії і згадати...

...Як усе починалося

ТИМЧЕНКО І. А. (Голова КСУ 1996–1999 років, суддя КСУ 1996–2004 років):

— Закон України «Про Конституційний Суд України» 1992 року відрізнявся від прийнятого пізніше, оскільки спочатку передбачалося, що судді Конституційного Суду України, Голова та його заступники обираються Верховною Радою України. Вони повинні були скласти присягу і, відповідно, вступити на посаду судді. Однак порядок призначення суддів змінився.

Розроблявся проект нової Конституції України, а державної структури з підготовки проекту закону про Конституційний Суд України не було. Коли я ще працював в Адміністрації Президента України, мав добрі стосунки з Німецьким фондом міжнародного правового співробітництва. Він запропонував свою допомогу в підготовці проекту закону. Фонд обрав Шишкіна Віктора Івановича, Німченка Василя Івановича, Мартиненка Петра Федоровича і мене для поїздки в Німеччину, де ми працювали у приміщенні фонду. Від першої і до останньої статті проект закону підготовлено саме там.

Відбулося чотири чи п'ять таких поїздок. Нас консультували, надавали можливість користуватися бібліотекою, рецензували (можна так висловитись) проекти. Вдома ми доопрацьовували текст і в такий спосіб підготували проект закону.

Як член Конституційної комісії був у курсі справи, який статус Конституційного Суду України закладається в Основному Законі. Конституцію України прийнято 28 червня 1996 року, а 7 липня наш законопроект зареєстровано у Верховній Раді України: Віктор Шишкін подав його в порядку законодавчої ініціативи.

З огляду на те, що норми Конституції України є нормами прямої дії, Президент України, з'їзд суддів України призначили по 6 суддів, а Верховна Рада України — тільки 4 судді, а Миколу Корнієнка і Павла Євграфова обрали десь у травні-червні уже 1997 року. Закон України «Про Конституційний Суд України» прийнято 16 жовтня, 17-го його підписав Президент України, а 18-го ми вже склали присягу.

КОСТИЦЬКИЙ М. В. (суддя КСУ 1996–2005 років):

— 11 років минає відтоді, як ми — перша каденція суддів відійшли від суддівської роботи. А здається, що це було зовсім недавно.

Знаєте, статус першопрохідця завжди цікавий і незвичний. Ми не мали жодного досвіду, коли почав формуватися Конституційний Суд України. З чистого аркуша писалася історія єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні та діяльності його суддів. Правда, вже чотирма роками раніше прийняли Закон України «Про Конституційний Суд України», почалося формування Суду. Світлої пам'яті професор Леонід Юзьков усю документацію стосовно Конституційного Суду України носив у кейсі. Під час зустрічей з ним я, будучи тоді депутатом парламенту, помічав гіркоту у словах цієї видатної людини, що ніби Голова Суду є, а ні приміщення, ні самого Суду не існує — не було конституційної підстави.

Згодом Закон України «Про Конституційний Суд України» вдосконалили, 1996 року прийняли, скажімо, нову редакцію закону, до створення якої долучився насамперед Іван Артемович Тимченко, будучи на той час керівником юридичного управління в Адміністрації Президента України. Закон проходив через комітет, у якому я був Головою підкомітету. Це базовий юридичний комітет у парламенті з проблем правової політики.

Я був у той час членом Конституційної комісії (останньої), яка готувала Конституцію України, і теж стикався з цим питанням, хоча працював у групі, що розробляла Преамбулу і розділ I Конституції України. Конституційний Суд України — це сфера опрацювання іншої групи. Ми хотіли через закон забезпечити особливий статус Конституційного Суду України. Скажу чесно: вбачали його вершиною піраміди судової влади. Сьогодні я напевно так не стверджував би однозначно, адже Конституційний Суд України — специфічний суд, хоча він входить у систему судової влади, однак не є органом правосуддя, хоча є органом конституційного судочинства. Що було закладено позитивного, так це компетенція Конституційного Суду України, яка стосується тлумачення законів і Конституції України. І на перших етапах більшість справ, які розглядав Суд, були

пов'язані саме з цим. Тепер, як ми бачимо, дедалі нагальнішою потребою є внесення змін до закону для того, щоб пересічна людина після подолання деяких умов могла звернутися до Конституційного Суду України. Сьогодні існує квазі-форма, коли людина повинна пройти суди загальної юрисдикції, якщо у рішеннях різних інстанцій виявлено неоднозначні позиції — тоді вона може звернутися до Конституційного Суду України.

Я знаю, що і Василь Іванович Німченко доклав зусиль до написання цього закону. Але навіть ті люди, які готували його, чи ті, які брали участь у його обговоренні в комітетах чи парламенті, на мою думку, до кінця не усвідомлювали дві речі: що нас чекає і чим буде ця державна інституція. Боюся, що навіть кожен із нас мав, напевно, не одну позицію стосовно останнього. Тобто мала місце палітра вражень і можливих очікувань від того, чим буде Конституційний Суд України.

Першопрохідці

КОСТИЦЬКИЙ М. В.:

— Перший склад Конституційного Суду України, який, на жаль, не був сформований, мав інші принципи організації. Суб'єктів формування було два: Президент України та парламент. Зараз суддів пропорційно призначають три гілки влади. Існують концептуальні речі: хто від кого дістає повноваження? Народ як суверен, носій влади і компетенції формує законодавчу владу, яка обирає частину Конституційного Суду України — вже є проміжна ланка.

Президента обирає народ, він уособлює верховного керівника, хоча за чинною Конституцією України з дещо скромнішими повноваженнями, ніж це було згідно з редакцією 1996 року. Проте він отримує мандат від народу і призначає частину складу Конституційного Суду України.

І, нарешті, судова влада. Чи формується вона безпосередньо народом? Не зовсім. Тобто між народом і судовою владою вже є проміжна інстанція, навіть не одна: маємо парламент, Президента України. Тепер ця судова влада формує частину Конституційного Суду України. Тобто між народом і Конституційним Судом України — не одна ланка, а дві.

Конституційний Суд України працює в парадигмі верховенства права, а не верховенства закону. Однак цього не прописано в жодному нормативному акті. Конституційний Суд України творить право разом із народом. Він є судом прецедентів, хочемо ми цього чи ні. Дискусія між мною і академіком Анатолієм Селівановим триває донині. Я вважаю, що рішення Конституційного Суду України — чисті прецеденти, як це є в американських судах, у Європейському суді з прав людини. Чому? Вони стосуються не лише тих, хто звернувся до Конституційного Суду України, а й усіх без винятку. Загальний суд, прокурор, слідчий, адвокат — будь-хто може посилатися на рішення Конституційного Суду України, щоправда, воно має відповідати проблемі.

МАЛИННИКОВА Л. Ф. (суддя КСУ 1996–2004 років):

— Деякі судді були науковцями, але я — суддя професійний, маю 30 років досвіду на посаді судді, враховуючи роботу в Конституційному Суді України.

З 1984 року працювала членом Верховного Суду, а потім — суддею (коли статус прийняли). Відразу після прийняття Конституції України Голова на зборах суддів Верховного Суду повідомив, що будемо готуватися до з'їзду суддів, щоб допомогти у створенні Конституційного Суду України. Всі охочі могли подати заявки на зайняття посади судді.

Ще не прийняли Закону України «Про Конституційний Суд України», а положень Конституції України виявилось замало для проведення з'їзду. Створили відповідну комісію, підготували регламент для проведення з'їзду і виборів. Ми із Миколою Дмитровичем Савенком брали участь у роботі цієї комісії. Вирішили проводити вибори у два тури.

З'їзд суддів України обрав шість осіб. Згодом Президент України призначив шість суддів, переважно науковців-конституціоналістів.

САВЕНКО М. Д. (суддя КСУ 1996–2005 років):

— На час прийняття Конституції України і запровадження такої інституції, як Конституційний Суд України, я працював у Верховному Суді України суддею. Коли постало питання призначення суддів, оскільки лише 6 суддів за Конституцією України мають призначатися з'їздом суддів, у Верховному Суді України почали визначатися з кандидатурами. Я тривалий час зважував всі «за» і «проти», розуміючи і добре знаючи ставлення до судової системи, до суддів, а тим паче посадовців чи влади незалежної України. Відверто кажучи, то було жахіття.

Я в останній момент зрозумів, що робота у Конституційному Суді України буде непростою, адже він перевіряє на конституційність діяльність вищих органів влади, а влада незалежної України вважає, що при прийнятті рішень вона дотримується Конституції України. З рішень Конституційного Суду України вбачається, що не всі закони, прийняті після набрання чинності Конституцією України, відповідають їй і приймаються відповідно до її положень. Я веду до того, що якщо не буде поваги до Конституції України, то говорити про конституційний порядок, порядок у державі, відповідно і про ставлення до влади буде досить проблемно.

Я це розумів і дав згоду на призначення на посаду судді Конституційного Суду України, написавши заяву, оскільки ми обиралися на з'їзді. Я, а також В. Скомороха і В. Вознюк були обрані в першому турі. Інші троє — з числа з'їзду — були обрані пізніше. Таким чином і розпочалася робота в Конституційному Суді України.

Щодо елементів, то, безумовно, завжди запам'ятовується все, що стається в житті вперше. Урочисте складання присяги відбулося 18 жовтня 1996 року. Початок роботи був не зовсім вдалим, оскільки приміщення у Конституційного

Суду України як такого не було. Нам у Верховній Раді України виділили приміщення для того, щоб ми проводили наради, організаційні заходи, вели підготовку до подальшої роботи тощо. Але в цілому, безумовно, я вважаю, що найбільше запам'яталася робота над Регламентом Конституційного Суду України. До цієї роботи залучили всіх суддів-практиків, які у своїй діяльності застосовували процесуальні закони в різних сферах. Цими суддями були В. Вознюк, Л. Малиникова, В. Скомороха і я. У чому полягали проблеми в нашій роботі? У Законі України «Про Конституційний Суд України» сказано, що регламентом Конституційного Суду України можуть вирішуватися питання внутрішньої роботи, але у цьому законі не визначено прав учасників процесу. Як брати участь у процесі взагалі, не знаючи прав? Під час підготовки проекту регламенту Конституційного Суду України, а також при його прийнятті обговорювали питання, були дискусії, ми трішки вийшли за межі дозволеного, але принаймні це орієнтир і для нас, і для сторін. На сьогодні Регламент Конституційного Суду України, на мій погляд, досконалий, і багато його положень мають бути включені до Закону України «Про Конституційний Суд України».

Я веду до того, що сам Закон України «Про Конституційний Суд України», можливо, і поспіхом приймався, і його розробники вважали, що процесуальні межі обмежують свободу діяльності. Але належним чином передбачені процес і права процедура гарантують можливість захисту своїх прав. Безумовно, в цьому законі є недоліки, перш за все необхідно було вписати всі процедури розгляду справ.

На сьогодні, на жаль, немає процедури розгляду Конституційним Судом України законопроектів про внесення змін до Конституції України. І практично, якщо виходити з положень Конституції України, в якій чітко сказано, що процедура має бути врегульована законом, усі висновки і зміни до Основного Закону держави є нелегітимними, м'яко кажучи, сумнівно легітимними, але це рівень нашої правової культури.

Свого часу ми жили за конституційним договором, якому надана юридична сила, вища за конституцію, а законом ми відновили дію положень конституції. Легітимність цих положень теж сумнівна, оскільки це зроблено не у правовий спосіб.

КОЗЮБРА М. І. (суддя КСУ 1996–2003 років):

— Досить часто в нашому складі, по суті, абсолютизувався змагальний процес у Конституційному Суді України. Водночас в органі конституційного судочинства істотно, а інколи й переважне значення має не стільки змагальний процес, скільки процес пошуку, процес дослідницький, інквізиційний, як його раніше іменовали. Тобто принцип змагальності поєднується з принципом дослідницьким. Звичайно, всі науковці і викладачі часто скептично ставляться до такої процедури. Я також до них належав, та й зараз не перебільшую її значення.

Зі згадок про наші зустрічі із європейськими суддями, зокрема іспанськими, могу сказати, що більшість засідань, які вони проводять, — це письмовий роз-

гляд справ, до публічності вдаються досить рідко. Один із суддів розповів, що регламент давно припав пилом, ніхто не звертає на нього уваги. Тому що там, дійсно, в основі лежить дослідницький принцип. Можна вислухати сторони, а прийняти рішення, яке не збігатиметься з аргументами обох сторін, що загалом неможливо в судах загальних. І в цьому полягає особливість органу конституційної юрисдикції, яку не завжди розуміють.

ТИХИЙ В. П. (суддя КСУ 1996–2004 років):

— Мене запропонував і рекомендував на посаду судді Конституційного Суду України Президент Академії правових наук України, ректор Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого Василь Якович Тацій. І я погодився. При першій розмові з главою держави Леонід Данилович Кучма звернув увагу на велику відповідальність у забезпеченні верховенства права, прав і свобод людини, розбудови молодшої держави, демократичної і правової. Після цього в парламенті ми склали присягу у присутності Президента України, спікера, Голови Верховного Суду України і почали працювати.

Відверто кажучи, я готувався до роботи в Суді: вивчав літературу, написав деякі публікації на відповідну тему. Мав певний досвід: працював слідчим прокуратури, помічником прокурора після закінчення вишу, був деканом, проректором із навчальної роботи.

Передусім ми почали розробляти Регламент. Враховуючи, що у першому складі Конституційного Суду України було шість випускників нашої альма-матер, то юридичний університет допомагав у створенні цього документа. Фактично, він діє і зараз, за винятком певних доповнень.

КОЗЮБРА М. І.:

— Можу сказати, що мій шлях на посаду судді Конституційного Суду України був, з одного боку, нібито логічним і закономірним, а з іншого — не зовсім простим. Річ у тім, що в 1990-х роках мене разом із чотирма докторами наук, професорами зарахували на посади головних наукових консультантів Верховної Ради України, тоді ще не Секретаріату, а Верховної Ради України. Ми були причетні до всіх документів, пов'язаних із незалежністю країни, підготовкою спочатку концепції, а потім і самого тексту Конституції України. Звичайно, перспективи відкривалися і нам відверто говорили, що нас бачать у складі майбутнього Конституційного Суду України. Тим паче, що ми закладали цей інститут у Конституцію України і мали певне уявлення. Щоправда, уявлення здебільшого теоретичне, на основі ознайомлення з літературою, із законами про конституційні суди інших держав. Але коли дійшла справа до того, що можемо розраховувати на зайняття посади судді Конституційного Суду України за законом 1992 року, то не всі на це зважилися. Дехто перейшов на дипломатичну роботу, дехто залишився на державній службі. Троє — професор Леонід Юзьков, професор Петро Мартиненко (покійні, на жаль) і я — висунули свої кандидатури на

посаду судді. А Леоніда Юзькова, оскільки його призначено Верховною Радою України, було обрано Головою Конституційного Суду України.

СКОМОРОХА В. Є. (Голова КСУ 1999–2002 років, суддя КСУ 1996–2005 років):

— На запитання, чи достатньо трирічного терміну повноважень для Голови Конституційного Суду України, щоб повною мірою реалізувати себе на цій посаді, відповім коротко: якщо керуватися сприйняттям влади, як випробуванням, «наказанієм Господнім» (це вислів Івана Степановича Плюща), такого відтинку часу вистачить. Якщо працювати так, як належить, він має зараховуватися як на війні — один до трьох.

Фігура Голови Конституційного Суду України реально впливає на становище Суду в механізмі державного устрою. Аналогічні позиції стосовно Конституційного Суду України окремі автори висловлюють у публікаціях. Цитую: «...який не раз уявляв величезний вплив на суспільне життя. Голова часто опинявся в епіцентрі подій, що хвилювали розум юристів».

Парламентарі дебатували, що Суд треба перенести в Харків, там є Бібліотека імені В. Г. Короленка. Проте ми свого часу створили власну бібліотеку Конституційного Суду України. Пересопницьке Євангеліє випросили у видавців безкоштовно.

Так от, що стосується таких заяв. На одній із прес-конференцій я сказав: «А парламент треба перенести в Жмеринку, там є прекрасний зал для відвідувачів, де зупинявся останній монарх Російської імперії, звідти ви їздитимете, коли подаватимете подання до Конституційного Суду України». Це, мабуть, той випадок, коли я в епіцентрі подій так зреагував на пропозицію стосовно перебазування наших інституцій.

Стосовно задоволення від діяльності на посаді Голови Суду. У 2010 році Ігор Сліденко ще як науковець, а не як суддя Конституційного Суду України, подарував мені свою монографію «Феноменологія конституційного контролю». Він написав: «Голові найкращого складу Конституційного Суду України». Свої конституційно-правові дослідження мені подарували Микола Бондар, Микола Вітрук, Жанна Осепян, Юрій Тодика й інші знані фахівці. Це, здається, є оцінкою моєї діяльності на посаді Голови Конституційного Суду України.

Самому давати оцінку своєї роботи складно. Вважаю, що робота керівника завжди пов'язана з надмірним напруженням, відповідальністю за людей, за справу, яку робиш, за результат, якого прагнеш досягти. Передусім я — суддя, про що ніколи не забував, перебуваючи на посаді Голови Суду. Продовжував доповідати справи, вживати всіх можливих заходів щодо встановлення конституційності в державі. На мою думку, час усе розставляє на свої місця. Результати роботи, цілі, яких було досягнуто, — це краща оцінка і характеристика.

Європейське — найкраще? Або «чужому навчайтесь, свого не цурайтесь»

ТИМЧЕНКО І. А.:

— Ми взяли деякі основи німецької школи, але, безперечно, вона мала свої національні особливості. Що могли, запозичували із практики організації створення, роботи і процесуального порядку розгляду справ інших країн.

В одному інтерв'ю я сказав, що тоді ми користувалися наданими матеріалами, вивчали європейський досвід, але закон вийшов суто національний.

Нам треба було вчитися, в чому значною мірою допоміг Німецький фонд міжнародного правового співробітництва. За його рахунок, безперечно, весь склад Суду, за винятком одного судді, відвідав Федеральний Конституційний Суд Німеччини, земельні конституційні суди, парламент, Міністерство юстиції Німеччини. Це відбулося наприкінці листопада 1996 року.

Потім була друга спільна поїздка і відрядження окремих суддів у деяких справах. Відвідали Верховний Суд США, Європейський суд з прав людини, Європейську конференцію конституційних судів. Нас прийняли асоційованим членом. Коротше кажучи, робота почалася і вже у травні ми прийняли перше рішення. Але треба було вирішити організаційні питання, зокрема стосовно атрибутів судді Конституційного Суду України. Розробили дизайн мантій, у чому велика заслуга належить Івану Пилиповичу Доценку, а також мантійний (нагрудний) знак.

КОЗЮБРА М. І.:

— Чи уявлялася мені робота Конституційного Суду України такою, якою вона була насправді — складно сказати. Ми мали загальні уявлення стосовно роботи в Конституційному Суді України. Я добре розумів, чому саме ця модель європейської конституційної юстиції була створена. Її творцем був відомий теоретик права, австрійський вчений Ганс Кельзен. Знав, на чому вона ґрунтується: судді судів загальної юрисдикції не готові для такої роботи через різні причини. Ренесанс римського права після його занепаду в континентальній Європі відбувався через університет, в англосаксонській системі — через прецеденти. Європейські судді більше «прив'язані» до букви. І це один із аргументів на користь цієї моделі конституційної юрисдикції, формами якої є конституційні суди, конституційні трибунали, Конституційна Рада у Франції. До речі, й донині для багатьох не зрозуміло, чому обрано саме таку модель і чому не можна передавати повноваження конституційного судочинства тому ж Верховному Суду. Це специфічна модель, зумовлена значною мірою і історичними умовами, і стилем мислення європейських суддів, і європейськими традиціями, які ближче все ж таки до континентальної правової сім'ї.

Особисто я вважаю, що у складі Конституційного Суду України мають переважати все-таки університетські професори — моя позиція в цьому плані незмінна і вона ґрунтується на європейському досвіді.

Мені довелося зустрічатися з польськими суддями і суддями у відставці. У складі польського Конституційного Трибуналу 12 членів — це викладачі університету, і 3 — адвокати, жодного судді немає. Це не заважає їм приймати рішення. Хоча дехто з них вважав, що, можливо, і варто було б мати у складі конституційного суду суддів загальних судів, але не більше трьох. Я певною мірою з цим погоджуюся.

Я підтримую стосунки із зарубіжними фахівцями і моїми добрими знайомими. Оскільки зараз у Німеччині конституційних скарг дуже багато, до того ж не лише в галузі публічного права, а й приватного, то, звичайно, порушується питання про те, щоб у складі органу конституційного судочинства були фахівці і приватного права, і кримінального зокрема, яке, до речі, в одних країнах відносять до публічного права, а в інших — до приватного.

Тобто кваліфікаційні вимоги бажано прописати у конституції. Повний перелік навести неможливо, варто хоча б закласти основи, задати напрям.

СТРИЖАК А. А. (Голова КСУ 2007–2010 років, суддя КСУ 2006–2013 років):

— Якщо Конституційний Суд України не приймає рішення, то виникає питання: чому? Якщо нездатний — це одна причина; якщо, можливо, не потрібен Конституційний Суд України — це інша річ. Тому виникла дилема: або ми будемо існувати, або не будемо. Довелося в один день оприлюднювати по 2–3 рішення і голосувати по 2–3 рішення, тому що іншого шляху не було —

накопичилося дуже багато справ.

Пам'ятаю, Генеральний секретар Ради Європи був стривожений з приводу складної ситуації у державі і зупинки роботи Суду. Він приїхав в Україну, зустрівся з Президентом, відвідав Конституційний Суд України. Ми пообіцяли йому, що за 7–8 місяців владнаємо проблеми. Він не повірив. І як було приємно нам, суддям, отримати листа, якого ніколи не отримувала Україна, від Генерального секретаря Ради Європи з відгукami, що ми є прикладом і для Європейського суду зокрема, оскільки змогли вийти на, так сказати, фінішну пряму: весь старий багаж (накопичилися справи ще з 2005 року) опрацьовано. Таку оцінку сприйняли у суспільстві. І Президент України, і законодавча влада — усі зрозуміли, що все-таки на той момент Суд із завданням впорався.

Ми, наприклад, відвідавши Білорусь, побачили, що їхній орган конституційної юрисдикції взагалі дуже рідко приймає рішення, тому що там єдина влада в особі шановного Президента і спорів майже не було. Ми заздрили, що вони вільно живуть, а вони заздрили нам, адже в нас є багато рішень, а у них, так би мовити, уже руки чешуться приймати рішення. Вони роблять іншу справу — превентивний контроль: будь-який законодавчий акт спочатку перевіряє Конституційний Суд Республіки Білорусь, а потім його ухвалює парламент.

**«...присягаю захищати конституційний лад держави,
конституційні права
та свободи людини і громадянина»**

КОСТИЦЬКИЙ М. В.:

— Найяскравіше враження від роботи на посаді судді, можливо, це саме проходження закону і присяга майбутніх суддів Конституційного Суду України. Я тоді особисто познайомився, наприклад, з академіком Олександром Мироненком. Я знав його праці як юриста, філософа. Світла йому пам'ять. У парламенті вперше побачив Віталія Розенка — заступника міністра, дипломата, інтелігента. До речі, ми закінчили один і той самий Львівський університет. Відчувалася певна ейфорія, було очікування свята чи чогось надзвичайного від того, ким ми будемо і чим буде ця інституція.

Ми на старті діяльності вважали, що Конституційний Суд України — це майже така суперкасаційна інстанція для всіх судів. На практиці з'ясувалося, що це не так і не повинно бути так. Не потрібна ще одна інстанція, тим паче зараз. Виникають думки (на жаль, серед колег із судової влади, із судів загальної юрисдикції), що оскільки законом звужена компетенція Верховного Суду України, для чого утримувати таку величезну інституцію, як Конституційний Суд України? Можливо, слід за американською моделлю дати право Верховному Суду тлумачити Конституцію і закони України, тоді потреба в Конституційному Суді зникне?

Я не хотів би зараз розвивати дискусію про те, краща трирівнева система чи чотирирівнева. На жаль, на суддівську реформу вплинув суб'єктивний фактор, деякі перипетії. На мою думку, швидше не як судді, а як вченого, чотирирівнева система потребує вдосконалення. Конституційний Суд України підтримав створення чотирирівневої системи. Прийнято рішення Конституційного Суду України про те, що вищі суди мають право існувати в Україні. Функції вищих судів і Верховного Суду України, на мою суб'єктивну думку, на сьогодні недосконало виписані і судова реформа не завершена. Це стосується Конституційного Суду України? Певною мірою так. Але головне, що б хотілося побачити у змінах до Закону України «Про Конституційний Суд України» — це все-таки право громадянина звернутися до Конституційного Суду України. У такому разі відпали б сотні, а може й тисячі звернень до Європейського суду з прав людини. Подивіться, ми ж за такими зверненнями в першу трійку входимо.

ТИМЧЕНКО І. А.:

— Днем створення Конституційного Суду України я вважаю саме 18 жовтня, коли кожен із 16 суддів підписав присягу. Я зберіг ручку, якою підписував свою присягу. Того ж дня мене обрали Головою Конституційного Суду України і двох заступників: Василя Німченка і Віталія Розенка. Ми почали працювати, але було тільки 16 суддів і, як кажуть, «ні кола, ні двора». Ми почали шукати приміщення.

ДОМБРОВСЬКИЙ І. П. (Голова КСУ 2006–2007 років, суддя КСУ 2006–2010 років):

— Насамперед я хотів би подякувати тому попередньому складу, який створив Конституційний Суд України: і Івану Артемовичу Тимченку, і наступним головам Суду. Тому що ми прийшли у готове приміщення, нам потрібно було тільки сідати і працювати.

У 2004 році, коли один із суддів Конституційного Суду України за віком раніше пішов у відставку, з'явилася вакансія. Тоді від з'їзду суддів України потрібно було обрати нового суддю Конституційного Суду України до спливу дев'ятирічного строку. Я тоді працював у Верховному Суді України суддею — Секретарем Пленуму Верховного Суду України. Починав із судді районного суду, був суддею обласного, Верховного. І хотілося ще останню інстанцію. Тому висунув свою кандидатуру — ніхто мене не закликав, не агітував.

Ще на з'їзді суддів України у 1996 році, будучи на ньому делегатом, я мав намір піти на цю посаду, але розумів, що ще не дійшов до цього рівня. Тому проголосував за всіх шістьох суддів, яких знав особисто: це були п'ять суддів Верховного Суду України і одна суддя Донецького обласного.

Згодом я теж вирішив висунути свою кандидатуру. Цього разу в другий тур вийшли троє: я, Андрій Андрійович Стрижак і заступник Голови Миколаївського обласного суду. Внаслідок повторного голосування вже А. Стрижак набрав більшість голосів.

А потім, як відомо, ні він, ні я не могли скласти присягу. І вже через рік, коли завершилася каденція попереднього складу, залишилося четверо суддів, Суд не міг працювати.

А. Стрижак ніби вже був обраний, але не склав присяги. Були деякі нюанси, нібито він відмовлявся від присяги, і на з'їзді виник конфлікт. Я запропонував переголосувати за нього ще один раз, проте цього не сталося. Голова Харківського апеляційного суду В. Бринцев пройшов з першого голосування, набрав абсолютну більшість голосів, а всі інші пішли у другий тур (голосування відбулося майже опівночі). Обрали А. Дідківського, Я. Мачужак і, відповідно, мене.

До серпня у нас не приймали присягу. Верховна Рада України не призначала суддів. І тільки 5 чи 6 серпня, не пам'ятаю, нас запросили до парламенту, де прийняли присягу.

До того працювали четверо суддів. В. Іващенко виконував обов'язки Голови Суду. Він зранку приїхав у Верховну Раду України зі зв'язкою ключів і з печаткою, бо йшов у відпустку. Я як старший за віком автоматично мав виконувати обов'язки Голови Суду.

Вже у жовтні, коли судді повернулися з відпусток, провели засідання, на якому обрали Голову Конституційного Суду України. Було три кандидатури. Я набрав 12 голосів. Намагалися дотримуватись тих хороших традицій, які були раніше: коли один термін на посаді Голови Суду відбував кандидат від Президента України, наступного разу — від корпусу суддівського, потім — від Верховної Ради України. Це була хороша паритетна домовленість. Я хотів продовжити її, тому висунув кандидатами на посади заступників одну людину від Президента України,

другу — від Верховної Ради України, але так трапилося, що остання не прийшла, і я, не відкладаючи справу у довгий ящик, запропонував іншу, і таким чином ми сформувавши склад. Уже діяв Закон України «Про Конституційний Суд України», було приміщення, прийнято Регламент. Матеріалів накопичилося дуже багато, тому ми почали працювати.

«Довга дорога починається з першого кроку» (Конфуцій)

ТИМЧЕНКО І. А.:

— Перше засідання називалося спеціальним пленарним засіданням Конституційного Суду України, на якому обрали Голову і його заступників. Через чотири дні склали кошторис витрат, визначилися з посадами, структурою. Безперечно, ми збиралися на робоче засідання, але відчувалася дуже велика згуртованість суддів. Можна сказати, хоч нас призначили від різних структур, ніхто не возвеличував себе. У перші місяці надходило по 300–400 листів від громадян, назвемо їх зверненнями. Безперечно, ми доручили правовому управлінню надати попередні висновки і, якщо можна було прийняти до розгляду, відкрити конституційне провадження, то так і відбувалося. Створено три колегії, призначено їх секретарів. Рекомендувався суддя-доповідач. Після його затвердження він опрацьовував подання чи звернення. Далі Суд приймав рішення за рекомендацією тієї чи іншої колегії: розглядати це питання чи ні.

Перше рішення (стосовно статусу народних депутатів) прийнято чи 13, чи 17 травня. А Конституційний Суд України засідав уже у квітні. Питання розглядалося у звичайному порядку. Суддею-доповідачем був Козюбра Микола Іванович. Ми на кожному рішенні чомусь навчалися. Дискусії інколи розгорталися масштабні. Але відчувалась висока згуртованість і голосів «проти» було дуже мало. Багато суддів обмежувалися тим, що, голосуючи «за», писали окрему думку.

Президент Німеччини Р. Герцог, відвідавши Суд, здивувався стосовно того, як нам вдалося вирішити питання залу. Для відкритих засідань, усних слухань спеціально відведеної кімнати не було. Тому на четвертому поверсі (це, мабуть, єдина у світі така практика) зробили зал засідань, де з десяток місць відвели для представників сторін. А на першому поверсі поставили монітори, телевізори, чотири (чи скільки?) телекамери. Там перебували журналісти, в зал вони не заходили. Туди за перепусткою міг потрапити кожен громадянин. Можна сказати, ми були першою інституцією, яка запровадила такий спосіб проведення відкритих слухань.

КОЗЮБРА М. І.:

— Перше рішення, в якому я був суддею-доповідачем, стосувалося поєднання депутатського мандата з іншими видами діяльності (якщо правильно пам'ятаю, це травень 1997 року). Не було жодного прикладу, як його писати й оформлювати. Це рішення, яке мені довелося готувати, стало своєрідним зразком і для наступних рішень.

Дискусія розгорнулася велика. Рішення було певною мірою компромісним. Не можу сказати, що я абсолютно погоджувався з усіма положеннями, особливо в мотивувальній частині. Моє ставлення щодо так званого конституційного договору, документа політичного, не дуже позитивне. Я до останнього наполягав, щоб не було згадки про нього. Більшість суддів схилилася до того, що це потрібно. Хоч після того мені довелося читати загалом схвальні відгуки про рішення, але знову ж таки не було повної згоди стосовно конституційного договору. Чимало авторів, коментуючи це рішення, вважали, що не потрібно було згадувати про нього, тому що це документ все ж таки більше політичний, ніж юридичний.

Але сталося так, як сталося. Суду доводиться розглядати питання з політичним забарвленням. Звичайно, Суд не може не передбачити наслідки своїх політичних рішень. Тим паче, що він не є суто органом правосуддя, і все ж таки сам має певне політичне забарвлення. Зважаючи навіть на те, що на відміну від судів загальної юрисдикції, де, як правило, участь у їх формуванні не беруть політичні органи, то до формування Конституційного Суду України вони причетні.

Тому з урахуванням цього моменту я і сьогодні вважаю при неоднозначному, можливо, ставленні до деяких положень самого рішення, що в цілому воно було абсолютно правильним і виваженим, хоч його інколи іменували, особливо журналісти, соломонівим рішенням.

СКОМОРОХА В. Є.:

— Перше рішення, у якому я був суддею-доповідачем, стосувалося справи громадянки Г. Дзюби про гарантування державою права оскаржити в суді дії, бездіяльність, рішення будь-якого органу державної влади, органу місцевого самоврядування, посадових (службових) осіб, якщо громадянин, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх рішення, дія чи бездіяльність порушують або обмежують права і свободи чи перешкоджають їх здійсненню, тому потребують правового захисту в суді.

Визначальним як судді-доповідача, головуючого було рішення Конституційного Суду України у справі про обов'язкове застосування української мови як державної органами державної влади та місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо). Тлумачили статтю 10 Конституції України.

Важливим є рішення у справі про постійне користування земельними ділянками, ухвалене за моєю доповіддю, щодо неконституційності «Перехідних положень» Земельного кодексу України та Постанови Верховної Ради України «Про земельну реформу» від 18 грудня 1990 року.

Безпосереднім застосуванням принципу верховенства права є рішення за моєю доповіддю у справі про неконституційність положення статті 69 Кримінального кодексу України в частині, що унеможливорює призначення особі, яка вчинила злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.

Стосовно визначення особливого порядку фінансування судів як гарантії незалежності суддів характерним є рішення (я — суддя-доповідач) у справі про фінансування судів від 24 червня 1999 року. Використали принцип верховенства права,

норми Конституції України щодо збалансування бюджету і оспорювані положення визнали неконституційними.

За період моєї діяльності як Голови Суду ухвалено рішення у справах про неконституційність смертної кари як виду покарання, про всеукраїнський референдум за народною ініціативою, про свободу утворення профспілок, про свободу зібрань, про повноваження Верховної Ради України, про офіційне тлумачення Конституції і законів України. Надано висновки у справах щодо внесення змін до Конституції України та доповнення її окремими статтями.

КОЗЮБРА М. І.:

— У перших справах судьями-доповідачами були здебільшого судді-викладачі, судді-науковці, адже мали хоча б теоретичний досвід. Перший висновок, який прийнято за доповіддю судді П. Мартиненка, стосувався статті 98 Конституції України (щодо Рахункової палати). Перші висновки щодо відповідності проекту законів «Про внесення змін до Конституції України» статтям 157, 158 Конституції України також готували науковці, як і щодо відповідності Основному Закону України міжнародних договорів. Лише потім долучилися судді загальних судів. Я в жодному разі не хочу применшувати роль суддів судів загальної юрисдикції. Хоча західні експерти говорили про те, що варто було б у Конституції України встановити кваліфікаційні вимоги до суддів, які не допускали б можливості для суддів загальних суддів першої чи навіть другої інстанції перебувати у складі органу конституційної юрисдикції. У Німеччині існує вимога, що у складі конституційного суду частково мають бути судді, але тільки вищих інстанцій.

Вважаю, що у складі Конституційного Суду України мають бути судді із судів загальної юрисдикції, і в першому складі пропорція була певною мірою прийнятною. Судді судів загальної юрисдикції, на відміну від науковців, викладачів, більше схильні до процесу змагальності сторін. У цьому є певний сенс.

САВЕНКО М. Д.

— Щодо інших питань юрисдикції. На мою думку, саме Конституційному Суду України необхідно законом надати право вирішувати компетенційні спори між вищими органами влади. Суть таких спорів полягає не лише у відсутності законодавчого регулювання, а й у різному тлумаченні одних і тих самих положень Конституції та законів України. Такі спори були і, мабуть, будуть, поки не підвищиться загальний політичний рівень та рівень правової культури. Щоб зняти напруження в суспільстві, вирішення так званих компетенційних спорів, на мій погляд, варто віднести до компетенції Конституційного Суду України, і не треба боятися надати йому право здійснення універсального конституційного контролю, тобто поширити його юрисдикцію на всі нормативно-правові акти: як центральних органів виконавчої влади, так і органів місцевого самоврядування. В Україні діє єдиний орган конституційної юрисдикції, але конституційну юрисдикцію здійснюють і адміністративні суди, перевіряючи на відповідність Конституції України рішення центральних органів виконавчої влади й органів місцевого самоврядування. Це, мабуть, не зовсім коректно і неправильно. Якщо єдиний, то виключ-

но до його компетенції належить розгляд усіх спірних питань щодо відповідності актів державної влади Конституції України.

Все-таки, на мою думку, необхідно дещо скоригувати і розширити можливості звернення особи за захистом своїх прав і свобод, зокрема запровадити інститут конституційної скарги. Право на конституційну скаргу має бути надано всім громадянам України, іноземцям та особам без громадянства.

Що відбувається? Влада досягла домовленостей за рахунок прав і свобод людини, ухвалює неконституційні положення, ніхто не звертається до Конституційного Суду України, оскільки громадяни не мають такого права. Ним наділений лише Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, але він не використовує його, хоча звернень до нього багато. Тому громадянам необхідно надати право звертатися з конституційною скаргою до єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні. Тоді вимогливішим буде ставлення до прийнятих відповідними органами рішень, буде зрозуміло, на що треба звертати увагу, і відповідальнішим буде підхід до прийняття актів. Адже якщо влада не звернеться, то звернуться громадяни щодо конституційності таких рішень. Це стосується також судів загальної юрисдикції. Чому? Тому що є приклади, коли Верховний Суд України, розглядаючи звернення щодо подання до Конституційного Суду України, констатує, відповідає і не звертається. Тобто він здійснює конституційний контроль за зверненнями суддів.

Що стосується дискусії з приводу офіційного тлумачення, то Конституцією України передбачено, що Конституційний Суд України дає офіційне тлумачення Конституції і законів України, хоча повноваженням тлумачення законів наділено всього чотири конституційних суди. Стосовно тлумачення конституції погляди науковців розходяться. На конференціях обговорюється це питання. На зауваження українських суддів щодо «значного навантаження» на них російські колеги підкреслили, що це дає «широке поле для того, щоб тлумачити закон виходячи з конституційних положень і забезпечити таким чином права і свободи, гарантії прав і свобод людини». Але мене насторожують останні події, тому що у Законі України «Про Конституційний Суд України» не зовсім чітко витримано необхідний у наданні офіційного тлумачення принцип рівності, а саме: для публічних органів влади — це практична необхідність, а для громадян, юридичних осіб — наявність неоднозначного застосування. Тому стосовно законів я би зберіг саме елемент наявності неоднозначного застосування для звернень як громадян, так і органів влади, які, розуміючи, що є проблеми, і не бажаючи їх розв'язувати, звертаються за офіційним тлумаченням до Конституційного Суду України. З одного боку, для того, щоб не ускладнювати, а з другого — з метою отримати від Конституційного Суду України саме бажане в розумінні суб'єкта права на конституційне звернення офіційне тлумачення.

Варто зауважити, що право на звернення народних депутатів України до Конституційного Суду України з питань конституційності зумовлене необхідністю забезпечити захист позицій меншості. У різних країнах по-різному встановлено необхідну для конституційного звернення кількість депутатів. Але досить цікавим є питання можливості та обов'язку народних депутатів України після зміни складу Верховної Ради України вносити відповідні зміни або визнавати нечинним закон України, який не відповідає Конституції України. Звернення до Конституційного

Суду України — це остання, практично, інстанція, тому, на мій погляд, законодавцю слід більш уважно працювати, хоча Конституційний Суд України має можливість визнати нечинним закон чи інший акт. Але формально, коли конституційне звернення відповідає вимогам, то, безумовно, Конституційний Суд України приймає його до розгляду, марнуючи час, сили суддів, хоч функція правової охорони лежить на всіх органах публічної влади, а не лише на ньому.

СТРИЖАК А. А.:

— Коли згадують історію і говорять про те, що відбулося чи не відбулося, думаєш: не дай Бог, щоб колись це знову сталося не лише в діяльності Конституційного Суду України, а й будь-якого органу.

Це почалося у травні 2007 року. Відбулася блокада Конституційного Суду України, його судді ходили «під конвоєм» в оточенні «Беркута», тому що навколо — натовп людей, хтось через паркан намагався потрапити до Конституційного Суду України. І, на превеликий жаль, це після того, як Конституційний Суд України майже півтора року не працював. Мабуть, зараз ніхто не згадає, що через політичну ситуацію мої колеги і я особисто не могли скласти присягу вчасно. Я, напевно, більше десяти разів був у Верховній Раді України і не міг скласти присягу. Згодом було обрано ще 6 чи 8 суддів, які теж вісім місяців не могли скласти присягу.

Нарешті Конституційний Суд України запрацював, це було 4 чи 6 серпня 2006 року, але без результату. Вісім місяців ми не могли прийняти жодного рішення, на жаль. Тоді шановний Іван Петрович Домбровський подав у відставку. Декілька місяців ми працювали без Голови Конституційного Суду України, а потім обрали мене на цю посаду. І постала дилема: або ми працюємо, або нас знову, м'яко кажучи, відправлять на півтора року у відставку, щоб навчилися працювати. Головним завданням для мене як для Голови Конституційного Суду України було згуртувати колектив, щоб запрацював хоча б процес. Ми це зробили. Я пригадую, що тоді у Конституційному Суді України було більше 60 справ — такого не було ніколи за всю історію. Потрібно було впоратися із цією проблемою, тому ми призначали по 3–4 справи на день. Судді і всі працівники не завжди були задоволені, тому що незручно говорити слово «запарка» щодо Конституційного Суду України, а це був, дійсно, такий час. Але виходу іншого не було. Ми повинні були сказати: або Конституційний Суд України є і здатний виконувати покладені на нього функції, або його просто немає. Треба всім написати заяви піти у відставку і нехай обирають нових суддів.

Через півроку чи через 7–8 місяців судді говорили, що це був єдиний правильний вихід із ситуації. Згодом процес стабілізувався. Біда була у складній політичній ситуації: політична партія «Блок Юлії Тимошенко» організовувала пікети і блокування роботи Конституційного Суду України. Тому важливо було, щоб політики і керівництво держави зрозуміли, що потрібно не «топити» Конституційний Суд України, а підтримати його. Але в той час усі виступи були тільки негативними — що цей суд недеєздатний, заполітизований, він виконує чиїсь вказівки тощо.

Тому, власне, вийти з цієї ситуації було найважливіше. Судді в той час мене підтримали в організаційній частині. У колективі, де 18 суддів — 18 незалежних

осіб, які знають, що на них впливати не можна — «один в полі не воїн». Тому якби не було підтримки суддів і всі не захотіли покласти край тій бездіяльності, яка існувала, причому вона не так залежала від суддів, як від зовнішньої ситуації, то жоден Голова Конституційного Суду України, нехай у нього буде «семь пядей во лбу», нічого зробити не зміг би. Отже, завдяки згуртованості нам вдалося вийти рівно через рік на те, що у нас були у провадженні справи, які надходили у визначені законом строки.

Такі були часи. А зараз я знову спостерігаю таку картину, коли заходжу до Конституційного Суду України. Знаєте, це таке відчуття дежавю. Та сама ситуація у нашій державі, особливо після Революції гідності. Вже рік — і те саме. Президент України В. Ющенко звільнив трьох суддів за порушення присяги. Звичайно, згодом все владналося, жоден указ на сьогодні не діє, вони всі були скасовані. Верховна Рада України звільнила п'ятьох суддів, знову ж таки за порушення присяги. Тобто знову та сама ситуація в колективі і знову складно вийти на рівень, коли можна регулярно приймати рішення, відповідати на запити суспільства, тому що знову ж таки політичні протистояння в першу чергу відображаються саме на роботі Конституційного Суду України. Конституційний Суд України — це не суд загальної юрисдикції і його робота залежить від того, яка ситуація в політиці: чи є мир між законодавчою і виконавчою владами, чи його немає.

І я сподіваюсь, що нинішній склад Конституційного Суду України з честю вийде з ситуації, що склалася.

Чужа хата — не своя

ТИМЧЕНКО І. А.

— Президент України Л. Кучма 28 жовтня дав розпорядження Кабінету Міністрів України підшукати для Конституційного Суду України приміщення, але воно не було виконане. Нам підказали, що на Банковій, 5/7 завершуються оздоблювальні роботи у будинку, який був колись житловим (потім ЦК Компартії дало квартири всім, хто там мешкав, приміщення зробили адміністративним, і цей будинок був переданий на баланс Верховної Ради України). Президент України 3 листопада видав нове розпорядження: «Надати Конституційному Суду України приміщення на Банковій, 5/7». Олександр Олександрович Мороз, який тоді був Головою Верховної Ради України, звісно, був проти. Верховна Рада України вже меблювала два поверхи, а Голова Верховної Ради України поставив охоронців. Ми вирішили це приміщення просто забрати. Я сказав, що хочу подивитися приміщення, представився. Там були два неозброєних охоронці та представник з управління справами Верховної Ради України. Нас не пускали. Довелось нашій охороні їх витіснити, встановити готову табличку «Конституційний Суд України». Через півгодини працівники Апарату Верховної Ради України принесли табличку «Комітети Верховної Ради України». Коротше кажучи, зайшли у приміщення, поставили свої замки.

Потім Верховна Рада України створила комісію з народних депутатів України (сім чи вісім депутатів), а у приміщенні на Банковій, 5/7 вже стояла охорона Конституційного Суду України. Я видав розпорядження пропускати тільки суддів Конституційного Суду України, працівників його Секретаріату і будівельників, а інших осіб — лише з дозволу Голови Конституційного Суду України або керівника його Секретаріату. Комісію Верховної Ради України не пустили.

У законі України про статус суддів передбачено, що народні депутати України мають право безперешкодно відвідувати державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації всіх форм власності, але Конституційний Суд України ще не працював у цьому приміщенні як державний орган. Отже, народні депутати України мають право відвідувати орган, а не приміщення. Комісія Верховної Ради України звернулася до Генерального прокурора України. Він зателефонував мені, а я відповів, що все згідно з законом. На тому все закінчилося.

Так що все було не так просто, ще й фінансування не було. У приміщення Конституційний Суд України заїхав тільки 27 грудня, хоча розпорядження Президента України видано 3 листопада.

Щодо фінансування доводилось домовлятися. Прем'єр-міністром України у той період був П. Лазаренко. Президент України кудись їхав і мене запросили в аеропорт як Голову Конституційного Суду України. Я тоді говорив із П. Лазаренком, і у відповідь на його запитання: «Як Ваша робота?» зауважив: «У нас же фінансування немає». Він витяг книжку для нотаток, щось записав і ми отримали перші два мільйони до того, поки почали одержувати кошти із Державного бюджету України. Апарат ми набрали дуже швидко, у лютому вже було 250 працівників. Вирішили питання оренди автобази для автомобілів. Машини закупили пізніше.

І ще пізніше, десь через рік, Німецький фонд міжнародного правового співробітництва, коли його Президентом був Р. Герцог, надав нам 30 комп'ютерів. Ось таким чином вирішувалися питання.

МАЛИННИКОВА Л. Ф.:

— Коли ми почали працювати, нам не давали приміщення, були непорозуміння з Головою Верховної Ради України, ним тоді був О. Мороз. Ми збиралися в кімнаті 11 корпусу 9 у Верховній Раді України, там засідали, там обрали Головою Конституційного Суду України Івана Артемовича Тимченка, там проводили перші зібрання. Але це ще були не засідання.

Голову Конституційного Суду України і його заступників обирали за таким принципом: по одному від кожної гілки влади. Від Президента України — І. Тимченко, від з'їзду суддів України — В. Німченко, від Верховної Ради України — В. Розенко. Так і почали.

Спочатку вирішували питання стосовно приміщення. Після того було призначено суддів, і Конституційний Суд України почав працювати. Спочатку ніхто не знав, що конституційна скарга у нас не розглядається, і зверталися всі, було дуже багато справ. Закону України «Про Конституційний Суд України» ще не було, він з'явився тоді, коли ми склали присягу, але в ньому не були виписані процедурні питання, сам процес. А треба було проводити засідання!

У Конституції України чітко зазначено, що порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначаються законом. Скільки працювали і скільки зверталися: ні внесення змін до Закону України «Про Конституційний Суд України», нічого. Ми писали Регламент, готували його в Німеччині протягом місяця у грудні 1996 року: М. Савенко, В. Скомороха і В. Вознюк. Поділили по розділах, їх саме чотири, і підготували його. Після повернення обговорили і прийняли. Тоді вже почалися перші засідання. Перше рішення було прийняте у травні 1997 року. Суддею-доповідачем був Микола Іванович Козюбра.

ПШЕНИЧНИЙ В. Г. (заступник Голови КСУ 2006–2007 років, суддя КСУ 2003–2007 років):

— Казати «20 років» трошки страшно. Річ у тім, що коли організувався Конституційний Суд України, я працював у Кабінеті Міністрів України і був безпосередньо причетний до становлення, організації, початкового фінансування та підготовки проектів постанов щодо матеріально-технічного забезпечення Конституційного Суду України. Це було і дуже давно, і зовсім нещодавно.

Я згадую, як ми відзначали 10 років з дня заснування Конституційного Суду України, це було справжнє свято. Звичайно, термін великий. Хоча в інших країнах суди існують уже дуже багато років. Наш Конституційний Суд України, я вважаю, за ці роки теж відбувся і йому є про що звітувати. А це основне.

Я пам'ятаю, коли ми, скажімо так, будували будинок, який зараз займає Конституційний Суд України. Мене запросили на роботу в Конституційний Суд України на початку 1997 року, цей будинок саме передавався: він був підпорядкований Мін'юсту, міськвиконкому, Торгово-промисловій палаті, Нотаріальній палаті. Оскільки будувався він під науково-обчислювальний центр, у ньому все було не так. І ми почали дивитися, що можна з нього зробити, щоб тут розмістити Конституційний Суд України. Це були руїни, які стояли 20 років і нікому не були потрібні.

Ми з В. Дубровським, керівником Секретаріату, їздили щоранку на оперативки, які проводив міський голова. Будівництво тривало. Дуже багато зроблено нашими працівниками — В. Сарапукою і його підлеглими інженерами. Завдяки їм приміщення Суду зараз має такий вигляд.

Працюючи у Конституційному Суді України, я бував у багатьох судах Європи й Америки і скажу вам, що будівля Конституційного Суду України красива, розташована у прекрасному місці. У нас і зал засідань хороший, і зали колегій, і кабінети суддів. Все зроблено для того, щоб працювати.

СКОМОРОХА В. Є.:

— Здобуття приміщення для Конституційного Суду України на вулиці Банковій було цілковитою заслугою Івана Артемовича Тимченка. Приміщення, яке нині займає Конституційний Суд України, планувалося під обчислювальний центр міста і близько 10 років стояло довгобудом, ніхто ним не займався. Воно було не дуже вдало сплановане, тому довелося переробляти, надбудувати ще один поверх.

Завдяки тому, що Прем'єр-міністр України (у той час ним був Валерій Павлович Пустовойтенко), Президент України розуміли проблему, були виділені значні кошти на реконструкцію (я вже не пам'ятаю скільки, приблизно 15 мільйонів гривень), адже будівля стояла без вікон, без дверей. За період діяльності попереднього Голови Конституційного Суду України щось робилося, наприклад, ліфтові шахти штукатурили, але все це обвалювалося і втрачалися кошти на планування, на проектування. Тоді я зрозумів, що треба діяти, адже відносини з парламентом вкрай погіршилися.

Я хочу сказати, що наша історія й історія цієї інституції записані в рішеннях Конституційного Суду України, і це — найголовніше. А приміщення, будівля — то по наших статках.

Що стосується мого головування, особисто я вважаю найскладнішим насамперед здобуття для Конституційного Суду України власного приміщення. Тому що перебувати на вулиці Банковій у приміщенні Верховної Ради України було не дуже зручно, адже для законодавчої влади все було сплановане, столи розставлені, а тут їх всього позбавили. Відповідним було і ставлення до Конституційного Суду України, і воно врешті-решт таким і залишалось. Коли здавали будівлю, від парламенту не було жодного представника.

Попри все це робота була захопливою. У мене надзвичайно великий досвід роботи в судах загальної юрисдикції. Я займався узагальненням, писав постанови пленуму. У Конституційному Суді України характер роботи той самий, але на більш високому рівні. Це було для мене дуже цікаво і корисно. Також була можливість реалізувати на практиці ідеї з історії політичних вчень часів Фоми Аквінського про класифікацію права на природне і позитивне. У цій роботі я намагався забезпечувати реалізацію обох типів праворозуміння — і позитивізму, і природного права — настільки, наскільки це було можливо в тому складі Конституційного Суду України у той час.

Німці, наприклад, і до сьогодні позитивісти. Коли ми розглядали справу про конституційність смертної кари, суддею-доповідачем був П. Мартиненко, він саме застосував окремі позиції природного права. Ми пішли таким шляхом. І я потім використовував це у справах, у яких був суддею-доповідачем, і мої колеги також.

Простих рішень не буває

ТИХИЙ В. П.:

— На жаль, першому складу Конституційного Суду України довелося працювати у період суперечок між Президентом України і парламентом. Конституційний Суд України в основному вирішував ці спори або спори опозиції. У зв'язку з цим мало уваги приділялося розгляду конституційних звернень громадян, юридичних осіб. Однак усі справи були актуальними, вирішувалися питання державотворення і всі рішення приймалися на захист правової, демократичної, соціальної держави із забезпеченням верховенства права.

Зараз завершено роботу над змінами до Конституції України і я хотів би звернути увагу на те, що є певні питання.

По-перше, не можна надавати право законодавчої ініціативи ні Верховному Суду України, ні Конституційному Суду України, адже тоді фактично вони у можливих майбутніх справах будуть сторонами. Досвід першої конституції, радянської конституції, показав, що Верховний Суд, маючи таке право, не користувався ним, а коли й намагався скористатися, то нічого доброго з цього не виходило.

По-друге, стосовно повноважень Конституційного Суду України. Як відомо, питання надання повноважень вирішується у Конституції України. За радянської влади виходячи з формального верховенства вищого представницького органу, наділеного формально всією повнотою державної влади, право офіційного владного тлумачення Конституції та законів УРСР належало Верховній Раді УРСР. У Конституції України закріплено поділ державної влади на законодавчу, виконавчу, судову. І право офіційного тлумачення Конституції України та законів України передано до повноважень Конституційного Суду України. Річ у тому, що збереження за Верховною Радою України функції автентичного тлумачення Конституції та законів України створило б небезпеку внесення до них змін з метою надання їм зворотної сили і, найголовніше, позбавило б остаточності рішення судів, що призвело б до необхідності їх перегляду та скасування, підірвало б стабільність законодавства, зробило б парламент суддею у власній справі.

Практика роботи Конституційного Суду України показала, що треба позбавити його права офіційного нормативного тлумачення у справах, які розглядаються на предмет конституційності. Річ у тому, що це все-таки функція судів загальної юрисдикції. Життя змінюється, змінюються обставини, змінюється законодавство, і тому, коли у суді формується прецедент, він діє. Змінилися обставини — може бути інший прецедент, але новий прецедент не має зворотної сили. А ось роз'яснення має зворотну силу, так би мовити, бо воно починає діяти і діє з моменту прийняття закону.

Якщо Конституційний Суд України буде позбавлено права давати офіційне (мається на увазі нормативне) тлумачення Конституції та законів України, то, поза сумнівів, потрібно надати право громадянам (фізичним і юридичним особам) звертатися до Конституційного Суду України з конституційною скаргою щодо конституційності тих чи інших нормативно-правових актів. Якщо автоматично позбавити Конституційний Суд України повноважень давати офіційне тлумачення Конституції та законів України, то звужуються права громадян і юридичних осіб, адже вони зараз мають право звертатися до Конституційного Суду України у разі наявності неоднозначного, неоднакового застосування положень Конституції або законів України судами України, що порушують права і свободи людини і громадянина або створюють небезпеку порушення цих прав.

Примітка:

20 січня 2016 року Конституційний Суд України дав Висновок № 1-в/2016 у справі щодо правосуддя.

СТРИЖАК А. А.:

— Пригадуючи справи, які наш склад Конституційного Суду України вирішував, скажу, що це були дуже цікаві, але непрості питання. По-перше, питання незалежності суддів: голів судів призначав Президент України, а у Конституції України не передбачено таких повноважень Президента України. Отже, чи легко було приймати рішення і визнавати неконституційною норму про те, що Президент України не має права здійснювати призначення на адміністративні посади, а лише право призначити вперше суддю на посаду строком на п'ять років? По-друге, щодо недоторканності народних депутатів України: перед кожними виборами до Верховної Ради України або після них це питання потрібно знімати.

Варто підкреслити, що до Верховної Ради України надійшло уже більше п'яти висновків Конституційного Суду України і про недоторканність депутатів, і про недоторканність суддів. Отже, не потрібно порушувати це питання перед кожними виборами.

Між першим і другим читанням мають пройти дві сесії, і якщо було бажання це зробити швидко, то у грудні були засідання і можна було прийняти 226 головами, а в січні або лютому — 300 голосами. Але цього не було зроблено. Тому, коли говорять про недоторканність, вже навіть не хочеться це обговорювати, адже депутати грають у свою гру, і це все, власне, піар перед виборами і після них. А особливо зараз, після Революції гідності, всім треба зняти недоторканність. Я думаю, що вже й пересічні громадяни бачать, що це гра.

Примітка:

16 травня 2007 року Конституційний Суд України прийняв Рішення № 1-рп/2007 у справі про звільнення судді з адміністративної посади.

ДОМБРОВСЬКИЙ І. П.:

— Нам було дуже складно приймати рішення. Попередній склад Конституційного Суду України розглядав справи, формував правові позиції тощо. Ми ж переглядали справи по черзі, а у квітні почалися відомі події, коли Президент України В. Ющенко почав видавати укази про розпуск Верховної Ради України і, звичайно, до нас відразу стали надходити конституційні звернення. Тоді у складі Конституційного Суду України відбувся розкол. Іван Артемович Тимченко зауважував, що за його каденції серед суддів Конституційного Суду України була єдність, незважаючи на те, що хтось писав окремі думки. Це було абсолютно нормально. А коли нас із усіх сторін оточили люди, які, з одного боку, представляли певну партію, а з другого — іншу партію, то це був складний момент. Ми бралися за прийняття рішення щодо указу, інформація витікала, а Президент України відразу ж реагував і скасовував свій указ. Ми тільки підходили до визнання указу неконституційним, а він його скасовував і через день видавав новий.

КОЗЮБРА М. І.:

— Зараз ми оцінюємо, наскільки судова реформа, розроблена Конституційною комісією, передбачає реформування, якщо можна так сказати, конституційної юрисдикції. У цій галузі менше проблем, ніж у судах загальних, але вони все-таки є. Коли підготували законопроект, вивчили висновки Венеціанської Комісії та дослідили міжнародні документи, то звернули увагу, що є рекомендації не просто вписати процедуру фінансування окремих рядком, а й передбачити забезпечення грошової винагороди суддям, як в інших країнах, на рівні Конституції України чи законів. Не може бути встановлено чи зменшено винагороди підзаконними актами, однак у нас, на жаль, так було і, здається, досі є.

Свого часу ми із суддею Конституційного Суду України В. Шаповалом у перші якщо не дні, то тижні чи місяці роботи Конституційного Суду України звернули увагу на статтю у «Голосі України» (наскільки я пам'ятаю назву) «Конституційний Суд має бути прозорим». Уже тоді були натяки на те, що не можна регулювати питання, пов'язані із зарплатою, прирівнювати посаду судді до якихось посад на рівні указу Президента України чи Кабінету Міністрів України, тому що це шлях до залежності суддів. Нічого з цього не вийшло, оскільки до кінця мого перебування у складі Конституційного Суду України зазначені питання, на жаль, регулювалися підзаконними актами, що є абсолютно ненормальним.

На засіданнях Конституційної комісії я вносив пропозиції щодо загальних судів. Треба було принаймні ці положення записати. Погано, що зменшили чорнобильцям пенсії, але народні депутати України не розуміють навіть, що стосовно суддів це зменшення не зарплати, а вагомої гарантії їх незалежності.

Тому ці моменти, звичайно, мають бути врегульовані. Я не прихильник того, щоб регламент регулювався законом. Народні депутати України хочуть, щоб Регламент Суду, як Регламент Верховної Ради України, затверджувався законом України. Така ситуація складається внаслідок нерозуміння практики.

По-перше, навіть зміни, які відбуваються в парламенті, на жаль, не такі, як хотілося б. Приходять нові люди і, звичайно, вони мають керуватися законом. Регламенти, до речі, не скрізь затверджуються у формі закону. А практика конституційної юрисдикції підтверджує, що регламент потрібен. Але не слід перебільшувати його значення. Не лише порядок діяльності, а й процедура розгляду справ має визначатися законом. Поки що це законодавчо не закріплено, і прогнозувати щось складно. Але, повторюю, я зовсім не є прихильником розроблення такої процедури, тому, дійсно, не може бути якогось самостійного рішення.

На початку роботи в Конституційному Суді України я займався викладацькою діяльністю. Могло скластися так, що був на лекції або у відрядженні і не був присутній на початку розгляду справи. І судді судів загальної юрисдикції висловили категоричну позицію про недопущення до участі у розгляді справи судді, який не був присутнім на початку її розгляду. Я завжди намагався заперечувати, адже у судах загальних має значення ораторське мистецтво, дійсно, це важливо для

адвоката чи прокурора. У конституційному судочинстві працює насамперед логіка, важливим є аналіз, тобто раціональні моменти, а не ірраціональні психологічні, які, безумовно, мають місце в суді.

І тому я неодноразово говорив, що, якщо я не був на початку розгляду справи, я ознайомлюся зі стенограмами і братиму участь у розгляді справи, однак тоді це категорично заборонялося. Але така надмірна прив'язка до процедури не завжди йде на користь конституційній юстиції.

Треба також мати на увазі, що можна все регулювати виключно Законом України «Про Конституційний Суд України», а не залежати від бюджетного процесу, від закону про Державний бюджет України тощо.

СКОМОРОХА В. Є.:

— Рівень законодавчого забезпечення діяльності Конституційного Суду України незадовільний. Удосконалення його діяльності має здійснюватися через розширення повноважень, гарантування забезпечення виконання його рішень, прийняття закону про конституційне судочинство, підбір якісного суддівського складу.

Треба проаналізувати повноваження, якими наділено Конституційний Суд України, і з'ясувати, які з них виконуються. Якщо є нульові показники, то варто звернути увагу, чи належні суб'єкти, коли йдеться про міжнародні договори, які треба ратифікувати, чи чинні суб'єкти. Може, слід передбачити процедуру, щоб у зацікавлених осіб була можливість звертатися, інших суб'єктів. Тобто ідея така: якщо ця функція не працює, від неї слід відмовитися.

Стосовно необхідності захисту людини через конституційну скаргу. Суди, на які без наукового аналізу, без дослідження покладено повноваження розгляду конституційної скарги, надзвичайно завантажені справами — розглядають один відсоток. Кому легше від того, що десяток рішень буде за зверненнями громадян? Отже, треба, щоб громадянин звертався тоді, коли його інтерес зачіпає певний закон, у конкретній справі саме його стосується. Наприклад, коли з пенсіонерів стягують податок з пенсій. Не знаю, чи це питання до конституційного суду. А місцеві суди мають звертатися не через верховний суд, тому що контроль питань конституційності не належить до його функцій. Звертатися повинен суд, причому у разі, коли закон має застосовуватися в конкретній справі, але виник сумнів щодо його конституційності. Такі «рогатки» дадуть можливість вирішити питання бездумного накидування конституційних скарг, які не розгребе жоден суд. Це стосується закону про конституційне судочинство, його обов'язково треба приймати. Всі процедури питання прописані в Регламенті Конституційного Суду України, а це має бути зроблено в законі, зокрема стосовно рішень (що і як треба в них писати), сторін тощо.

СТРИЖАК А. А.:

— Мені не поталанило — я став Головою Конституційного Суду України в такий час, коли він майже два роки не працював. Точніше, працював, тільки не приймав рішень.

Протистояння влади, звичайно, позначалося на роботі Конституційного Суду України. Я ніколи не хотів би і не бажав би нашим суддям, щоб вони приймали по 30–35 рішень за рік. Конституційний Суд України повинен приймати стільки рішень, скільки необхідно для суспільства. З важливими питаннями звертаються до Конституційного Суду України, і суспільство потребує їх вирішення, тому що не може існувати за невизначеними нормами. У пресі з'являються публікації про явно неконституційні закони. Тому якщо Конституційний Суд України зволікатиме, то це не додасть йому поваги, з'являться негативні відгуки. Це проблема, з якою, я думаю, судді Конституційного Суду України впораються.

Будучи суддею Конституційного Суду України, я був змушений робити різкі заяви, що було одним із тих факторів, які дозволили нам вижити. І якби я цих різких заяв не робив, то по нас товклися б і далі. Я пригадую один момент, коли тільки лінивий не лаяв (вибачте на такому слові) Конституційний Суд України. Тоді указом Президента України був призначений суддею Конституційного Суду України С. Гавриш, колишній заступник Голови Верховної Ради України, заступник Секретаря Ради національної безпеки і оборони. І він, уже будучи призначеним на посаду судді Конституційного Суду України, в інтернет-виданнях давав суб'єктивну оцінку рішенням Конституційного Суду України, критикуючи їх.

Ми порадилися з суддями, я звернувся до Президента України і сказав: «Вікторе Андрійовичу, ця людина ніколи не буде суддею Конституційного Суду України. З суддею, майбутнім суддею, політиком, який дозволяє собі такі вислови, судді і я особисто працювати не будемо». І для того, щоб не розбалансувати роботу суддів, В. Ющенко скасував цей указ. Він не мав звички тиснути на Конституційний Суд України, але його чиновники, зокрема заступник голови Адміністрації Президента України, писали у публікаціях, що не збираються виконувати рішення Конституційного Суду України тощо. Якщо не збираються виконувати, то постає питання: рішення було вигідним чи не вигідним Президенту України або його Адміністрації? Не було вигідним, отже, було законне. Кожен президент, кожен політик любить, щоб було таке рішення, яке адміністрація хвалитиме. Цього ніколи не було. Доводилося і на прес-конференціях давати відсіч у цих питаннях. Взагалі я проти того, щоб суддя-доповідач надавав пояснення щодо рішення і виправдовувався. Це повинен робити прес-секретар, Голова Конституційного Суду України як адміністратор. Я виступав від імені Конституційного Суду України як його Голова, як адміністратор, тому мав можливість давати таку відсіч. Якщо цього не робити, то бруд не припинятиметься, до того ж суспільство має чути якусь відповідь. Якщо є звинувачення, то треба сказати, справедливі вони чи ні.

Якщо викласти інформацію на сайт, то це не матиме розголосу, тому що не кожен громадянин читає сайт, рішення. Тому це робити треба завжди і давати відсіч. Якщо сидіти у вакуумі, люди вважатимуть так: вони мовчать, тому що вони винні. А цього не повинно бути.

Я розумію, що так не робиться в Німеччині й Австрії, де конституційні суди працюють протягом 45–50 років, а суспільство зовсім не так, як в Україні, сприймає рішення конституційного суду. Однак наша демократія настільки молода, що без пояснень народ не зрозуміє, що відбувається.

Хочу також висловити свою думку стосовно нинішньої ситуації, адже працюю в цій системі понад сорок років. Виявляється, в нашій державі біда: всі судді — хабарники

і корупціонери, а судова система гнила. Немає у нас ні економічних проблем, ні війни, а тільки судді. Давайте зараз всіх заарештуємо, посадимо — і все буде добре. Мені хотілося б висловитися так: «Шановні, звільніть всіх вісім з половиною тисяч суддів і призначте нових — і подивитесь, що буде із судовою системою».

Але у нас ніхто не запроваджував колегіальної відповідальності всього судового корпусу. У нас індивідуальна відповідальність за Конституцією України. Винуватий суддя — вперед. Не винуватий — то чому всі повинні страждати? Тобто у нас є «компанійщина», на жаль, треба знайти винуватих у всіх гріхах, ось судова система. На трьох суддях Печерського суду. Вже говорять: «Чому так мало? Давайте триста. Давайте чотиреста».

Тому, якщо ми будемо так робити, справа в Україні ніколи не вийде на рейки правового поля, правової держави, адже це хибний шлях.

СКОМОРОХА В. Є.:

— Я за час своєї каденції намагався з науковців зробити суддів. Є теоретичні викладки аргументації, і професійний суддя, коли вирішує якусь справу, має навести аргументи, на їх підставі у нього має сформуватися певне бачення цього питання, того, яким його потрібно визнавати. Науковці менш пов'язані з цими конкретними думками, з аргументацією і виробленням певної позиції. Під час розгляду конкретної справи у першій половині дня він буде погоджуватися з тобою, у другій — заперечувати, тому що за цей час почує якийсь аргумент. Я це розумів і ставився до цього спокійно. Пам'ятаю, у студентські часи були наукові товариства, членом одного з них був професор Соломон Йосипович Вільнянський — старезний дідусь, який колись навчався у Швейцарії. Під час святкування ленінських днів він виходив на сцену і говорив: «Я горжусь тем, що видел Леніна, розговоривал с ним, и он мне руку жал». Коли ми на кафедрі захищали якусь тему з цивільного права і висловлювали іншу точку зору, яка суперечить позиції кафедри цивільного права юрінституту, то цей професор кричав: «Нет, неправда, не так». Це науковець, а суддя має аргументувати.

Конституційний контроль як елемент державного правового механізму, призначений для виконання певної функціональної місії, в державі Україна виник без належного доктринального обґрунтування. У 20-ті роки ХХ століття український вчений В. Дябло написав працю стосовно конституційного контролю, який здійснювала Президія Верховної Ради Союзу РСР, і союзні республіки могли оспорювати певні її нормативні акти. Україна пред'являла найбільше претензій, тому цю інституцію прикрили.

Чому я про це говорю? Є така теорія, і деякі науковці її дотримуються, що за відсутності спеціальної інституції, яка має здійснювати конституційний контроль, його повинна здійснювати саме Президія Верховної Ради Союзу РСР. І я цю думку поділяю. Згадайте події в Нагірному Карабасі, в Прибалтиці. Після перевірки розглядалося це питання на Президії Верховної Ради Союзу РСР. Мали те, що мали.

Цікаво те, що після прийняття 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України було проголошено здійснення державної влади на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу і судову. На підставі цієї декларації законом

від 24 жовтня 1990 року до статті 112 Конституції України було внесено зміни, зокрема включено положення про створення Конституційного Суду України у складі двадцяти п'яти осіб строком на десять років. Законом від 3 червня 1992 року було внесено зміни, якими передбачалося зменшити кількість суддів Конституційного Суду України до п'ятнадцяти осіб, а також значно звужити коло їхніх повноважень.

СТРИЖАК А. А.:

— Ще одне актуальне питання: чи забезпечено діяльність Конституційного Суду України належним чином на законодавчому рівні? По-перше, таку важливу процедуру, як звільнення судді за порушення присяги, на сьогодні не врегульовано в законі. В Конституції України встановлено, що суддя може бути звільнений за порушення присяги органом, який його призначив. А я саме? Якою має бути процедура? Чи достатньо тверджень депутатів, що він порушив присягу, чи все-таки потрібно довести його провину? Хто має сказати, що суддя порушив присягу: депутат, комітет, парламент, Президент України, прокурор? Це ж ніде не визначено. Оскільки процедуру звільнення судді з посади за порушення ним присяги не встановлено, Конституційний Суд України врегулював це питання у своєму Регламенті. Але Верховна Рада України вважає Регламент Конституційного Суду України внутрішнім актом і не застосовує відповідні правові норми.

По-друге, Конституційний Суд України існує вже 20 років, але досі не прийнято закону щодо процедури розгляду ним справ. Один закон — Закон України «Про Конституційний Суд України» — містить правові норми щодо всіх питань: організаційних, процесуальних тощо. Намагалися вирішити цю проблему в Регламенті Конституційного Суду України, але це вважають незаконним. А хто повинен прийняти закон?

Крім того, у Конституції України закріплено, що невиконання рішення Конституційного Суду України тягне за собою — цікаве формулювання — юридичну відповідальність. Виникає питання: яка відповідальність мається на увазі?

Чи був за всю історію Конституційного Суду України хоч один випадок, коли Генеральна прокуратура України перевіряла, чи виконують важливі рішення Конституційного Суду України? Більше половини його рішень не виконується, але жодного разу не було порушено справу у зв'язку з цим. Яку ж відповідальність несуть ті, хто не виконує рішень Конституційного Суду України? Адже серед них є рішення державного масштабу.

Таким чином, на сьогодні склалася ситуація, коли нарікань на роботу Конституційного Суду України багато, а елементарного законодавчого забезпечення його діяльності немає. Кому пред'являти претензії? Конституційний Суд України не порушує перед Верховною Радою України питань щодо притягнення до відповідальності винних у невиконанні його рішень, відсутності ініціативи й належного законодавчого забезпечення. Але якщо є поділ влади на законодавчу, виконавчу та судову, то між цими гілками повинен бути баланс. Кожен виконує свої функції і несе відповідальність за свою діяльність. У нас цього балансу немає, у країні відбулася революція, а тепер ми ще й шукаємо винуватців того, що сталося, до яких відносимо, в тому числі, суддів Конституційного Суду України.

Договорилися вже до того, що кров пролилася через рішення, прийняте Конституційним Судом України. До абсурду доходить.

Тому суддям Конституційного Суду України в цій ситуації працювати складно, але вони повинні виконувати свій обов'язок, якщо вже погодилися обіймати цю посаду. Є таке прислів'я: «Не нагинайтеся, то не будуть тиснути». А якщо тиснуть, то йдіть прямо, і тиск припиниться.

У Конституції України закріплено незалежність Конституційного Суду України. Проте констатації замало. Необхідна політична воля влади: Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, тобто виконавчої і законодавчої гілок влади. Якщо кожна політична сила, що приходить до влади, диктуватиме Конституційному Суду України свою волю, нічим хорошим це не закінчиться. Я не закликаю керуватися виключно висловом «нехай руйнується світ, а істина дорожча», але в цьому напрямі потрібно рухатися. Конституційний Суд України — остання інстанція, і перекладати все на нього, сподіватися, що він «войдет в положение», не варто.

Закон потрібно виконувати, якщо ж він недосконалий — вносити зміни або скасовувати і приймати новий. А розраховувати на те, що Конституційний Суд України «підє назустріч» і залишить «липову» норму, дуже небезпечно. Це розбещує людей.

Якщо ми хочемо побудувати правову державу, влада повинна згадувати про існування Конституційного Суду України тільки тоді, коли потрібно внести подання. А яке рішення він прийме — це влади не стосується (я маю на увазі політичну владу). Тоді буде порядок. Якщо ми до цього доживемо, отже, ми зробили свою справу.

Суду та суддям бути!

ТИХИЙ В. П.:

— Досвід роботи суддів першої каденції Конституційного Суду України показав, що це був його найкращий склад, переважною більшістю якого були науковці. Причому в першому складі 2/3 суддів були викладачами-науковцями. Навіть ті судді, які раніше працювали в суді, також із часом захистили кандидатські дисертації. Тобто фактично всі мали ступені і звання. Це, може, не показник, але я ще раз звертаю увагу на те, що 2/3 — це викладачі, науковці, доктори наук, професори.

Хочу сказати, що до першого складу Конституційного Суду України входило сім членів Академії правових наук України, з них четверо академіків і троє членів-кореспондентів. Досвід показав, що все-таки до складу Конституційного Суду України повинні входити представники всіх галузей права. Нині лунають заяви, що до складу Конституційного Суду України повинні входити переважно фахівці з конституційного права для того, щоб вирішити питання щодо конституційності (неконституційності) того чи іншого закону. Але ж він стосується певної галузі, то треба все-таки знати і систему права, і це право. Знаєте, як кажуть, дослідження

має кращий вигляд, коли дослідник чи коментатор знає предмет дослідження. Тому ще раз наголошую: бажано, щоб у складі Конституційного Суду України були фахівці з усіх галузей права.

СТРИЖАК А. А.:

— Радити завжди легше і краще, бо маєш відповідний досвід, проте не все так просто у нинішній ситуації. Мене якось запитали: ким повинен бути суддя Конституційного Суду України — юристом, ученим, політиком, практиком? Після того, як я попрацював на цій посаді, я вважаю, що суддя Конституційного Суду України повинен бути і юристом-практиком, і вченим, і всім, хто є на світі, як у тому прислів'ї: «І швець, і жнець, і на дуді грець». Якщо він буде суто вченим — нічого не вийде, так само, якщо він буде суто політиком. Конституційний Суд України — це не суд загальної юрисдикції, а все ж таки політико-правовий суд.

ПШЕНИЧНИЙ В. Г.:

— Стосовно того, яким має бути Конституційний Суд України, я переконаний, що більшість його складу повинні становити науковці. Чому перший склад Конституційного Суду України зарекомендував себе найкраще? Там, дійсно, було багато науковців, докторів наук, членів-кореспондентів, і виграли вони тим, що працювати у Конституційний Суд України прийшли у зрілому віці. За законом суддею Конституційного Суду України дозволяється стати у 40 років. Хто такий науковець? Це школа, аспірантура, молодший викладач, старший викладач, завідувач кафедри, а де життя? Потрібно дати висновок життєвий, а його немає.

Дійсно, перший склад Конституційного Суду України був дуже сильний. Я працював в Апараті Кабінету Міністрів України і бачив різних людей.

Свого часу Прем'єр-міністром України був В. Масол, він практично знав ім'я та по батькові кожного директора заводу в Україні. Коли йому розповідали на засіданні Кабінету Міністрів України про якийсь завод, то він зразу відповідав: знаю, був у цьому цеху. Саме таким повинен бути суддя. Якщо суддя знає життя, то він буде приймати правильне рішення стосовно захисту прав людини. Суд призначений для чого? Для того, щоб захищати Конституцію України (розділ I — «Загальні засади», розділ II — «Права, свободи, обов'язки людини і громадянина»).

Хто такий науковець? Науковець — це кримінологія, кримінальне право, стаття така-то. Він все знає про склад злочину, а також розкладе його і так, і так, а далі?

Суддя повинен мати міцне наукове підґрунтя, і не обов'язково йому бути кандидатом наук. Володимир Павлович Тихий каже, що суддя повинен бути цивілістом. Нині існує стільки галузей права, що всі заплутуються у них. Прийшов у магазин, заплатив за квартиру, поселився — це все цивільне право, тобто це життя. Якщо суддя знатиме життя, і до того ж якщо це життя його трошки побило, то він буде суддею. Річ у тім, що у судді є можливість звернутися до науковців, наукових установ, отримати висновки, рекомендації, а рішення він має прийняти. Таке мое бачення того, яким повинен бути суддя.

Отже, перш за все ми всі маємо бути людьми, не приймати поспішних рішень, оцінювати і враховувати все. Конституційний Суд України приймає і повинен приймати дуже важливі і серйозні рішення, щоб життя у державі ставало красивішим, щасливішим, щоб люди були вільнішими.

Коли я працював у Конституційному Суді України, мене турбувало прийняте ним рішення про мансарди. Зараз прийняли рішення про оплату штрафу в терміналі ДАІ. Хіба це рішення для Конституційного Суду України? Таке рішення міг прийняти і суд загальної юрисдикції. Не можна забирати час Конституційного Суду України на такі рішення! Хоча формально він відмовити не може.

До 20-ї річниці з дня заснування Конституційного Суду України будуть якісь подарунки, а отже, треба просити, щоб був прийнятий окремий закон про невтручання у діяльність Конституційного Суду України, тому що за це можуть бути накладені санкції навіть на тих, хто просто про це розмовляє. Є рішення суду, які не оскаржуються. Прийнято рішення — вибачте, не за 10 днів його прийняли.

Стосовно вдосконалення роботи Конституційного Суду України. Працюючи першим заступником керівника Секретаріату Конституційного Суду України, я бачив, що є недовіра між суддями Конституційного Суду України і працівниками його Секретаріату. Секретаріат — це той орган, який допомагає підготувати інформацію для прийняття Конституційним Судом України правильного рішення. Я, наприклад, хотів би, щоб керівником Секретаріату Конституційного Суду України був один із заступників Голови Конституційного Суду України, тоді розмови про роботу Секретаріату припиняться.

МАЛИННИКОВА Л. Ф.:

— Погоджуюся з тим, що основою складу Конституційного Суду України мають бути все-таки науковці, до того ж конституціоналісти.

Багато членів нашого складу мали вчені звання, крім суддів Верховного Суду України.

Не зовсім згодна з тим, що «те, що ми були — це історія». Вийшли збірники з рішеннями Конституційного Суду України трьома мовами: українською, російською та англійською. Ми дали можливість працювати тим, хто прийшов після нас.

Виходили книжки, які фактично стали основою не тільки для нашої роботи. Наші ухвали публікувалися у «Віснику Конституційного Суду України», і їх навіть використовували судді судів загальної юрисдикції, зокрема Верховного Суду України, коли розробляли свої узагальнення щодо певних категорій справ. Я стикалася після цього з рішеннями судів з певних причин і мушу сказати, що майже всі судді посилаються на рішення Конституційного Суду України. У нас були такі рішення, які дійсно започаткували якийсь напрям у застосуванні законодавства. Тому можна сказати, що наші судді-науковці — молодці. Коли формувалися рішення, то ми всі прагнули писати грамотно і доступно.

СКОМОРОХА В. Є.:

— Яким має бути сучасний суддя? Сучасний суддя повинен бути професіоналом суду вищого рівня, не народного. Цій людині мають бути притаманні почуття

справедливості та логічне мислення, тому що це науково-дослідницька лабораторія, де треба перелопатити, як писав В. Маяковський, «єдиного слова ради тисячу тонн словесної руди». А для цього необхідні натхнення, бажання, характер. Суддя високого рівня і науковець — це загальна світова практика. Бажано не призначати суддями Конституційного Суду України осіб, які протягом останніх п'яти років працювали в апараті будь-якої політичної партії, були активними її прибічниками, працювали в уряді, парламенті, Адміністрації Президента України. Не можна ставити під сумнів авторитет судової влади, допускати будь-яку заангажованість служителя Феміди.

САВЕНКО М. Д.:

— Порушуючи питання про статус Конституційного Суду України і його суддів, на мою думку, воно має бути врегульовано окремим законом. У Конституційній комісії були представники саме судів загальної юрисдикції, і вони, особливо представники Верховного Суду України, не могли погодитися з тим, що хтось матиме вищий статус, але якщо зважити, то і відповідальність суддів Конституційного Суду України набагато більша. Ідеться про розв'язання конфліктів між Конституцією України і вищими органами державної влади України. Для прикладу, наш склад Конституційного Суду України приймав такі рішення.

У мене є публікації, зокрема, з питань незалежності суддів, де я чітко вказав, що на посаду судді Конституційного Суду України має призначатися особа з чіткою громадянською позицією, достатньо мужня, щоб приймати рішення, які суперечать політиці владної верхівки, відповідальна і смілива, морально стійка, здатна бути незалежною та протистояти будь-якому тиску з боку політиків, посадових осіб, уникати спокус і корупції, а також приймати об'єктивні та справедливі рішення. І, безумовно, саме судді Конституційного Суду України мають сповідувати конституційні цінності, ідеали й захищати їх у процесі прийняття рішень.

Не слід забувати і про гарантії матеріального й соціального забезпечення суддів Конституційного Суду України. Виходячи із загальних положень Закону України «Про Конституційний Суд України», трудового законодавства, ці гарантії є важливими, хоча ні в зазначеному законі, ні в Конституції України не закріплено, що посада судді Конституційного Суду України — це, по суті, виборна посада. Крім того, судді Конституційного Суду України мають передавати свій досвід, займаючись викладацькою або іншою діяльністю.

Що стосується того, ким має бути суддя Конституційного Суду України: юристом-практиком, науковцем, професійним суддею чи політиком — зауважу, що однозначно не політиком, адже політики — це люди, які фактично вважають, що Конституція України їм не указ. Юрист-практик, принаймні, добре обізнаний із певною сферою законодавства й порядком розв'язання конфліктів у цій сфері. Але, на мою думку, не можна сказати, що він досконало володіє і конституційною матерією, ознайомлений із цінностями й принципами верховенства права і правової держави, які закріплені в Основному Законі України. Власне, вони є базовими, і необхідно вкладати в них правильний зміст. Таким чином, залишаються дві категорії: науковець і професійний суддя. Я вважаю неприпустимим призначати на посаду судді Конституційного Суду України практиків із органів публічної

влади, особливо тих, які працювали у цій сфері протягом тривалого часу, тому що у них уже сформувався певний світогляд, пов'язаний із роботою у відповідних установах.

Щодо науковців зазначу, що потрібно виходити з пріоритетності конституціоналістів і теоретиків, які досконало володіють правовими категоріями, переважна більшість яких закріплена конституційно.

Що стосується професійних суддів, то свого часу я відстоював позицію, за якою вони є у складі більшості органів конституційної юстиції. У деяких країнах органи суддівського самоврядування рекомендують кандидатуру на посаду судді конституційного суду. Втім, на мій погляд, в жодному разі у складі конституційного суду не може бути більше третини професійних суддів. Водночас у нас відбулося коригування, як правило, за рахунок суддів найвищих судових інстанцій, тобто Верховного Суду України. Саме Верховний Суд України формує судову практику, надає роз'яснення, які є офіційними, хоча світова спільнота їх не визнає. Але наявність у складі органу конституційної юрисдикції більше половини суддів нижчих судових інстанцій, незалежно від наявності наукового ступеню, неприпустима, тому що вони певною мірою є формалістами й тлумачать правові норми буквально.

Крім того, кандидат на посаду судді Конституційного Суду України має добре володіти методами і способами тлумачення й інтерпретації, адже це практично є роботою суддів Конституційного Суду України. Вирішуючи питання конституційності правового акта чи його положення або даючи його офіційне тлумачення, вони обов'язково тлумачать цей акт чи правову норму. Таким чином, у складі Конституційного Суду України мають бути науковці й не більше третини професійних суддів, причому суддів Верховного Суду України.

Також звертаю увагу на те, що для забезпечення ефективної роботи Конституційного Суду України, на моє переконання, необхідно запровадити розгляд справ за категоріями колегіями (чи сенатом, як вже їх назвати) суддів у меншому складі. Це дасть змогу, зокрема, виправляти вже допущені помилки. Так, якщо припустилися помилки (наприклад, через певний вплив чи інші обставини) і при розгляді іншої справи це виявили, то відповідне питання розглядається повним складом Конституційного Суду України під час пленарного засідання і приймається остаточне рішення.

Загалом я маю надію, що з часом ставлення до Конституційного Суду України зміниться, але це можливо, якщо влада нашої держави діятиме відповідно до Конституції України. Тоді проблем не виникатиме.

КОСТИЦЬКИЙ М. В.:

— Я прихильник того, щоб серед суддів Конституційного Суду України були і професійні судді, й, можливо, представники громадських юридичних організацій. Але, на мою думку, все-таки специфіка Конституційного Суду України відрізняє його від суду загальної юрисдикції. Тому я за те, щоб професійні судді були у складі Конституційного Суду України, але квота і пропорції повинні бути іншими, а саме — мають домінувати професори конституційного права, як у Європі, чи теоретики права. Чому так? Суди загальної юрисдикції ще не зовсім засвоїли принцип верховенства права. Верховенство закону, яке культивувалося десятиріччями, полягає у

точному і неухильному дотриманні букви і духу закону. А що таке верховенство права? Яка відмінність між правом і законом? Якщо право є на рівні свідомості народу і конкретного індивіда, то закон виписаний парламентом, проголосований і підписаний президентом. Тут усе зрозуміло. А на чому ґрунтується верховенство права? На справедливості. А справедливість — це юридична категорія чи етична? Швидше етична. А рівність (друга складова принципу верховенства права) — це що таке? Можна дати відповідь на це запитання формально, але у кожному конкретному випадку рівність, як і істина, матиме свій зміст. А свобода — це юридична категорія? Чого позбавив людину кримінальний суд? Позбавив волі — нонсенс. Ніхто волі не може позбавити. Воля — це одна із трьох психологічних засад, трьох китів людської психіки: інтелектуальної, емоційної, вольової сфер. Кримінальний суд позбавляє людину свободи, наприклад, відправляючи її у відповідні місця.

Висловити побажання суддям Конституційного Суду України — складне завдання. Легше дати оцінку того, що було, тобто ретроспективно. Ті, хто був у першому складі Конституційного Суду України — люди солідного віку (і я теж до них належу). Стати на позицію, так би мовити, класичну і поводитися, як старші люди, що дають рекомендації молодим, у цьому випадку не зовсім доречно. У побутовій сфері, у науково-педагогічній я наставляю молодих. Стосовно суддів Конституційного Суду України я б не ризикнув цього робити, тому що кожній історичній епосі відповідають свої вимоги і до особи, і до її діяльності.

Упродовж 10 років я остерігався оцінювати роботу Конституційного Суду України, тобто роботу наших наступників, і вважав, що це неетично. Можна ретроспективно оцінити те, що було зроблено, наприклад, рішення Конституційного Суду України, прийняті першою каденцією суддів, адже це вже історія, і потрібно аналізувати її й не допускати помилок у майбутньому.

Я категорично проти того, щоб давати суддям поради щодо конкретних справ чи якісь «стариковські настанови» стосовно того, як вони повинні поводитися, що говорити тощо. Це нонсенс.

Водночас зауважу, що вимоги до суддів Конституційного Суду України зростають. Я не хочу сказати, що ми були найкращими, унікальними людьми, феноменальними, надзвичайними, єдиними, неповторними, які встановили високу планку, і більше таких не буде — ні, в кожній історичній епосі є свої проблеми і свої герої.

Судді Конституційного Суду України — висококваліфіковані люди, переважна більшість із них — із науковими ступенями. Я з ними зустрічаюся на конференціях, круглих столах, які відбуваються в Конституційному Суді України, зрештою, на редакційних радах «Вісника Конституційного Суду України». Тому єдине побажання — не в професійному плані, а в особистісному: бути стійкими і витримувати всі звинувачення, часто безпідставні, які лунають на адресу Конституційного Суду України чи його судді.

Якщо в законі написано, що суддя Конституційного Суду України, як і депутат парламенту, не несе індивідуальної юридичної відповідальності, то це треба розуміти так, як написано в законі. Бувають різні ситуації — замовлення, підкуп. Це реалії сьогодення. Проте потрібно все-таки відстоювати свою самостійність як судді, незважаючи на критику, яка може бути у 90 відсотках несправедливою та неправомірною. З іншого боку, всіх треба критикувати. «*Humanum errare est*» — людині властиво помилятися. Суддя Конституційного Суду України — не Господь Бог, не святий Петро, він

теж людина і може припуститися помилки. Цілі народи іноді помиляються. *A priori* я допускаю, що Конституційний Суд України теж може допустити помилку.

Якби сьогодні вирішувалося питання про смертну кару, я не знаю, чи проголосував би я так, як тоді, коли воно розглядалося. Мій голос був десятим, і якби я руку не підняв, то не було б рішення Конституційного Суду України про визнання смертної кари неконституційною. У мене досі є сумніви: правильно я вчинив чи помилився? Це стосується і деяких інших справ. Очевидно, що у мене є помилки, які я допустив, будучи суддею Конституційного Суду України. І такі помилки можуть бути у кожного. Але я бажаю суддям Конституційного Суду України (і це основне) психологічної стійкості, адже чим далі, тим більшим є тиск на Конституційний Суд України і на його суддів не в аспекті навантаження, права, закону, професійних вимог, а в аспекті течій і тенденцій, які не пов'язані ні з правом, ні з законом. Немає значення, ким був раніше суддя Конституційного Суду України — професором, професійним суддею, політиком — він повинен бути стійким і здатним протистояти впливу й тотальній критиці.

Примітка:

29 грудня 1999 року Конституційний Суд України прийняв Рішення № 11-рп/1999 у справі про смертну кару.

САВЕНКО М. Д.:

— Необхідно скоригувати порядок призначення, а тим паче звільнення суддів. Органи, які призначили суддів, не повинні звільняти їх, тому що у такому разі судді потрапляють у повну залежність від зазначених органів.

Що стосується умов праці деяких суддів на сьогодні, то, на мій погляд, вони здійснюють правосуддя «із зашморгом на шиї». Я маю на увазі порушення кримінальної справи, при цьому безпідставне. Схоже на політичне замовлення, пов'язане з прийнятим рішенням. І якщо ми визнаємо, що Конституційний Суд України не може здійснювати контроль за додержанням процедури прийняття закону, ми просто нівелюємо вимоги Конституції України, і Верховна Рада України скаже: «У нас є висновок, а далі ми будемо робити, що хочемо». Це — свавілля, такого допустити не можна.

Певний нюанс у цій справі є, але тоді ми маємо порушити кримінальні справи і щодо народних депутатів України, які, приймаючи зміни до Конституції України, знехтували волевиявленням народу. Тоді ми будемо квітами.

Побажання колегам

КОЗЮБРА М. І.:

— Моє побажання суддям Конституційного Суду України — повага до себе як судді та до своєї посади. Повертаючись до спогадів, можу сказати, що відвертого тиску на нас не було, але були спроби. Я сам був у Президента України у зв'язку із проведенням референдуму 2000 року. Не можу говорити про відвертий тиск,

але у Президента України були певні побажання. І я тоді заявив, що не голосуватиму за всі позиції (наскільки я пам'ятаю, їх було шість), винесені на референдум. Ми поговорили приблизно півгодини і знайшли компроміс.

На той час Головою Конституційного Суду України був В. Скомороха. Я повернувся до Конституційного Суду України, розповів про досягнутий компроміс і запропонував суддям прийняти його. Конституційний Суд України пристав на цю позицію, і я можу сказати, що і він нічого не втратив, і Президент України зберіг обличчя. Тому я впевнений: якщо є професіоналізм, самоповага у суддів, то вони можуть знайти вихід із будь-якої ситуації, про це свідчить мій власний досвід. На жаль, так не завжди стається, і це стосується не лише Конституційного Суду України, а й судів загальної юрисдикції. Будемо відвертими, під час подій, які відбувалися в Україні, суди загальної юрисдикції неодноразово приймали рішення, особливо щодо заходів, пов'язаних із мітингами, демонстраціями, які не відповідали принципам верховенства права, пропорційності. І жоден суддя не пішов у відставку. Це, на жаль, наша проблема, яка, знову ж таки, свідчить про те, що нам ще порівняно далеко до західних стандартів у сфері судочинства. Хочу побажати, щоб була гідність суддівська, а не тільки людська, тому що не можна приймати одне рішення, а через деякий час — кардинально інше. Це, звичайно, не відповідає традиціям Заходу, і мені хотілося б, щоб такого не було і в Україні.

САВЕНКО М. Д.:

— Натхнення, міцного здоров'я суддям Конституційного Суду України і суддям Конституційного Суду України у відставці — ось мої побажання. Цей перелік можна продовжувати, але я хочу наголосити на тому, що Конституційний Суд України потрібний державі, адже він забезпечує конституційний контроль. Суспільство, а особливо влада, мають ставитися до нього з повагою. За інших умов здійснювати конституційне правосуддя складно.

МАЛИННИКОВА Л. Ф.:

— Я бажаю суддям Конституційного Суду України, щоб у їхній роботі все було спокійно, особливо враховуючи останні тенденції суспільно-політичного життя в Україні.

СКОМОРОХА В. Є.:

— Бажаю суддям Конституційного Суду України належно виконувати свої обов'язки, бути мужніми та мудрими. І щоб на запитання: «А судді хто?» — в Україні нарешті пролунала відповідь: «Це професійні, досвідчені, мудрі служителі Феміди».

ДО 20-ї РІЧНИЦІ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

20 років Конституції України¹

Б. Футей

доктор права, професор,
суддя Федерального суду претензій США

Маю честь бути учасником заходів з нагоди 20-ї річниці Конституції України. Передусім закцентую на значущому історичному факті. Цього року виповнюється також 306 років Конституції Пилипа Орлика, що була ухвалена у 1710 році в місті Бендери, тобто майже на 80 років раніше Конституції США. Цей документ містив принципи поділу влади, положення про незалежний судовий трибунал та поняття відносин приватної власності.

З 1992 року дві комісії працювали над редакцією чинної Конституції України. Першу очолював Президент України Л. Кравчук, другу — Президент України Л. Кучма. Допомогала в цьому завданні робоча група, очолювана професором Л. Юзьковим, членом якої був і я. Українська Правнича Фундація, Міжнародна організація виборчих систем (*IFES*) та Світовий конгрес українських юристів також сприяли проведенню конференцій і різних проектів.

На сесії у ніч із 27 на 28 червня 1996 року Верховна Рада України в результаті обговорення 315-ма голосами ухвалила Конституцію України. З прийняттям Основного Закону Україна зробила ще один крок у напрямі приєднання до демократичної спільноти, де панує верховенство права з розвиненою вільною ринковою економікою. Процес, кульмінацією якого стало ухвалення Конституції України, в жодному разі не був виключно договірним та гармонійним — радше, як того можна було очікувати, це відбулося шляхом компромісу, як, наприклад, голосування за надання українській мові статусу державної (стаття 10) і залишення назви Автономної Республіки Крим.

Конституція України вгамувала занепокоєння українців щодо їх національних інтересів, встановлення державності й водночас вказала, які соціальні зміни принесе демократичне майбутнє. Основний Закон України схвалено численними міжнародними організаціями, у тому числі Венеціанською Комісією, зокрема щодо гарантування багатьох прав людини.

У визначенні індивідуальних прав Конституція України передбачає негативні й позитивні права. Вони охоплюють основні особисті права і свободи, такі як свобода слова, преси, релігії та мирних зібрань. Негативні права підлягають виконанню відповідно до закону. Суд може визнавати дії або акти державної влади неправомірними або незаконними. Позитивні права вимагають від держави здійснювати свою діяльність на благо людини. Вони охоплюють право на працю, на житло,

¹ Доповідь виголошена англійською мовою в Посольстві України в США 28 червня 2016 року.

на достатній життєвий рівень. Однак їх важко реалізувати без подальшого ухвалення законів. Багато критиків стверджують, що внаслідок цього такі права мають розміщуватися у преамбулі.

Стаття 6 Конституції України передбачає поділ влади на виконавчу, законодавчу та судову, однак концепція стримувань і противаг законодавчо не закріплена і не була здійснена.

Стаття 8 закріплює визнання і дію принципу верховенства права, що є ключовим у забезпеченні демократії у всьому світі.

Концепція ринкової економіки запроваджена в Україні шляхом гарантій приватної власності (стаття 14).

Право виборчого голосу, гарантоване Конституцією України, почало реально забезпечуватися, особливо після Помаранчевої революції.

Мови національних меншин захищені відповідно до статті 10 Основного Закону України.

Сучасна Україна має парламентсько-президентську форму правління відповідно до змін, внесених до Конституції України у 2004 році.

Вибори Президента України відбулися 25 травня 2014 року, на яких П. Порошенко обрано главою держави у першому турі (набрав 54 відсотки голосів виборців).

Законодавчою владою в Україні є Верховна Рада України, що складається з 450 депутатів, з яких половину обрано у мажоритарних округах і половину — за партійними списками. Останні вибори до парламенту відбулися в жовтні 2014 року. Більшість депутатів України обрала напрям європейської інтеграції. Вони сформували коаліцію.

Судова влада складається з судів загальної юрисдикції з найвищим судом — Верховним Судом України, які спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ. Також у систему судової влади входить незалежний Конституційний Суд України, який ухвалює рішення з питань, що стосуються Конституції України.

Поза сумнівів, навіть після двадцяти років Конституція України залишається у процесі опрацювання. З кожними виборами очільника держави виникає процес або здійснюється спроба змінити чи ухвалити новий Основний Закон України. Президент України В. Ющенко створив Комісію з підготовки проекту нової Конституції, але її напрацювання не були представлені для голосування у Верховній Раді України або на національному референдумі. В. Янукович призначив Конституційну Асамблею з наміром внести зміни до чинної Конституції України, але знову цей процес завершився без результату.

Сучасна влада України рухається у тому самому напрямі. Президент України П. Порошенко указом створив Конституційну комісію з дорученням внести поправки у три розділи Конституції України, зробивши її більш демократичною і наближеною до міжнародних стандартів, оскільки уряд продовжує здійснювати реформи задля європейської інтеграції. У цьому процесі Венеціанська Комісія та експерти Європейського Союзу відіграють важливу роль. Я також маю честь бути консультантом цієї Комісії. У її складі створено три робочі групи з питань, що створюють значний інтерес усіх українців.

Перша з них досліджує аспекти децентралізації — надання більших повноважень і самостійності місцевому самоврядуванню та громадам. Це вкрай необхідно з огляду на постійний збройний конфлікт у Донецькій і Луганській областях у результаті щоденних дій так званих сепаратистів з військовою допомогою Росії. Попри це Україна залишається унітарною державою. Це питання є предметом обговорення, що відбувається у Мінську.

Друга робоча група опрацьовує напрям індивідуальних прав для приведення даного розділу Конституції України у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема у сфері позитивних і негативних прав. Робота і слухання тривають.

Третя робоча група розробляє питання судової системи (правосуддя).

Довгоочікувану судову реформу ухвалено 2 червня 2016 року Верховною Радою України шляхом голосування 335 народних депутатів України за зміни до Конституції України (законопроект № 3524). Метою цих змін є охорона незалежності суддів і ліквідація корупції у судовій системі. Основні аспекти ухвалених змін:

- 1) зміцнення гарантій незалежності суддів;
- 2) ліквідація політичного впливу, виключення Верховної Ради України з суб'єктів призначення суддів загальної юрисдикції;
- 3) дотримання принципу верховенства права;
- 4) встановлення порядку призначення суддів, конкурсний відбір суддів, ліквідація першого п'ятирічного призначення;
- 5) право швидкого і справедливого судового розгляду, прозорості, відкритості процедури, швидке опублікування рішень;
- 6) обмеження імунітету суддів;
- 7) забезпечення розкриття фінансової інформації;
- 8) обов'язкові процедури попереднього судового розгляду, в тому числі при вирішенні спорів;
- 9) право громадян подавати скарги до Конституційного Суду України після вичерпання всіх необхідних процедур судового захисту;
- 10) триланкова судова система замість чотирьох ланок;
- 11) Верховний Суд — найвища судова касаційна інстанція;
- 12) наближення до судових систем Європейського Союзу.

Голова Верховної Ради України підписав Закон про внесення змін до Конституції України 7 червня 2016 року і направив Президенту України для його підписання.

Очікується, що реформована Вища рада правосуддя відіграє вагомий роль у ліквідації політичного тиску на судові органи. Це має бути більш професійний орган, який складатиметься з 21 члена, з яких десятьох обирає з'їзд суддів України серед суддів чи суддів у відставці, двох призначає Президент України, двох — Верховна Рада України, двох — з'їзд адвокатів України, двох — всеукраїнська конференція працівників прокуратури, двох — з'їзд представників юридичних вищих навчальних закладів та наукових установ. Голова Верховного Суду України має бути членом Вищої ради правосуддя *ex officio*. Члени Вищої ради правосуддя не можуть належати до політичної партії або бути членом профспілки, мати представницький мандат, займатися будь-якою політичною діяльністю або іншою оплачуваною роботою.

Вища рада правосуддя діє протягом трьох років. Новий склад Вищої ради правосуддя має бути обрано не пізніше 30 квітня 2019 року строком на чотири роки. До завдань і обов'язків цього органу належить:

- 1) конкурсний відбір суддів та рекомендації Президенту України для призначення;
- 2) атестація суддів, кваліфікаційна комісія;
- 3) звільнення суддів, переведення суддів;
- 4) обмеження імунітету суддів.

Встановлюються вимоги до суддів загальної юрисдикції: досягнення 30 років, п'ять років стажу професійної діяльності у сфері права, 10 років проживання на території України та володіння державною мовою; вихід у відставку у віці 65 років; до суддів Конституційного Суду України: досягнення 40 років, 15 років стажу професійної діяльності у сфері права, 20 років проживання на території України та володіння державною мовою; вихід у відставку у віці 70 років.

Функції прокуратури включені до судової системи, яка має назву правосуддя. Адвокати також будуть частиною правосуддя.

Крім того, зміни до судової системи передбачають можливість її приєднання до юрисдикції Міжнародного кримінального суду (Римський статут) упродовж трьох років.

Не виникає сумнівів, що судова система України потребує реформування. Необхідно посилити систему стримувань і противаг, а не контроль за судовою владою з боку виконавчої влади або Верховної Ради України. Запровадження адекватних заробітних плат для суддів, забезпечення належного фінансування та діяльності судів, швидке опублікування і доступність судових рішень, прозорість в ухваленні рішень, доступ до правосуддя, виконання судових рішень — це заходи і шляхи ліквідації корупції серед суддівського корпусу. Проте розширення доступу громадян до суддів не повинно означати або вказувати *ex parte* на спілкування за зачиненими дверима з однією зі сторін провадження. Суддівська незалежність не означає, що судді роблять усе на власний розсуд — вони мають діяти відповідно до Конституції та законів України. Незалежність суддів, зрештою, значною мірою залежатиме від їхньої совісті і принциповості. Судді не отримають незалежності, поки не поважатимуть самі себе.

Як зазначалося вище, верховенство права є основою сприяння демократії в усьому світі. По-перше, закон має вищу силу. Кожна особа зобов'язана підкорятися закону без будь-якого спеціального статусу. По-друге, право повинно ґрунтуватися на принципі справедливого, неупередженого судового рішення. Не лише закон має бути однаковим для всіх, а й порядок його застосування.

Останні події в Україні, революційне вираження народної волі на Майдані під час Революції Гідності, сподіваюся, стануть непоборним стимулом і вказівкою для запровадження реформ. Ми горді бути частиною досвіду Української держави, яка оберігає свою незалежність і територіальну цілісність та рухається в напрямі інтеграції до Європейського Союзу.

Я залишаюся оптимістом. Слава Україні!

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ЮСТИЦІЇ

**Оптимізація співвідношення
деконцентрації та децентралізації
як вимога конституційної модернізації**

Ю. Георгієвський

кандидат юридичних наук

У статті проведено аналіз співвідношення деконцентрації та децентралізації в Україні з позиції пошуку шляхів його оптимізації. Спираючись на міжнародний досвід, доведено необхідність наділення територіальних громад чітко визначеною компетенцією, а також обмеження контролю за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку центральної влади. Запропоновано спростити модель побудови системи органів публічної адміністрації з урахуванням принципу функціональної децентралізації за основними видами публічних послуг, які вони надають.

Ключові слова: деконцентрація, децентралізація, органи місцевого самоврядування, конституційна модернізація.

Сучасна політико-правова реальність доводить, що Україна потребує децентралізації управління. Це зумовлено низькою ефективністю державного управління, європейською інтеграцією України та необхідністю фахового, наукового підходу до забезпечення дієвості всієї публічної адміністрації. Європейська орієнтація України вимагає від держави закріплення сфер компетенції та повноважень різних рівнів адміністративно-територіального поділу відповідно до нормативно-правової бази Європейського Союзу та Ради Європи. Децентралізація можлива тільки у процесі реформування місцевого самоврядування з одночасним проведенням адміністративно-територіальної реформи.

Одним із завдань конституційної реформи відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні¹ є досягнення оптимального розподілу повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Доступність і належна якість публічних послуг, як зазначається в Концепції, забезпечуються шляхом такого розподілу на різних рівнях адміністративно-територіального устрою за принципами субсидіарності та децентралізації.

Сучасна теорія муніципального права розглядає місцеве самоврядування та місцеве управління крізь призму понять «децентралізація» та «деконцентрація» державної влади. Відмінність між ними полягає в тому, що децентралізація — це

¹ Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 року № 333-р // Офіційний вісник України. — 2014. — № 30. — Ст. 831.

передача центром окремих владних повноважень місцевим органам влади, а деконцентрація — це надання деяких функцій чиновникам, які призначені центральною владою, або поділ влади одного рівня.

Концептуально децентралізації повинна передувати деконцентрація, в результаті якої територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади повинні стати структурними підрозділами місцевих органів виконавчої влади. Принцип деконцентрації є одним із механізмів розмежування повноважень між органами державної влади та органами місцевого самоврядування.

О. Фрицький вважає, що «деконцентрація — це передача повноважень службовцям, які призначаються центральною владою, а також дроблення влад певного рівня. Децентралізація полягає в передачі центром окремих владних повноважень місцевим органам»¹.

Деконцентрації властиві особливі механізми участі регіонів і територій у виборі оптимальних рішень. Такими є регіональні демонстраційні програми (*waivers*), дольове фінансування, длк-гранти тощо.

Визначення методів та механізмів реалізації державної політики передається адміністративним одиницям на певних умовах, до яких належать: конкурсний відбір заявок на проведення регіональних демонстраційних програм; конкретний обмежений строк їх дії (від трьох до п'яти років); відсутність додаткових вимог до фінансування, виділеного урядом для вирішення поставлених завдань; моніторинг реалізації та широкомасштабна оцінка результатів регіональних демонстраційних програм. При цьому за загальнодержавними органами влади зберігається відповідальність за розробку цілей проведення регіональних демонстраційних програм, видача дозволу на їх проведення, контроль та оцінка результатів. Якщо демонстраційна програма визнається успішною, це може бути підставою для внесення змін у законодавство.

Слід зауважити, що децентралізація влади неділима від ідеї її єдності. І в цьому аспекті Конституція України відповідає західній доктрині децентралізації. Децентралізовані суб'єкти влади, в тому числі органи місцевого самоврядування, здійснюють управління. Децентралізація передбачає передачу низки державних повноважень місцевим органам, які не пов'язані відносинами субординації з державними структурами. Але при цьому делегування повинно мати межі, які не допускають незалежності.

Обґрунтування необхідності децентралізації має двоякий характер. По-перше, як зазначає французький учений Ж. Ведель, «децентралізація, передаючи безпосередньо в руки саме зацікавлених осіб управління справами, має переваги демократичного характеру». По-друге, «децентралізоване управління, якщо тільки для цього забезпечено необхідні засоби та умови, є менш складним та більш практичним, ніж централізоване управління»².

Українська держава є складною системою, що має функціональну структуру, кожен рівень якої вирішує не лише загальні, а й особливі завдання, діючи у відносно автономному режимі. Автономія передбачає децентралізацію функцій цієї

¹ Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підручник / О. Ф. Фрицький. — [3-тє вид., перероб. і доп.] — К. : Юрінком Інтер, 2006. — С. 473.

² Ведель Ж. Административное право Франции : пер. с фр. / Ж. Ведель. — М. : Прогресс, 1973. — С. 397.

системи, однак вибір форми, способу, заходів децентралізації визначається багатьма соціальними факторами. Децентралізація проводиться в різноманітних організаційно-правових формах, залежно від інтересів тих чи інших соціальних груп з урахуванням рівня політичного, економічного, культурного розвитку, національних особливостей, історичних традицій та інших об'єктивних і суб'єктивних факторів.

Децентралізація має дві основні форми: територіальна (політична) та функціональна (технічна).

Елементами територіальної, або політичної, децентралізації є офіційне визнання державою існування адміністративно-територіальних утворень; надання адміністративно-територіальним утворенням статусу юридичної особи; організація адміністративно-територіальних утворень на виборній основі; передання окремих повноважень держави на підставі закону відповідним децентралізованим органам влади. Функціональну, або технічну, децентралізацію характеризують: виокремлення із загального обсягу публічної діяльності певного виду діяльності (наприклад, у Франції функціональна децентралізація виявляється у поділі публічної діяльності за послугами, що надаються органами публічної адміністрації, і має назву децентралізації за послугами); делегування повноважень щодо управління таким видом діяльності окремій спеціалізованій установі (організації); надання статусу юридичної особи відповідним децентралізованим органам влади¹.

Функціональна децентралізація здійснюється у зв'язку з перерозподілом функцій між структурними одиницями апарату управління одного рівня. Територіальна децентралізація передбачає, що державні органи вищого рівня передають частину своїх повноважень органам управління нижчого рівня (регіонального чи місцевого). Найбільш послідовною і розвиненою формою територіальної децентралізації сучасної держави є місцеве самоврядування. Саме ця форма децентралізації закріплена Конституцією України. У сучасних міжнародних документах визнається, що включення демократичних засад у процес управління слід розглядати як основний принцип прийняття рішень на місцевому рівні.

Слід відзначити Проект рекомендацій щодо децентралізації та посилення ролі місцевої влади, підготовлений групою експертів, що організована відповідно до резолюції 19/12 Керуючого Ради ООН з підтримки та розвитку поселень, і який після обговорення на сесії Світового форуму з проблематики розвитку міст у червні 2006 року у Ванкувері Секретаріат ООН видав під назвою Ванкуверський проект². Цей документ не є міжнародним договором, але підтримує пріоритетні напрями демократичного розвитку місцевої влади. Згідно з проектом місцеві органи влади повинні враховувати, що суспільство має різноманітні складові, і завжди потрібно перевіряти, чи всі вони залучені у прогресивний розвиток своїх округів чи районів. Органи місцевої влади мусять встановлювати та розвивати співпрацю з усіма представниками громадянського суспільства, особливо з недержавними організаціями та організаціями, створеними членами територіальної громади.

¹ *Maillot J.-M.* Institutions administrative / J.-M. Maillot. — Paris : Hachette Livre, 2005. — P. 25.

² Ванкуверський проект [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.cities-localgovernments.org/gold/gold_report.asp

Законодавство більшості держав сучасного світу поділяє повноваження органів публічної адміністрації на обов'язкові та факультативні (добровільні). До обов'язкових належать, як правило, життєво важливі для місцевих колективів питання, яким надається загальнодержавне значення: підтримка громадського порядку та безпеки; організація дошкільної, початкової, а іноді й середньої освіти населення (зокрема, утримання шкільних приміщень, дитячих садків, спеціалізованих установ для дітей-інвалідів); територіальне планування; управління землекористуванням; протипожежна охорона; водопостачання, каналізація, скидання стічних вод, утилізація комунальних відходів; контроль за забрудненням навколишнього середовища; охорона здоров'я; експлуатація санітарних установ; забезпечення населення електрикою, газом та теплом; освітлення та прибирання вулиць; регулювання дорожнього руху; утримання доріг, комунальних кладовищ; організація ритуальних послуг; розвиток торгівлі й ринків тощо.

Обсяг обов'язкових повноважень, передбачених законом, може залежати від кількості населення відповідної територіальної одиниці.

Держава, як правило, встановлює мінімальні стандарти обов'язкових послуг, слідкує за їх виконанням, гарантуючи цим захист населення у разі неефективності дій або бездіяльності місцевої влади. При невиконанні місцевими органами обов'язкових повноважень можливі такі заходи впливу на них: стягнення збитків; позбавлення урядових субсидій; передання відповідних функцій владі вищого рівня управління або відповідним спеціалізованим організаціям; у певних випадках — розпуск місцевої ради¹.

Загальна тенденція для більшості країн світу полягає у скороченні комунальних справ та розширенні обов'язкових і доручених. Така ситуація відображає інтеграцію місцевих органів у державний механізм, їх пристосування до вирішення, насамперед, завдань загальнодержавного значення².

Для країн із континентальною моделлю характерна активна роль представників державної адміністрації на місцях. Вони можуть функціонувати як у всіх адміністративно-територіальних одиницях, так і виключно на регіональному рівні (країни континентальної Європи). Роль державної адміністрації в системі місцевого управління полягає в тому, що вона дозволяє посилити державні засади, покращити координацію територіальних підрозділів центральних міністерств, спрямувати діяльність муніципальних органів на вирішення не лише локальних, а й певних загальнонаціональних завдань. Це сприяє співпраці місцевого управління з іншими елементами механізму публічної влади, підвищує ефективність діяльності виконавчої влади в цілому.

Отже, децентралізація є формою організації публічного управління, за якої поряд із державою існують інші юридичні особи публічного права, котрі виконують частину управлінських завдань. Вона зумовлює передання компетенції від центру на місця і цим сприяє делегуванню місцевим органам значних владних повноважень. Для ефективної децентралізації потрібно наділити територіальні громади чітко визначеною компетенцією та адекватними засобами

¹ Черкасов А. И. Местное управление в конституционном механизме стран современного мира / А. И. Черкасов. — М. : Юрлитинформ, 2014. — С. 39.

² Там само. — С. 42.

вирішення питань, які до неї належать, надати їм можливість формувати свої органи управління, обмежити контроль за діяльністю органів місцевого самоврядування з боку центральної влади. В Україні слід спростити модель побудови системи органів публічної адміністрації з урахуванням принципу функціональної децентралізації за основними видами публічних послуг, що ними надаються.

Георгиевский Ю. Оптимизация соотношения децентрализации и децентрализации как требование конституционной модернизации. В статье проведен анализ соотношения децентрализации и децентрализации в Украине с позиции поиска путей его оптимизации. Основываясь на международном опыте, доказана необходимость наделения территориальных громад четко определенной компетенцией, а также ограничения контроля за деятельностью органов местного самоуправления со стороны центральной власти. Предлагается упростить модель построения системы органов публичной администрации с учетом принципа функциональной децентрализации по основным видам публичных услуг, которые они предоставляют.

Ключевые слова: децентрализация, децентрализация, органы местного самоуправления, конституционная модернизация.

Heorhiyevskiy Yu. Optimisation of correlation of deconcentration and decentralisation — requirement of constitutional modernisation. The article analyses correlation of actual problems of deconcentration and decentralisation in Ukraine from the standpoint of finding the ways of its optimisation. Based on the international experience, the need for empowerment of local communities with the clearly defined competence and limiting the control of bodies of local self-government by the central government is proved. The problem of simplifying the model of building the system of bodies of public administration with account of the principle of functional decentralisation pursuant to the main types of public services provided by them is outlined.

Key words: deconcentration, decentralisation, bodies of local self-government, constitutional modernisation.

Актуальні питання захисту права на працю та права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України

О. Касмінін

кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

У статті досліджено актуальні питання захисту конституційних прав на працю та на соціальний захист громадян Конституційним Судом України. Проаналізовано рішення Конституційного Суду України з цієї проблеми, на підставі чого сформульовано певні пропозиції щодо ефективного захисту прав і свобод людини. Наголошено на важливості рішень Конституційного Суду України для вдосконалення правового механізму захисту конституційних прав на працю та на соціальний захист. Особливу увагу приділено інституту конституційної скарги.

Ключові слова: право на працю, право на соціальний захист, виконання рішень Конституційного Суду України, конституційна скарга.

Сучасний етап розбудови України як демократичної, соціальної та правової держави характеризується постійним утвердженням правових інститутів, призначення яких — ефективне гарантування й забезпечення невід'ємних прав і свобод людини і громадянина. У системі таких прав важливе місце посідають конституційні трудові права та право на соціальний захист громадян. Так, згідно зі статтею 43 Конституції України держава створює умови для повного здійснення громадянами права на працю, гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності тощо. Детальніше питання захисту трудових прав регулюється нормами Кодексу законів про працю України¹ (далі — КЗпП України).

Водночас відповідно до статті 46 Конституції України громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення в разі повної, часткової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом². Забезпечення цього права гарантується нормами як національного, так і міжнародного законодавства. Наприклад, згідно з Конвенцією «Про мінімальні норми соціального забезпечення» від 28 червня 1952 року (ратифікована Україною 16 березня 2016 року)³ до сфери соціального забезпечення належить медична допомога, допомога в разі хвороби, безробіття, старості, трудового каліцтва чи професійного захворювання, інвалідності, втрати годувальника, у зв'язку з вагітністю та пологами, сімейна допомога. Також важли-

---

¹ Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 1971 (дод. до № 50). — Ст. 375.

² Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

³ Про мінімальні норми соціального забезпечення : Конвенція Міжнародної організації праці від 28 червня 1952 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/993_011

ве значення мають Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року (ратифікована Україною 14 вересня 2006 року)¹, Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року², Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року (ратифікований Україною 19 жовтня 1973 року)³ та інші.

У рамках дослідження важливо звернути увагу на статтю 233 КЗпП України, яка гарантує забезпечення права працівника на звернення із заявою про вирішення трудового спору. Таке право, будучи складовою механізмом реалізації права на судовий захист, є однією з гарантій забезпечення прав і свобод учасників трудових правовідносин. Що стосується права на соціальний захист, то воно охоплює права на працю, освіту, житло, відпочинок, безпечне довкілля, охорону здоров'я, достатній життєвий рівень, безпечні умови праці, заробітну плату, не нижчу мінімально встановлених стандартів тощо. Однак декларування зазначених прав навряд чи зможе забезпечити реальність їх виконання, у зв'язку з чим виникає необхідність створення ефективного правового механізму їх захисту у випадку порушення. Саме тому, на нашу думку, з метою захисту цих та інших конституційних прав і свобод громадян потрібен механізм контролю їх дотримання. Це додатково підтверджується й нормою частини другої статті 3 Конституції України, відповідно до якої утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

У контексті дослідженого питання Н. Чудик-Білоусова та А. Івановська зазначають, що роль контрольного механізму поряд з іншими органами державної влади та організаціями здійснюють й органи конституційної юрисдикції⁴. Дійсно, у зарубіжних країнах такий контрольний механізм здійснюється й конституційним судом у разі подання громадянином конституційної скарги щодо невідповідності застосування закону нормам конституції. Така процедура діє у деяких європейських країнах уже протягом тривалого часу й набуває все більшого поширення. Наприклад, з 1 липня 2001 року кожна особа, яка перебуває на території Латвії і вважає, що її конституційні права було порушено, має право звернутися до Конституційного Суду Латвії з конституційною скаргою⁵. Аналогічна процедура діє у Вірменії, Грузії, Кореї, Словенії, Угорщині, Чехії та інших країнах⁶.

¹ Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року : міжнародний документ Ради Європи [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_062

² Хартія Співтовариства про основні соціальні права працівників від 9 грудня 1989 року : міжнародний документ Європейського Співтовариства [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_044

³ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року : міжнародний документ Організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042

⁴ Чудик-Білоусова Н. І. Захист трудових та соціальних прав у практиці Конституційного Суду України: сучасний стан та перспективи розвитку / Н. І. Чудик-Білоусова, А. М. Івановська // Університетські наукові записки. — 2014. — № 2. — С. 245–258.

⁵ Педедзе Дз. Конституционная жалоба в Республике Латвия: основные проблемы и тенденции развития / Дз. Педедзе [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.concourt.am/hr/ccl/vestnik/4.18-2002%20-%2019-2003/Pededze.htm>

⁶ Тодика М. Ю. Конституційний Суд в Україні і прокуратура в конституційно-правовому механізмі забезпечення основних прав громадян / М. Ю. Тодика, О. В. Марцеляк. — Х. : Лібра, 1998. — С. 52.

Що стосується України, то дискусії стосовно питання захисту конституційних трудових прав і права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України тривають вже довгий час. Зокрема, деякі проблемні аспекти їх удосконалення вивчали науковці, які безпосередньо мають відношення до конституційної практики, а саме: Ю. Баулін, М. Гультай, М. Козюбра, М. Костицький, О. Петришин, М. Савенко, А. Селіванов, В. Скомороха, П. Стецюк, А. Стрижак, М. Тесленко, П. Ткачук, В. Шаповал, С. Шевчук, В. Шишкін та інші. Водночас стан наукового розгляду ідеї запровадження конституційної скарги та перспектив її впровадження в Україні залишається малодослідженим, що зумовлено відсутністю комплексного дослідження цього інституту. З огляду на викладене цілком справедливо зазначив М. Гультай, що наука в цьому разі часто розвивається за принципом слідування за законодавцем. У науковому дискурсі присутні переважно ті питання, які вже є даністю конституційного законодавства в Україні. Спроби ж обґрунтування якісно нових законодавчих конструкцій (у тому числі й конституційної скарги) трапляються набагато рідше. Натомість, на його думку, наукове пізнання має відбуватися за іншою логікою — наука має вести законодавця, пропонуючи йому шляхи вдосконалення правового регулювання конституційного ладу в державі, основоположних прав і свобод, діяльності державного апарату тощо¹. До наведеного додамо, що, по-перше, нині ще менш дослідженим залишається питання забезпечення прав і свобод громадян Конституційним Судом України у випадку подання конституційної скарги як форми захисту конституційних прав. По-друге, наявні на сьогодні наукові здобутки щодо захисту конституційних трудових прав та права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України здебільшого ґрунтуються на недостатній теоретичній і методологічній основі використання зарубіжного досвіду. По-третє, наукове осмислення захисту конституційних трудових прав і права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України характеризується концептуальною невпорядкованістю аналізу його рішень з цих проблем.

На жаль, можливості Конституційного Суду України щодо захисту конституційних трудових прав і права на соціальний захист громадян певною мірою обмежені встановленими формами конституційного контролю та абстрактним правом громадян звертатися до Конституційного Суду України лише з питань офіційного тлумачення Конституції та законів України, тобто у разі неоднозначного застосування одних і тих самих положень Конституції України чи законів України судами України, іншими органами державної влади. Безпосередньо звернутися до Конституційного Суду України з питань конституційності законів, інших правових актів вони не мають права, в їхніх інтересах це може зробити Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

До запровадження в країні інституту конституційної скарги як механізму індивідуального доступу особи до конституційного судочинства можна керуватися статтею 83 Закону України «Про Конституційний Суд України», відповідно до якої у разі виникнення в процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, яка застосовується судом, провадження у справі припиняється.

¹ Гультай М. М. Ідея конституційної скарги у сучасній конституційно-правовій доктрині України / М. М. Гультай // Часопис Київського університету права. — 2012. — № 2. — С. 85.

За таких умов відкривається конституційне провадження у справі і вона розглядається Конституційним Судом України невідкладно. Відповідно до статті 8 Цивільного процесуального кодексу України та статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України у разі виникнення у суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта за попередньою заявою сторони чи третьої особи.

Наведене свідчить про особливе місце Конституційного Суду України у забезпеченні захисту прав людини. Більше того, прийняті ним рішення здебільшого стосуються саме захисту конституційних прав і свобод громадян. Зокрема, у Рішенні від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 Конституційний Суд України вирішив, що термін «законодавство», який використаний у частині третій статті 21 КЗпП України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України¹. Після прийняття такого рішення до статті 21 КЗпП України були внесені відповідні зміни, що сприяло однаковому тлумаченню поняття «законодавство», яке трактувалося роботодавцями по-різному.

У подальшому з метою однозначного застосування судами загальної юрисдикції статті 233 КЗпП України у взаємозв'язку з положеннями його статей 117, 237¹ Конституційний Суд України прийняв Рішення від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012, у якому встановив, що в аспекті конституційного звернення положення частини першої статті 233 КЗпП України у взаємозв'язку з положеннями статей 116, 117, 237¹ цього кодексу слід розуміти так, що для звернення працівника до суду з заявою про вирішення трудового спору щодо стягнення середнього заробітку за весь час затримки по день фактичного розрахунку при звільненні та про відшкодування завданої при цьому моральної шкоди встановлено тримісячний строк, перебіг якого розпочинається з дня, коли звільнений працівник дізнався або повинен був дізнатися про те, що власник або уповноважений ним орган, з вини якого сталася затримка виплати всіх належних при звільненні сум, фактично з ним розрахувався². Отже, це рішення є додатковою гарантією захисту прав звільнених працівників, зокрема права на отримання середнього заробітку

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 9 липня 1998 року № 12-рп/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Стріхаря Володимира Васильовича щодо офіційного тлумачення положень статті 233 Кодексу законів про працю України у взаємозв'язку з положеннями статей 117, 237¹ цього

за час затримки розрахунку при звільненні та відшкодування власником або уповноваженим ним органом моральної шкоди, завданої несвоєчасною виплатою працівникові належних йому при звільненні сум.

Щодо тлумачення частини другої статті 233 КЗпП України Конституційний Суд України виніс два рішення. Перше було прийнято внаслідок неоднозначного тлумачення судами положення частини другої статті 233 КЗпП України щодо належної виплати працівникові заробітної плати, внаслідок чого по-різному застосовувалося положення закону щодо строків позовної давності. Так, у Рішенні від 15 жовтня 2013 року № 8-рп/2013 Конституційний Суд України вирішив, що в аспекті конституційного звернення положення частини другої статті 233 КЗпП України у системному зв'язку з положеннями статей 1, 12 Закону України «Про оплату праці» від 24 березня 1995 року № 108/95-ВР зі змінами слід розуміти так, що у разі порушення роботодавцем законодавства про оплату праці не обмежується будь-яким строком звернення працівника до суду з позовом про стягнення заробітної плати, яка йому належить, тобто усіх виплат, на які працівник має право згідно з умовами трудового договору і відповідно до державних гарантій, встановлених законодавством, зокрема й за час простою, який мав місце не з вини працівника, незалежно від того, чи було здійснене роботодавцем нарахування таких виплат¹.

Друге рішення стосувалося того, чи поширюється необмежений строк звернення працівника до суду з позовом про стягнення належної йому заробітної плати на вимоги про стягнення не нарахованих роботодавцем сум індексації заробітної плати та компенсації працівникам втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати. Так, 15 жовтня 2013 року Конституційний Суд України ухвалив аналогічне Рішення № 9-рп/2013. Зокрема, на підставі системного аналізу наведених положень чинного законодавства Конституційний Суд України дійшов висновку, що працівник має право звернутися до суду з позовом про стягнення сум індексації заробітної плати та компенсації втрати частини заробітної плати у зв'язку з порушенням строків її виплати як складових належної працівнику заробітної плати без обмеження будь-яким строком незалежно від того, чи були такі суми нараховані роботодавцем. Це право працівника відповідає засадам справедливості, добросовісності, розумності як складовим конституційного принципу верховенства права та не порушує балансу прав і законних інтересів працівників і роботодавців.

Окремо слід звернути увагу на рішення Конституційного Суду України щодо захисту права на соціальний захист. Так, Суд розглянув скаргу щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підслідності справ, пов'язаних із соціальними виплатами». Причиною такого звернення стало те,

---

кодексу від 22 лютого 2012 року № 4-рп/2012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-12/paran43#n43>

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянки Присяжнюк Людмили Михайлівни щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 233 Кодексу законів про працю України, статей 1, 12 Закону України «Про оплату праці» від 15 жовтня 2013 року № 8-рп/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-13/paran30#n30>

що, на думку Верховного Суду України, положення зазначеного закону суперечать частині третій статті 22, частині другій статті 24, частинам першій, другій статті 55, статті 64 Конституції України, оскільки запровадження такого порядку розгляду справ щодо соціальних правовідносин значно звужує обсяг права громадян на судовий захист у спорах з органами державної влади. За результатами розгляду справи 9 вересня 2010 року Конституційний Суд України прийняв Рішення № 19-рп/2010, у якому вирішив визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 18 лютого 2010 року № 1691-VI, а саме: пункт 2 розділу I: «Пункт 3 частини першої статті 18 Кодексу адміністративного судочинства України виключити»; пункт 2 розділу II: «Після набрання чинності цим Законом адміністративні суди завершують розгляд справ, провадження в яких було відкрито за пунктом 3 частини першої статті 18 Кодексу адміністративного судочинства України. Адміністративні позови, апеляційні та касаційні скарги чи подання, подані до набрання чинності цим Законом до відповідних адміністративних судів в адміністративних справах, передбачених пунктом 3 частини першої статті 18 Кодексу адміністративного судочинства України, і за якими провадження не відкрито, передаються цими судами до відповідних судів, які здійснюватимуть їх розгляд у порядку цивільного судочинства».

Також було визнано таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), пункт 2 частини першої статті 15 Цивільного процесуального кодексу України в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами» від 18 лютого 2010 року № 1691-VI.

З аналізу зазначених рішень очевидно, що вони є важливим засобом захисту громадянами своїх конституційних трудових прав і права на соціальний захист. Безперечно, що наведені та інші рішення Конституційного Суду України позитивно вплинули на забезпечення належної реалізації конституційних трудових прав і права на соціальний захист громадян, однак повне їх виконання ускладнено проблемами суб'єктивного характеру, зокрема неналежним дотриманням посадовими особами та державними органами правових позицій Конституційного Суду України, викладених у мотивувальній та резолютивній частинах його рішень.

Крім того, обов'язковість рішень Конституційного Суду України сприяє дотриманню законності у правозастосовній площині, що є гарантією забезпечення прав і свобод людини. Однак, як зауважив І. Головань, в умовах реальної практики правозастосування в Україні непоодинокими є випадки ігнорування і навіть прямого порушення конституційних прав громадян з боку органів державної влади і місцевого самоврядування, що зумовлено відсутністю детального регулювання порядку реалізації зазначених прав у законах та інструкціях. Фактично ми маємо справу з доктриною універсальної дії законів і підзаконних актів, яка заперечує доктрину універсальної дії Конституції України у сфері прав і свобод громадян. За таких умов складно переоцінити роль Конституційного Суду України у справі захисту прав і свобод громадян як єдиного органу конституційної юрисдикції, що

перевіряє конституційність відповідних правових актів та тлумачить Конституцію і закони України¹.

Продовжуючи вивчення питання захисту конституційних трудових прав та права на соціальний захист громадян Конституційним Судом України, слід зазначити, що знаковою подією у цьому напрямі стала Міжнародна науково-практична конференція з питань запровадження конституційної скарги в Україні, організована Конституційним Судом України спільно з Координатором проектів ОБСЄ в Україні, що відбулася 18 грудня 2015 року. Цей захід мав важливе значення, оскільки тоді на розгляді парламенту перебував законопроект «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», одним із положень якого передбачалося запровадження конституційної скарги як форми індивідуального доступу до конституційного правосуддя. На нашу думку, втілення в правозастосовну практику цього інституту позитивно вплине на забезпечення прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності.

На сьогодні, після обговорення й доопрацювання, Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»² (далі — Закон № 1401–VIII) прийнято й 24 червня 2016 року повернуто з підписом Президента України. Таким чином, зважаючи на запровадження конституційної скарги в Україні, нагальним є питання доктринального аналізу нововведених норм, що регулюють цей інститут.

Так, згідно зі статтею 151¹ Конституції України зі змінами, внесеними Законом № 1401–VIII, Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано. Тобто Конституційний Суд України розглядає тільки відповідність закону нормам Конституції України, а коло питань, за якими можна подати конституційну скаргу, обмежене. Зокрема, особа може звернутися до Конституційного Суду України лише у разі порушення визначених у Конституції України основних прав і свобод. При цьому вирішення питань про відповідність Конституції України інших актів державної влади (підзаконних нормативно-правових актів), у тому числі рішень судів, до компетенції Конституційного Суду України не належать. Але на сьогодні значна частина трудових прав і прав на соціальний захист громадян регулюються наказами, інструкціями, постановами тощо. У такому разі працівник позбавлений права захищати свої конституційні права від утиску такими підзаконними нормативно-правовими актами, які не відповідають Конституції України. Також розгляду не підлягають питання про порушення конституційних прав і свобод, якщо воно допущено судом загальної юрисдикції. Водночас саме на такі випадки найбільше скаржаться громадяни. На нашу думку, слід надати останнім право оскаржувати не тільки закони, а й підзаконні акти, будь-який нормативний акт по суті або його частину. Така доцільність підтверджена зарубіжним досвідом, адже велика части-

¹ Головань І. Деякі проблеми виконання рішень Конституційного Суду України / І. Головань // Вісник Конституційного Суду України. — 2010. — № 6. — С. 132.

² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 1 червня 2016 року № 1401-VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2016. — № 28. — Ст. 532.

на справ, порушених за конституційними скаргами, — це справи про невідповідність конституції актів Кабінету Міністрів або органів, підпорядкованих йому.

Слід зауважити, що зі змісту статті 151¹ Конституції України зі змінами, внесеними Законом № 1401–VIII, вбачається, що конституційну скаргу може подати особа. Відтак виникає запитання: чи може таку скаргу подати юридична особа? Цей аспект також потребує законодавчого врегулювання, що в подальшому дозволить уникнути непорозумінь у практичній площині, інакше буде порушено конституційний принцип рівності перед законом.

Крім того, аналіз наведених новел викликає певні зауваження щодо ефективної правозастосовної практики реалізації інституту конституційної скарги. По-перше, що робити, щоб уникнути перевантаження Конституційного Суду України? По-друге, як уникнути конфліктів між Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції? По-третє, протягом якого часу після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту можна подати конституційну скаргу. У зв'язку з цим доцільно передбачити, що конституційну скаргу можна подати в шестимісячний строк після набрання чинності рішенням останнього органу.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна дійти висновку, що Конституційний Суд України є одним із дієвих інструментів захисту трудових прав і права на соціальний захист громадян. Однак на сьогодні на законодавчому рівні існують певні правові прогалини, що не дозволяють у повному обсязі реалізувати громадянам свої конституційні права у разі їх порушення. Саме тому збалансування питань захисту конституційних прав і свобод громадян з боку держави, визначення меж і способів захисту трудових прав і права на соціальний захист є дуже актуальним. Наділення Конституційного Суду України спеціальними повноваженнями щодо захисту конституційного права на працю та права на соціальний захист громадян є цілком виправданим, адже його діяльність спрямована на підвищення рівня соціальної захищеності громадян та недопущення свавілля з боку влади.

Вважаємо, що подальше реформування правового механізму захисту конституційних трудових прав і права на соціальний захист громадян повинно здійснюватися з урахуванням доктринального обґрунтування та прогнозування юридичних наслідків запровадження відповідного інституту. Це якнайкраще дозволить сформувати дієву модель захисту прав і свобод людини і громадянина в нашій державі. У цьому аспекті напрацьовану правозастосовну практику Конституційного Суду України можна вважати своєрідним модернізатором національного законодавства у сфері захисту прав і свобод людини і громадянина, адже його діяльність сприяє додержанню законності, верховенства права, прав і свобод особи. Водночас повною мірою рішення Конституційного Суду України можуть мати важливе значення лише за умови їх належної реалізації, у зв'язку з чим нині актуальною є й проблема виконання його рішень. У цьому напрямі слід детальніше дослідити питання юридичної відповідальності за невиконання рішень Конституційного Суду України, а також внести до Кримінального кодексу України зміни щодо відповідальності за порушення конституційних прав громадян, у тому числі трудових прав і права на соціальний захист.

Касминин А. Актуальные вопросы защиты права на труд и права на социальную защиту граждан Конституционным Судом Украины. В статье исследованы актуальные вопросы защиты конституционных прав на труд и на социальную защиту граждан Конституционным Судом Украины. Проанализированы решения Конституционного Суда Украины по данной проблеме, на основании чего сформулированы определенные предложения по эффективной защите прав и свобод человека. Подчеркнута важность решений Конституционного Суда Украины по совершенствованию правового механизма защиты конституционных прав на труд и на социальную защиту. Особое внимание уделено институту конституционной жалобы.

Ключевые слова: право на труд, право на социальную защиту, исполнение решений Конституционного Суда Украины, конституционная жалоба.

Kasminin O. Current issues of the protection of the right to work and right to social protection of citizens by the Constitutional Court of Ukraine. The article researches the current issues of the protection of the constitutional rights to work and social protection of citizens by the Constitutional Court of Ukraine. Decisions of the Constitutional Court on this issue are analysed, on the basis of which certain proposals for effective protection of human and citizen's rights and freedoms were formulated. The importance of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine to improve the legal mechanism of the protection of constitutional rights to work and social protection of citizens is emphasised. Special attention is paid to the institute of constitutional complaint.

Key words: right to work, right to social protection, execution of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine, constitutional complaint.

Сприйняття ідей конституціоналізму на тлі штучної міфологізації масової свідомості

В. Колісник

доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України

У статті з'ясовується вплив штучної міфологізації масової свідомості українського суспільства на формування, сприйняття головних ідей сучасного конституціоналізму та їх запровадження до державотворчої практики.

Ключові слова: конституціоналізм, ідеї конституціоналізму, міфологізація масової свідомості.

Конституціоналізм — це сукупність ідей, поглядів, теорій і концепцій щодо політико-правової організації держави, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади й обмеженні державної влади з метою забезпечення свободи особи та гарантування її прав, відповідно до яких здійснюється конституційне регулювання, формуються та функціонують найважливіші інститути держави і суспільства. Про конституціоналізм як усталену державотворчу практику можна говорити лише тоді, коли його головні ідеї та концепції є достатньо поширеними та не лише сприймаються широким загалом, а й панують у суспільстві та масовій свідомості, а найголовніше — є визначальними у повсякденній практиці формування публічної влади та її здійснення, а також під час контролю за цією владою з боку громадянського суспільства. Саме тому масова конституційна свідомість та конституційна культура становлять обов'язковий структурний елемент (атрибут) конституціоналізму поряд із конституційними ідеями і теоріями, конституційними нормами й інститутами і, власне, конституційним порядком як результатом реалізації конституційних норм та принципів.

Однак у повсякденному житті та державотворчій практиці усвідомлення, осмислення, сприйняття та поширення українським суспільством головних ідей сучасного конституціоналізму та ліберальної демократії постійно наштовхується перш за все на спотворений виклад історичних подій, численні усталені уявлення, засновані на історичних міфах та політичних міфологемах. Формуванню сучасного конституційного світогляду, позитивних ціннісних орієнтацій демократичного спрямування та глибоких демократичних переконань істотно перешкоджають різноманітні політичні й історичні стереотипи, спрощене та викривлене уявлення про події та явища як минувшини, так і сьогодення, котрі дезорієнтують громадян. Саме такі упереджені думки та стереотипи унеможливають прищеплення громадянам високої конституційної та правової культури, толерантності та шанобливого ставлення до людини та її гідності, прав і свобод, її вільного вибору, права як до регулятора суспільних відносин, до конституції як визначального ціннісного орієнтира. До них належать численні міфи про революційні події, війни, повоєнні періоди, колективізацію, індустріалізацію, реальні та уявні «здобутки» епохи

соціалізму, національно-визвольну боротьбу, націоналістів, дисидентів, Помаранчеву революцію та Революцію Гідності тощо.

М. Лендъел наголошує: «Ще одним чинником, який визначає специфіку демократизації у регіоні Центральної Європи, тутешні вчені називають так звану «історичну спадщину» (концепція *Path dependency*), яка впливає на вибір політичною елітою чи опосередкований самовибір суспільством стратегії демократичних перетворень»¹. Домінування демократичного вектору в політичному розвитку європейських держав значною мірою зумовлене переосмисленням більшості «болісних» сторінок історії європейського континенту, відвертою дискусією навколо складних і трагічних історичних драм. Потреба в такому обговоренні стала очевидною після Другої світової війни, оскільки унікальність німецького нацизму полягала ще й у тому, що нацисти прийшли до влади, скориставшись демократичними виборами та можливостями, що їх відкриває демократія. Разом з тим вони одночасно спотворили демократичні цінності й розтоптали ідеали конституціоналізму та демократії. При цьому нацисти змогли здобути прихильність з боку переважної більшості населення Німеччини та значної кількості громадян інших держав, обмеживши вільний обмін інформацією та скориставшись пропагандистськими засобами. Схожий шлях обрали й деякі держави, що виникли на теренах колишнього Радянського Союзу. Зокрема, демократія та демократична організація публічної влади, здобуті російськими революційними романтиками, непомітно перейшли до рук відвертих політичних маніпуляторів, хоча на початку 90-х років ХХ століття демократичний вектор розвитку Росії сприймався як остаточний, безповоротний та безальтернативний.

Так само у складний період між двома світовими війнами у багатьох державах демократична організація державної влади та демократичні засади функціонування суспільства були повністю або ж значною мірою дискредитовані й продемонстрували свою безпорадність та неефективність у протистоянні з авторитарними й тоталітарними політичними режимами. Останні ж виявили більшу організованість, рішучість та наполегливість у процесі досягнення поставлених цілей. Ж. Мінк переконаний, що «кінець комунізму на сході Європи оживив дебати про історію, зокрема, європейську, і активізував питання пам'яті. Його збіг із європейською інтеграцією справив ефект підсилення... Після розширення розміру ЄС нова проблематика пам'яті ввирвалася в розширений простір Європи»². При цьому повернення до об'єктивного та неупередженого викладу історичних подій відбувається досить складно. Як зазначає Ж. Мінк, «екстремальна форма маніпулювання історією й пам'яттю пов'язана з прагненням декого з тих, хто вчиняв масові злочини і часто-густо досі лишається при владі, «стерти сліди». Таке маніпулювання... виявляється в незліченних фактах, як-то фальсифікація подій, ліквідація доказів, заборона доступу до архівів або їхнє знищення, репресії проти

¹ Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004–2007 рр. — Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2008. — Вип. 3. — С. 138.

² Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймайєр. — К. : Ніка-Центр, 2009. — С. 14.

свідків або їх усунення, запровадження цензури та переслідування тих, хто інакше висвітлює ці події»¹.

Для українського суспільства тягар «історичної спадщини» є одним із визначальних чинників, що істотно гальмує сприйняття та переосмислення ідей сучасного конституціоналізму, формування демократичного світогляду та переконань. Ю. Барабаш слушно звернув увагу на пожвавлення «ностальгії за радянським минулим» щоразу під час виборчої кампанії². Однак навіть після запровадження політики декомунізації і українське суспільство, і його еліта все ще перебувають у полоні численних історичних і політичних міфів, забобонів, стереотипів і штампів та поки що не в змозі звільнитися від них в умовах напівзакритих архівів, відсутності відкритої, толерантної та відвертої дискусії з найбільш складних та гострих питань історії, а також надто емоційної та навіть істеричної реакції окремих політичних сил і деяких прошарків населення на будь-яке уточнення відомих історичних фактів та подій.

Механізм звільнення масової свідомості від штучних нашарувань постійно ускладнюється, адже українська історія та її різноманітна інтерпретація містять чимало історичних подій, фактів і постатей, що отримують неоднозначні (а іноді прямо протилежні) оцінки з боку науковців, освітян, політиків, митців, журналістів, пересічних громадян, й тому зовсім по-різному сприймаються різними групами українського суспільства. Одні закликають пишатися такими історичними явищами, вчинками та діями, інші виражають з цього самого приводу роздратування та повне несприйняття.

Яскравим прикладом протилежних оцінок є виклад подій, пов'язаних із Другою світовою війною та внеском українського народу у перемогу над нацизмом. Протягом кількох десятиліть радянські, а згодом і українські та російські історики стверджували, що нацистська Німеччина та її сателіти мали на момент вторгнення на територію СРСР істотні переваги і в кількості військових, і в техніці. Проте після часткового відкриття військових архівів стало відомо, що сухопутні війська Німеччини становили в червні–липні 1941 року лише 2,5 млн військовослужбовців³, і тільки отримавши поповнення в кінці серпня 1941 року загальна чисельність армії вторгнення, що воювала на Східному фронті, досягла 3 448 тис.⁴. Водночас у червні 1941 року у Збройних Силах СРСР проходили службу 5,67 млн осіб, а на фронтах перебували 3,3 млн військовослужбовців. До того ж уже в перші дні війни до лав Збройних Сил СРСР мобілізовано 10 млн призовників, а під час другого етапу мобілізації (за постановою Державного комітету оборони від 11 серпня 1941 року № 459) — ще 4 млн осіб⁵. Ще більш вражаючим є порівняння кількості

¹ Європа та її болісні минувшини / авт.-упоряд. Ж. Мінк, Л. Неймайер. — К. : Ніка-Центр, 2009. — С. 15.

² Барабаш Ю. Г. Двадцять років незалежного поступу: втома від демократії чи утвердження нового конституційного проекту? / Ю. Г. Барабаш // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2011. — № 1. — С. 9.

³ Гальдер Ф. Военный дневник: 1941 год. Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск Германии : пер. с нем. / Ф. Гальдер. — Смоленск : Русич, 2006. — С. 298, 312.

⁴ Там само. — С. 539.

⁵ Солонин М. 23 июня: «день М» / М. Солонин. — М. : Яуза, Эксмо, 2007. — С. 419.

танків на момент вторгнення. У складі чотирьох танкових груп вермахту, що здійснили вторгнення, було 3266 танків (у тому числі 895 танкеток, 1039 легких танків, 1146 середніх танків), а от у складі чотирьох радянських фронтів — 12 349 танків (у тому числі 1600 танків Т-34 і КВ, аналогів яких вермахт не мав взагалі)¹. Тобто лише у прикордонних округах радянські танки у 3,7 рази переважали кількість німецьких танків. А всього на день вторгнення нацистських військ СРСР мав 25 886 танків², що перевищувало на той час кількість танків у всіх інших державах, втягнутих у Другу світову війну, разом узятих.

Перекручування та замовчування інформації про бойові дії та озброєння створили основу для виправдання слабкої бойової підготовки особового складу, військових спеціалістів і командирів різних рівнів, некомпетентності генералітету, невміння офіцерів і генералів організувати оборону та інші види бойових дій, керувати військами, забезпечити взаємодію різних військ тощо. Однобічна офіційна інтерпретація подій періоду Другої світової війни, акцентування уваги винятково на героїзмі учасників бойових дій і стражданнях мирного населення не залишали місця ні для відкритого обговорення, ні для відвертих дискусій, ні для всебічного аналізу, ні для критичних оцінок проведених військових операцій, оптимальності й оперативності ухвалених тоді рішень тощо.

Однією з найбільш складних, суперечливих та болючих сторінок є історія української повстанської армії, учасників якої одні відносять до зрадників та колабораціоністів, а інші — до борців за українську незалежність. Наприклад, Г. Крючков називає бійців української повстанської армії «фашистськими прихвоснями»³, хоча в доповідних записках та офіційних звітах про бойові дії радянських партизан, поданих до Українського штабу партизанського руху, неодноразово згадується про те, що українські націоналісти (бандерівці) воюють із німецькими окупантами⁴. Такі повідомлення надходили від керівників багатьох партизанських загонів у формі документів, опублікування яких взагалі не передбачалося. Аналогічні твердження містяться і в щоденнику С. Руднева, комісара легендарного партизанського з'єднання С. Ковпака.

Спотворена, неповна та перекручена інформація про історичні події безпосередньо пов'язана з процесами утвердження ідей конституціоналізму та демократії. Зв'язок тут досить складний та разом з тим очевидний, адже перемога над нацистською Німеччиною та її сателітами у Другій світовій війні досить часто використовується для доведення військової могутності, можливостей, досягнень та «переваг» тодішнього радянського політичного режиму, який начебто «згуртував» народ, буцімто «об'єднав» його перед загрозою та спрямував на боротьбу з нацизмом. Так це подавалося в офіційній радянській історіографії декілька десятиліть поспіль. Такий підхід сприймається й донині частиною населення та деяки-

¹ Солонин М. 22 июня, или Когда началась Великая Отечественная война / М. Солонин. — М. : Яуза, Эксмо, 2006. — С. 499.

² Бешанов В. Танковый погром 1941 года / В. Бешанов. — Мн. : Харвест, 2004. — С. 119.

³ Крючков Г. Фашизм в Украине: угроза или реальность? / Г. Крючков, Д. Табачник. — Харьков : Фолио, 2008. — С. 150.

⁴ Красные партизаны Украины 1941–1944: малоизученные страницы истории. Документы и материалы / авт.-сост.: А. Гогун, А. Кентий. — Киев : Украинский издательский союз, 2006. — 430 с.

ми істориками і на теренах колишнього СРСР, і в багатьох державах світу. Ностальгія за СРСР разом зі схожими висновками та підходами підживлює тезу про перспективність повернення до так званої «соціалістичної моделі розвитку» або запровадження у майбутньому схожої політичної системи, оскільки вона начебто виявилася набагато міцнішою за демократії західного зразка та здатною подолати складні випробування. Більше того, досить поширеною є хибна думка про те, що західні демократії без військової могутності СРСР були занадто слабкими для того, щоб подолати нацистів та їх сателітів. Схожі висновки й тези стали можливими через встановлення різноманітних обмежень на інформацію про певні періоди Другої світової війни, замовчування та спотворення значного масиву даних, штучне чи об'єктивне унеможливлення залучення багатьох архівних матеріалів та постійні спроби підживлення ілюзій про повернення до «світлого минулого», що дискредитує ідеї конституціоналізму, демократії та демократичної організації системи здійснення влади.

До того ж численні історичні міфологеми, що виникали спочатку як пропагандистські кліше, згодом, а саме після багатьох повторів та цитувань, перетворилися на усталені, поширені, звичні та переконливі для пересічних громадян твердження, штампи й стереотипи мислення, що сприймаються багатьма з них майже як очевидні та достовірні дані, як своєрідні аксіоми, що не потребують доведення. Такі міфологеми все ще продукуються та знову поширюються поряд із новими даними, що з'ясовуються на підставі опрацювання архівних матеріалів і документів. І не завжди громадська масова свідомість, роз'їдена «димовою завісою» спотвореної інформації, готова до сприйняття нових та уточнених даних, оскільки на неї продовжує тиснути більш звична та давно відома (хоча й перекручена) інформація про ті чи інші події. За таких умов цінності конституціоналізму, демократії та демократичної організації публічної влади для багатьох уже не виглядають привабливими, переконливими, перспективними, вартими запровадження та підтримки.

Небезпека поширення історичних міфів полягає насамперед у тому, що вони формують сприятливий ґрунт для сумнівів у результатах функціонування різних моделей західної демократії, можливостях конституційної держави та демократичної організації публічної влади, створюють перешкоди на шляху до вкорінення у суспільну свідомість ідей конституціоналізму, сучасного конституційного світогляду та демократичних переконань. А без такого усвідомлення неможливо сформулювати ні віру в цінність індивідуальної свободи та прав людини, ні впевненість у перевагах конституціоналізму та конституційної держави й необхідності обстоювати демократичні цінності.

Лещата спотворених уявлень про історичну минувшину продовжують міцно утримувати свідомість переважної більшості українських громадян у наперед визначеній ніші, що має мало спільного з реальним перебігом історичних подій. Досить часто й сучасні автори, керуючись правом на художній вимисел, не переймаються проблемами достовірності та відповідності історичній правді своїх сюжетів і подають власну версію перебігу певних подій, перекручуючи їх. Показовий приклад — одностороння інтерпретація Волинської трагедії 1943 року деякими польськими істориками та кінематографістами. Тобто насправді продовжується інтенсивне спотворення історичних подій та накопичення нових історич-

них міфологем і стереотипів. Саме тому українському суспільству здебільшого досить складно зорієнтуватися в обсязі різноманітної інформації про історичні події, відокремити достовірні факти від численних штучних нашарувань, домислів, здогадок, версій, безпідставних тверджень та необґрунтованих висновків. Відсутність системних знань та систематизованого світогляду є поживним ґрунтом для маніпуляцій масовою свідомістю та спрощеного пояснення подій минулого і сьогодення, нав'язування громадянам різноманітних (у тому числі конспірологічних) пояснень і теорій, а також надто простих шляхів вирішення проблем.

Причепуривши виклад практично усіх історичних подій, подаючи їх винятково у вигідній для себе інтерпретації, керманічі радянської доби намагалися виправдати величезні людські жертви, матеріальні та духовні втрати, зумовлені значною мірою невдалими та непрофесійними рішеннями, ухваленими на різних рівнях. Але й сьогодні штучно створені перешкоди на шляху до подолання історичних та політичних міфів підживлюють можливості для подальшого маніпулювання суспільною свідомістю та процесом формування світогляду, уповільнюючи переосмислення ідей конституціоналізму, унеможливаючи з'ясування їх сутності та значення. А це призводить до звуження справжньої політичної активності та розширення сфери її імітації, коли участь у масових публічних заходах політичного характеру здійснюється не за внутрішнім переконанням, а через матеріальне стимулювання. Тому відбувається подальше поширення апатії, песимістичних оцінок та зневіри щодо можливостей реалізації засадничих ідей, принципів та ідеалів сучасного конституціоналізму, втілених в Основному Законі України. Саме тому запровадження цих ідей та ідеалів на практиці, а також гарантування прав і свобод людини на основі обмеження державної влади та впровадження демократичної організації публічної влади без подолання спотвореного викладу історії та викривленої її інтерпретації ще тривалий час може залишатися примарною метою. Та й щире бажання встановити сутність конституціоналізму і його ідеалів, з'ясувати їх переваги та здобутки, вчитися демократії, впроваджувати на практиці демократичні процедури, долучатися до здійснення громадського контролю за органами публічної влади, підтримувати демократичні реформи навряд чи зможе сформуватися за таких умов.

Відсутність демократичних переконань і справжніх демократичних перетворень, дискредитація ідей конституціоналізму шляхом імітації проголошених реформ та зловживання «демократичною» риторикою на тлі погіршення економічної ситуації, скорочення виробництва, зростання безробіття та подальше зубожіння населення створили основу для масового розчарування ідеями конституціоналізму й демократії, поглиблення невдоволення, поширення протестних акцій та навіть сепаратистських настроїв. Т. Черненко слушно наголошує, що «відсутність упродовж тривалого часу стратегічних підходів української влади до комплексного розв'язання кримських проблем, переважання політики ситуативного реагування на окремі проблеми або їх ігнорування, а також особливості соціокультурної ідентифікації кримчан сформували у суспільній свідомості значної кількості населення Криму сепаратистські настрої»¹. Те саме можна сказати й про значну частину Донецької та Луганської областей.

¹ Черненко Т. В. Окупований Крим: шляхи запобігання політичному та соціокультурному дистанціюванню від України / Т. В. Черненко // Стратегічні пріоритети. — 2014. — № 3 (32). — С. 53.

Проте сепаратистські ідеї все ще поширюються не лише на окупованих територіях, а й у межах прилеглих до них населених пунктів (передусім за допомогою засобів масової інформації). На цьому тлі так само, як і багато років поспіль, продовжується деформація правової свідомості значної частини населення, професійної правової свідомості посадовців, правоохоронців та військових. Викривлена інформація та спотворені уявлення щодо визначальних історичних подій і процесів сучасного українського державотворення, принципів міжнародного права та системи міжнародної безпеки зумовили деформацію правової свідомості багатьох правоохоронців, які з самого початку цинічно спостерігали за зростанням сепаратистської активності та захопленням адміністративних будівель або навіть допомагали сепаратистам. Такі самі уявлення й надалі продовжують формувати у багатьох громадян певні ілюзії стосовно можливостей та перспектив подальшого існування самопроголошених «народних республік» (так званих ДНР та ЛНР). І журналісти, і керівники військово-цивільних адміністрацій, і українські військові неодноразово наголошували на тому, що попри втрати серед мирного населення, обстріли, руйнування осель та інфраструктури, знищення промислових об'єктів, очевидну деградацію окупованої частини Донбасу в населених пунктах поблизу лінії розмежування значна частина жителів не просто симпатизує сепаратистам, а й відверто підтримує їх або навіть співпрацює з ними. А от ідеї конституціоналізму та демократії для багатьох із них залишаються чужими і далекими, позбавленими змісту і практичного значення.

Відсутність цілеспрямованої державної інформаційної політики, безпорадне споглядання на подальшу міфологізацію масової свідомості та байдуже ставлення до власної історії можуть незабаром перетворити формування демократичного конституційного світогляду на недосягну мету, а конституційне регулювання ще тривалий час нагадуватиме роботу двигуна на холостих обертах. За таких умов конституційна юрисдикція навіть після запровадження інституту конституційної скарги навряд чи зможе істотно впливати на позитивне сприйняття ідей, принципів та ідеалів сучасного конституціоналізму, на запровадження їх у повсякденне життя українського суспільства, у правоохоронну діяльність та судову практику.

Колесник В. Восприятие идей конституционализма на фоне искусственной мифологизации массового сознания. В статье определяется влияние искусственной мифологизации массового сознания украинского общества на формирование, восприятие основных идей современного конституционализма и их внедрение в практику государственного строительства.

Ключевые слова: конституционализм, идеи конституционализма, мифологизация массового сознания.

Kolisnyk V. Perception of Ideas of Constitutionalism Against the Background of Artificial Mythologising of Collective Consciousness. The article defines the impact of the artificial mythologising of collective consciousness of the Ukrainian society on the formation, perception and putting of the main ideas of modern constitutionalism into the practice of Ukrainian state-building.

Key words: constitutionalism, ideas of constitutionalism, mythologising of collective consciousness.

Про античні витоки розуміння права (правності) і закону (законності) та можливість їх урахування в сучасному конституційному судочинстві¹

М. Костицький

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
суддя Конституційного Суду України у відставці

Статтю присвячено питанням розуміння права (правності) і закону (законності) у філософії права античної Греції як основи і джерела сучасного європейського правового світогляду; показано їх відмінності та взаємозв'язок. Повернення до витоків сприятиме чіткішому розумінню головного принципу конституційного судочинства — верховенства права.

Ключові слова: право, правність, закон, законність, правосвідомість у зв'язку з іншими видами свідомості — етичною, політичною, релігійною.

Минуло два десятиліття з часу прийняття новітньої Конституції України, що в статті 8 закріпила верховенство права як головний принцип правозастосовної діяльності. У статті 4 Закону України «Про Конституційний Суд України» 1996 року, присвяченій принципам діяльності Суду, на першому місці зазначається верховенство права. Правда, у статті 3 цього закону під назвою «Нормативне регулювання діяльності Конституційного Суду України» встановлено, що організація, повноваження та порядок діяльності Конституційного Суду України визначаються Конституцією України та цим законом. З огляду на те, що Конституція України є основним законом і до її прийняття у практиці правозастосування панував принцип законності, у роботі першого складу Конституційного Суду України мали місце колізії, пов'язані із нерозумінням принципу верховенства права (на відміну від принципу законності). Діяльність Суду визначалася, зокрема, статтею 3 Закону України «Про Конституційний Суд України», не «правовим регулюванням», а «нормативним регулюванням». Тому судді, які прийшли в Конституційний Суд України з юридичної практики, сприймали верховенство права не інакше як верховенство закону. Від них постійно звучало запитання: «А де, в якому законі чи нормативному акті це написано?»

Слід зауважити, що в результаті еволюції правосвідомості суддів наприкінці каденції такі запитання майже не виникали. На мою думку, схожу еволюцію проходив Суд і другого, і третього складу. Можливо, це не відбувалося в таких жорстких дискусіях та навіть конфронтації, як у першій каденції суддів.

---

¹ Термін «правність» у контексті цієї статті розуміється як відповідність праву за аналогією з терміном «законність» — відповідність закону або неухильне дотримання закону. Див.: Великий етимологічний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Т. Бусел. — К.: ВТФ «Перун», 2002. — С. 302, 917.

Така ситуація пов'язана із певною інерцією юридичного мислення, попереднім професійним досвідом (особливо колишніх суддів із загальних судів), віком суддів, специфікою навчання та підготовки у юридичних вишах радянського періоду. Тоді, при домінуванні методології радянського нормативізму (як крайньої форми юридичного позитивізму), право ототожнювалось із законом держави (радянської та соціалістичної) і законність (соціалістична) зводилася в ранг абсолютно-го, незмінного, навіть теологічного принципу. Цим методологічним принципом керувалися впродовж десятиліть і теоретики, і практики. Тому відокремити законність від правності на рівні професійної свідомості було непросто.

І сьогодні, особливо на «нижніх» сходинках юридичної практики, при декларативній фіксації в новітніх законах та кодексах принципу верховенства права існує проблема із його застосуванням та розумінням. Тому вважаю за необхідне звернутися до витоків — теорії та практики судів Стародавньої Греції. Власне, тоді закладався фундамент сучасного європейського праворозуміння, диференціація права і закону, правності й законності. Одним із світоглядних джерел сучасного європейського, в тому числі українського, права є еллінська філософія права¹.

Елліни, або античні греки, отримавши естафету мудрості, етики і права від стародавніх єгиптян та вавилонян, застосували їх до своєї полісної суспільної організації. Вже в «гомерівській Греції» (кінець II — початок I тисячоліття до н. е. — легендарний час, описаний в «Ілліаді» та «Одіссеї») вони виділяють *dike* — правду і справедливість; *telos* — звичай, звичаєве право; *time* — честь, почесне прагнення і *nomos* — закон полісу.

У зв'язку із цілісністю світогляду античного грека та менталітету еллінів наведені терміни є лише елементами єдиного праворозуміння, єдиної всезагальної справедливості. Для сучасної людини із свідомістю, розірваною на частини, фрагменти (свідомість моральна, правова, релігійна, філософська, наукова тощо), збагнути таку цілісність дуже проблемно. Але еллінське праворозуміння було певним етапом розвитку розуміння соціальних норм: від міфологічних, через релігійні, етичні до правових. При цьому в правових нормах містяться як невід'ємні їх складові прояви всіх вказаних попередніх форм суспільної свідомості. Так, справедливість (*dike*) пов'язана із міфологічною богинею Діке — дочкою верховного бога Зевса та богині правосуддя Феміди. Ім'я останньої перекладається як «класти», «садити», «ставити», «поставити» і розуміється як «постановлене», «установлене», «належне» в сенсі встановленого світового божественного і природного порядку, світових законів, конкретизованих у звичаях і законах богів та людей. І от від Зевса та Феміди народжується Діке — правда, справедливість, які обов'язкові і для людей, і для богів, за якими і наглядає Діке. Правда і справедливість як «небесні» творіння відрізняються від права земного, позитивного (закону). Починається розподіл на право божественне, природне «*фьюссіс*» і право як людське настановлення «*номо*», тобто на природне і позитивне.

Імператив щодо божественності не тільки космічних, а й людських законів спонукає не лише до законотворення, а й до систематизації законів. Її результатом

¹ Костицький М. В. Філософський аналіз європейського права та його трьох світоглядних джерел / М. В. Костицький // Філософські та методологічні проблеми права. — К. : Атіка, 2009. — Вип. 1. — С. 22–30.

стали закони Лікурга у Спарті (IX–VII століття до н. е.), Драконта в Афінах (VII століття до н. е.) і особливо Солон в Афінах (594 рік до н. е.). Зростаюче значення законів і ролі особи законодавця в Елладі виявилися в тому, що Солон віднесли до семи мудреців поряд із Фалесом, Біантом, Піттаком, Клеобулом, Періандром, Хілоном (цей список складений спочатку Деметрієм Фалерським у IV столітті до н. е. В інших джерелах містяться й інші імена — всього до 17 осіб, але Солон фігурує майже в усіх).

Попри критику законів Солон Аристотелем стосовно того, що вони в загальній формі не виражали найкраще, не були викладені зрозуміло й просто, заслуга Солон полягає не лише в тому, що він скасував боргове рабство, ввів в Афінах помірковану цензову демократію, а й у тому, що він поклав в основу законодавчої реформи принцип справедливості, поєднав силу і примус закону із правом, базованим на свободі та справедливості. Тому навіть Аристотель не міг не визнати, що в Афінах демократія почалася тільки після реформ Солон.

Важливим етапом у розвитку ідеї справедливості та права у зв'язку із законом був період Піфагора (570/582–497 роки до н. е.) та його учнів.

Піфагор, розвиваючи ідеї семи мудреців про справедливість і свободу, вважав, що однакову (рівну) силу мають у царстві Плутона (підземному) Діке, Зевса (земному) — Феміда, а в полісах — Номос. І той, хто вчиняє несправедливо щодо встановленого, стає порушником світового порядку. За Піфагором, справедливість — це відплата, рівна шкоді, спричиненої іншому. Він був традиціоналістом і негативно ставився до нових законів і юридичних нововведень, які прирівнював до державного перевороту (пізніше в Римі такі прагнення переслідувалися у кримінальному порядку).

Піфагор виокремлював справедливість, зафіксовану в законі, який приписував, що і як треба робити. І така справедливість, на його думку, краща ніж та, що встановлюється судом, бо остання подібна до лікування хворих, а перша не дає захворіти, турбується про здоров'я.

Заслугою Піфагора є те, що право, правність він підняв до космічного рівня, не персоніфікуючи справедливість, свободу з олімпійськими божествами, а наділяючи божественною сутністю закони полісу. Піфагор формально визнавав олімпійських богів і поміщав їх на «верхню» область небес, а крім того, виокремлював космос і піднебесну область. Гармонією і числом характеризується область космосу. Там закладено принципи світового і земного строгого порядку, має місце єдність у багатоманітності. В піднебесній же сфері, де є місце для людей, панує змінність і безпорядок, які можна перебороти привнесенням космічного порядку і гармонії. Моделлю правильно організованого соціуму була піфагорійська община як замкнута філософсько-політична організація (дехто називав її сектою або школою). Вона організована на принципах гармонії, дружби, високої духовної фізичної культури. Піфагорійці були противниками індивідуалізму, не визнавали індивідуальної моральної, суспільної і політичної свободи, а також повністю підпорядковувалися своєму союзові й керівникові та вважали, що громадянин у полісі мусить підпорядковуватися останньому на таких самих засадах. Не надаючи уваги індивідуальній свободі, піфагорійці водночас розвивали принцип справедливості, пов'язували її з правом та привносили в її розуміння ідею рівності, яка розумілася не в сенсі рівності всіх людей чи грома-

дян, а лише як фрагмент справедливості, як відплата рівним за рівне, тобто правда і справедливість і є рівністю¹.

Цю ідею пізніше розвинув Аристотель, який стверджував, що, оскільки люди рівні між собою, то їм належать і рівні права. Але ця рівність не є абсолютною і незалежною від соціальних статусів та інших обставин (як зараз розуміють рівність), а вона є відносною рівністю для громадян, рівністю за чеснотами, а не поголовною і для всіх.

Концепцію обумовленості законів держави світовими (космічними) закономірностями розвинули Геракліт (VI–V століття до н. е.) і Демокріт (V–IV століття до н. е.). Останній стверджував, що людські закони визначаються природними, а не божественними обставинами. Природні основи права і закону шукали і софісти. Протагор проголосив: «Людина є міра всім речам: існуючим — в тому, що вони існують, а неіснуючим — в тому, що вони не існують». Він започаткував у підході до права оцінку як природного, а до закону — як штучного правила. Людина, право, суспільство є природними, а держава, закони, влада — мудрими, але штучними винаходами. У Протагора, а пізніше й у його послідовників, справедливість означає природне право чи просто право, відмінне від закону; справедливість повинна бути змістом полісних законів. Цікавою була думка Протагора про те, що почуття права (правності), як і почуття правди і неправди, є вродженим і пов'язане з усвідомленням вигоди, яку приносить правність, на протигагу шкоді, якої завдає неправність. Природне право є природою, натурою, сутністю людини як здатність відчувати, що є праведним і справедливим, а що таким не є².

Калікл — софіст молодшого покоління — вважав, що джерелом закону (позитивного) чи людського права є угода. Це твердження розвинув Лікофрон, який зазначав, що якщо закон є не більше ніж продукт договору, то він є умовним, а тому таке право (позитивне) не може зробити громадян добродійними, правдивими та справедливими; закон не є виявом добра, правди і справедливості, а лише продуктом угоди індивідуальних громадян. Софіст Алкідам, учень Горгія, у вченні про справедливість і право поширив принцип рівності не лише на громадян, а й на всіх жителів полісу, в тому числі й на рабів, виходячи з того, що Бог пустив у світ усіх людей вільними і природа нікого не створила рабом³. Варто зауважити, що така думка про рівність людей висловлена за декілька століть до появи християнства, в основі якого лежить принцип рівності всіх людей (апостол Павло проголосив: «Нема юдея, ні грека, нема раба, ані вільного, нема чоловічої статі, ані жіночої — бо всі ви один у Христі Ісусі»)⁴, і за дві тисячі років до діяльності Ж.-Ж. Руссо та його трактату «Міркування про походження і підстави нерівності між людьми».

Звичайно, в античному суспільстві такі ідеї Алкідама не могли бути сприйнятими, адже елліни вже звиклися з думкою, що раби є такими за своєю природою, а не

¹ Пифагор. Золотий канон. Фигури езотерики. — М. : ЭКСМО-Пресс, 2001. — С. 304–306.

² Платон. Протагор // Діалоги. — [2-ге вид.] — К. : Основи, 1999. — С. 108–155.

³ Трубецкой Е. Н. История философии права / Е. Н. Трубецкой // Філософія та енциклопедія права в університеті святого Володимира : у 2 кн. — К. : Либідь, 2011. — Кн. 2 / за ред. І. С. Гриценка. — С. 16–20.

⁴ Біблія або книга святого письма Старого і Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнка. — К. : Українське Біблійне товариство, 2002. — С. 1226.

лише на підставі закону, і заперечення рабства сприймалось як заперечення правди і справедливості, тобто природного права. Однак реалізація міркувань Алкідама відбулася через дві тисячі років спочатку в США, Франції, а пізніше в інших державах.

Академік В. Нерсесянц наголошував, що софісти, бачачи людину як міру всіх речей, прагнули «олюднити» релігійні, моральні, правові й політичні явища та інтерпретувати їх з погляду тодішніх уявлень про людську природу. Концепції софістів про взаємовідношення природи і закону, природного і штучного у сфері правових явищ, сили і права, справедливості й закону послугували філософською платформою для прихильників як юридично-позитивістських, так і природничо-правових трактувань права впродовж усієї подальшої історії¹.

Наступний етап розвитку античних уявлень про право і закон пов'язаний із Сократом (469–399 роки до н. е.) і його послідовниками й учнями. Джерелами відомостей про погляди Сократа є твори його учнів Ксенофонта і Платона та учня останнього — Аристотеля.

Сократ, на відміну від попередників, пов'язує життя полісу із моральністю, а останню — із знанням. Для вчинення добропорядних чи злих вчинків для людини потрібна ще і свобода, тобто довільне здійснення вчинків, тому що воля є практичною стороною розуму, такою, що передбачає свободу.

Водночас у ставленні Сократа до правного, справедливого, законного має місце невизначеність позиції. Мислитель стверджував, що правда і справедливість як добротність є знанням законного і стосується лише людського суспільного життя. Тобто він розуміє їх лише етично, а не натурфілософськи, не в сенсі світового, космічного права, як це робили попередники. Хоч Сократ поставив особисту моральність вище суспільної політичної моральності, все ж він першим визнав важливу роль держави, вказуючи, що власне в ній і виявляється (не здійснюється) добро, благо як правда і справедливість. Тобто те, що люди визнають для себе правним, справедливим, те вони і визначають для себе як закони в державі. Сократ закликав до законослухняності, проте не всі постанови влади він вважав законом, якого слід дотримуватися. Ставлення Сократа до закону як справедливості, розумності було виявом ставлення як до бажаного, а не дійсного. Розумний і справедливо впорядкований поліс опирався на розумні і справедливі закони, прийняті в інтересах вільних і рівних громадян. Сократ прагнув, і певною мірою йому це вдалося, примирити поняття природи і закону, поєднати людину як індивіда і як громадянина, базувати етику і право не на почуттях (як софісти), а на розумі, верховному понятті всезагального добра і блага.

Міркування Сократа про право, закон, справедливість, їх значення в житті людини і держави розвинув його учень Платон (427/429–347 роки до н. е.). Він був другим після Піфагора всестороннім генієм, який створив цілісне вчення про ідею як основу всього, про матерію, світову і людську душу, про державу, зокрема правову, про етику. Метою його життя і філософії було пізнання, засвоєння вищого блага, прагнення до ідеалу, істини, які базувались би не на абстрактних формулах і догматичних положеннях. Несправедливе засудження вчителя до смерті піді-

¹ *Нерсесянц В. С.* Право и закон. Из истории правовых учений / В. С. Нерсесянц. — М. : Наука, 1983. — С. 92–97.

рвали у Платона віру в евдемонізм, тобто базову віру в єдність добра і щастя, про які вів мову Сократ у діалогах з учнями. Але залишилася віра в реальність добра та істинність універсальних етичних норм, пізнаних Сократом. Тобто якщо в цьому світі ідеал не реалізовується, то це не означає, що він був неістинним, а якщо етичні норми (всезагальні і безумовні) відкидаються і порушуються людьми, то це не значить, що вони ліквідовуються чи були уявними, надуманими.

Центральним у системі Платона є вчення про ідеї як основу всього. Тому ідеальна держава, справедливі закони є реалізацією ідей. У трактаті «Держава» Платон, описуючи діалог Адіманта з Сократом, вклав в уста останнього міркування про чотири властивості держави: мудрість, мужність, розсудливість і справедливість. В ідеальній державі кожен повинен займатися своєю справою, мати своє і виконувати своє, не захоплювати чужого і не залишати свого, «робити свою справу і не пхати носа в чужу» — ось це і є справедливість. Таке визначення справедливості¹ є водночас розумінням природного права і його відмінності від полісного закону. Як і в Сократа, тут немає протиставлення одного і другого, а є спроба розкриття об'єктивних, розумних, моральних, ідеальних полісних постанов і законів. Платон, напевно, був першим, хто звертав увагу на невіддільність законів від держави. Водночас він критикував чинні закони за нечіткість, неконкретність, загальний характер. Розвиваючи у трактаті «Закони» міркування щодо позитивних і негативних форм правління, він вказав, що там, де відбувалася боротьба за владу і переможці присвоїли виключно собі всі державні повноваження, такий устрій не є правильним і є неправильними закони, постановлені не для загального блага. Служіння законам є наступним після служіння богам. Існують принципово відмінні державні устрої. В одному над усім стоять правителі, а в іншому — і над правителями стоять закони, вони є слугами законів. Добробут і саме існування держави залежить від цього більше ніж від будь-чого іншого. Верховною, істинною і сутнісною метою держави є ідея добра як правди і справедливості. У здійсненні цієї мети полягає благо держави як цілісності і благо її громадян. А для її досягнення необхідне абсолютне володарювання філософії і філософів. Тільки за таких умов держава може досягати ідеальності. В ідеальній державі, де повинні правити філософи, навіть не важливо, правлять вони з волі громадян чи проти неї, пов'язані вони законами чи ні, є багатими чи ні, правитиме одна особа, кілька осіб чи весь народ — головне, щоб правителями були умілі люди, керувалися мудрістю, володіли справді філософським знанням ідеї, добра, правди і справедливості та зі справжньою філософською доброчинністю правили б державою². Тобто Платон філософську мудрість ставить вище від правності, законності та навіть держави.

Видається, що ідеальна держава з філософами-правителями — це утопія, яка за 24 століття після Платона жодного разу не була реалізована. Єдиний випадок в історії — філософ-імператор Риму Марк Аврелій Антоній (121–180 роки н. е.). Але філософія для нього була швидше хобі, певним духовним опертям, інтелектуальним самовдосконаленням та виробляла здатність керуватися розумом, а не

¹ Платон. Держава / пер. з давньогр. Д. Коваль. — К. : Основи, 2000. — С. 117–122.

² Платон. Законы // Сочинения : в 3 т. ; пер. с древнегреч. — М. : Мысль, 1972. — Т. 3, ч. 2. — С. 187–189.

бажанням і пристрастями. У державному житті Марк Аврелій був типовим римським імператором: вів тривалі війни із германцями і сарматами, парфянами, протидіяв інтригам, мав напружені відносини з сенатом, клопоти з поповненням державної скарбниці, влаштовував видовища і роздавав хліб плебеям. З дитинства він був людиною моральною, скромною і стійкою до життєвих незгод. У «Роздумах» («До себе самого») філософ висловлював сумнів щодо ідеальної держави та писав, що платонівська політеія (державна) — це лише мрія, а треба бути задоволеним, якщо вдасться хоча б щось зробити, і слід дивитися на невеликий успіх як на важливу річ. Не варто йти слідами цезарів, краще зберегти простоту, порядність, серйозність, скромність, прихильність до справедливості, доброзичливість, твердість у виконанні належної справи¹.

Геніальним учнем (і ревізіоністом) геніального вчителя був Аристотель. Він не лише створив цілісну філософську систему, а й заклав основи виокремлення з філософії наукового знання та подальшої його диференціації.

Політика як наука в Аристотеля нерозривно пов'язана з етикою та з ученням про право і закони. Останні в теорії Аристотеля пов'язуються зі справедливістю. Виділяючи справедливість розподільну і зрівняльну, філософ був прихильником першої, оскільки вона пов'язана із розподілом за чеснотами, заслугами, внеском у загальну справу. Водночас Аристотель ввів поняття політичної справедливості або права, що стосується спільноти рівних і вільних людей, об'єднаних для задоволення потреб. Інші люди, які не перебувають у таких взаєминах, не можуть мати один щодо іншого політичної справедливості (права), але вони можуть мати права, які встановлює закон. Люди, які живуть поза правом і законом, є в розумовому відношенні або надлюдиною, або нелюдом. Тому людина — істота політична. Поза політичною організацією, державою панує безправ'я, насилля, беззаконня².

За Аристотелем, право, як і держава, має природне походження. При цьому праву властивий природний характер, а закону — умовний, лише в межах конкретного полісу. Намагаючись об'єднати природне право і позитивне (закон), Аристотель ввів поняття «політичне право», яке, на його думку, є частково природним, а частково умовним. Природне право має завжди і всюди однакове значення і не залежить від його визнання чи невизнання. Умовне ж (людське) право може мати різне значення залежно від часу і місця. Аристотель був противником зведення всього права до умовного людського. І хоча сфера права (людського) мінлива, все ж розуміння справедливості та природного права є більш стабільним. Попри змінюваність закону і навіть природного права в підсумку завжди йдеться про межі політичних явищ, поза якими немає ні політичного права, ні справедливості, ні природного права, ні закону. З іншого боку держава, політичне право, справедливість, право і закон є найвищими досягненнями процесу природного розвитку людей, і тому природні та штучні компоненти не є антагоністами, а взаємодіють і доповнюють одне одного в межах певної цілісності³.

¹ Марк Аврелій. Размышления. — Магнитогорск : Амрита — Урал, 1994. — С. 114, 142–143, 183–187.

² Аристотель. Політика / пер. з давньогр. О. Кислюка. — К. : Основи, 2000. — С. 120–129.

³ Аристотель. Никамакова етика // Сочинения : в 4 т. — М. : Мысль, 1983. — Т. 4. — С. 149–168.

Аристотелівська філософія — вершина давньогрецької філософії. Після нього закінчився етап філософського злету античної мудрості й думки, який корелювався із тенденціями занепаду державно-правового будівництва в державах-полісах. Почало змінюватися розуміння права і закону. Наприкінці IV — на початку III століть до н. е. паралельно виникають і розвиваються філософські школи епікурійців і стоїків. Перша пов'язана із філософом Епікуром (341/342–271/270 роки до н. е.), який стверджував, що природа розвивається за власними законами без втручання богів. Основними цінностями для людини є свобода, задоволення і атаксія — безтурботний душевний спокій.

Епікур знову повернувся до договірного походження держави і права, поставлених людьми для їх користі й безпеки. Такий «договір» слід розуміти не як юридичний чи політичний акт, а як символічний і соціально-психологічний (усвідомлення на певному етапі потреби в об'єднанні людських прагнень і самовизначенні). Договірний характер, як вважав Епікур, має і справедливість. Її принципи і критерії застосовуються лише до учасників «договору». Справедливість є природним правом, зміст якого змінюється залежно від обставин, часу і місця. Такими обставинами можуть бути практичні потреби. Зміна цих потреб змінює і «природні уявлення про справедливість». Остання як природне право із змістом, що змінюється, виступає критерієм відповідності закону потребам людей, що змінилися, і зміні їх уявлень про справедливість». Ставлячи розум і мудрість вище інших добродетностей, Епікур стверджував, що закони приймаються не для мудрих, не для того, щоб вони не робили зла, а для того, щоб їм не робили зла¹. Рівність, свобода, незалежність членів суспільства, договірне трактування держави і права в розумінні епікурійців послуговували джерелом договірної теорії держави Дж. Локка і лібералізму сучасної ліберальної демократії.

Паралельно зі школою епікурійців розвивалася школа стоїків. Засновник школи Зенон (334/333–262/261 роки до н. е.), син купця і сам купець, «прогорівши» в бізнесі, приїхав у Афіни і понад десять років студював філософію. Створивши власну філософську школу, він розробив вчення про «осягаюче уявлення» та систему знання — логіку–фізику–етику. В основі стоїчного вчення лежить фаталістичне уявлення про долю як скеровуюче і пануюче начало, вона є водночас розумом світобудови, законом усього існуючого та спрямовується провідінням. З цього випливає, що доля не лише є «природним», «загальним» законом, а має і божественний характер².

Окупація римлянами грецьких полісів була доволі «м'якою». Римляни, завоювавши Грецію (146 рік до н. е.), запозичили в еллінів науку, мистецтво, архітектуру, поезію, музику, філософію, вчення про право і державу. Про таке тотальне запозичення Римом еллінських здобутків культури свідчить, зокрема, той факт, що стоїцизм став провідною філософською ідеологією в Римі. Однак стоїцизм на практиці не витримав конкуренції з християнством, а в теорії — з неоплатонізмом. При цьому не можна заперечувати впливу стоїцизму на християнську, мусульманську, ренесансну та новоєвропейську філософію.

¹ Диоген Лаэртский. Эпикур // О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. — М. : Мысль, 1979. — С. 440–442.

² Стоики // Антология мировой философии : в 4 т. — М. : Мысль, 1969. — Т. 1, ч. 1. — С. 500–503.

Як резюме можна стверджувати, що понад сімсотрічний період розвитку еллінської філософії права заклав чітке розуміння права як вияву божественного, космічного і природного порядку та закону як результату людської діяльності. Мета і права, і закону, здавалось би, єдина — впорядкувати суспільні відносини, забезпечити безпеку і спокій людей. Однак рівень врегулювання, об'єктивність/суб'єктивність, час і місце є різними. Якщо право має об'єктивне, божественно-космічне, позачасове походження та поширюється повсюдно, то закон має суб'єктивний характер, пов'язаний із локальними і сьогочасними інтересами. Наведені спроби поєднати і пов'язати право й закон свідчать про прагнення перекрити протиріччя і відмінності між ними.

Незаперечним є той факт, що в еллінській філософії права виникли ідеї і теорії про договірне походження держави і права, справедливість, свободу і рівність як основу правності, права людини, вищість етики над правом, а права над законом, природне (юснатуральне) і позитивне право (закон), які розвиваються і сьогодні.

Викладені здобутки еллінської філософії мали важливе значення в часи існування міст-полісів та античної демократії. Вони і сьогодні впливають на розвиток юридичної теорії і практики. Вже зазначалося, що еллінська філософія права є одним із трьох світоглядних джерел сучасного європейського права (в тому числі українського). Видається, що наведені й інші висловлювання античних мислителів мають вагомий значення для розуміння принципу верховенства права, особливостей синтезу двох правових систем: романо-германської та англосаксонської.

Можна стверджувати, що як в античні часи, так і нині між правом (правністю) і законом (законністю) є протиставлення, взаємозв'язок та взаємодія, тобто має місце діалектична єдність і боротьба протилежностей. З іншого боку, домінуючим чи провідним є право (правність), що є трансформацією в соціумі законів Буття та законів природи. Соціум — лише частина природи, хоча і специфічна, і закони природи не можуть оминати соціум.

Проголошення головним принципом української правової дійсності верховенства права вимагає від суб'єктів правозастосування, і від Конституційного Суду України зокрема, діяти і приймати рішення, базовані на праві (правності), узгоджуючи їх із законом (законністю). В основі правності, як було показано, ще з античних часів лежать три фундаментальні засади: справедливість, рівність, свобода. Ними й варто керуватися передусім, а вже потім — законом і законністю.

Костицкий М. Об античных истоках понимания права (правности) и закона (законности) и возможности их учета в современном конституционном судопроизводстве. *Статья посвящена вопросам понимания права (правности) и закона (законности) в философии права античной Греции как основы и источника современного европейского правового мировоззрения; показаны их отличия и взаимосвязь. Возвращение к истокам будет способствовать более четкому пониманию главного принципа конституционного судопроизводства — верховенства права.*

Ключевые слова: право, правность, закон, законность, правосознание в связи с другими видами сознания — этическим, политическим, религиозным.

Kostytskyi M. On the analytical sources of understanding law (compliance to law) and legal act (legality) and possibility of their consideration in the modern constitutional jurisdiction. The article is devoted to understanding the law (compliance to law) and legal act (legality) in the philosophy of law of ancient Greece as the foundation and source of contemporary European legal worldview; their differences and relationships are outlined. Returning to the roots will probably give clear insight to understanding the basic principle of constitutional justice – the rule of law.

Key words: law, compliance to law, legal act, legitimacy, legal awareness in connection with other types of awareness – ethical, political, religious.

Про межі конституційної юрисдикції та пряму дію норм Конституції України при здійсненні правосуддя

М. Мельник

доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України

С. Різник

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

Стаття присвячена дослідженню актуальної проблеми забезпечення належного правосуддя судами загальної юрисдикції крізь призму застосування принципу верховенства Конституції України та прямої дії її норм. Розглядаються питання взаємодії Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції у справі реалізації головного обов'язку держави — утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Автори акцентують на теоретичних та практичних проблемах, які в контексті здійснення конституційної реформи в Україні з новою силою постануть перед суспільством і фаховим середовищем, якщо вчасно не буде вжито необхідних заходів. Особливу увагу зосереджено на визначенні меж конституційної юрисдикції, в тому числі в контексті запровадження інституту конституційної скарги.

Ключові слова: Конституція України, верховенство права, закон, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, конституційна юрисдикція.

Про передумови конституційного контролю в Україні. Кожна держава світу проходить особливий шлях власного становлення, має унікальне минуле і сьогодення. Одні країни протягом багатьох століть живуть у відносному мирі та добробуті, є втіленням ідей демократії та прав людини, інші — місцем постійних потрясінь і трагедій мільйонів, об'єктами необмеженого панування окремих осіб і кланів.

Очевидно, що після століть боротьби за державну незалежність, утисків іноземних і вітчизняних тоталітарних та авторитарних режимів орієнтиром у державотворчому процесі для Українського народу є вільні держави заходу, що успішно реалізували на практиці фундаментальні конституційні теорії.

Безперечно, жодна з цих теорій не мала б перспектив реалізації, якби не забезпечувалась ефективною системою правової охорони конституції, насамперед засобами конституційного контролю, здійснюваними в рамках різних моделей, але з єдиною метою — утвердження верховенства конституції як акта первинної влади народу для захисту його інтересів, а також прав і свобод кожної людини та громадянина.

В Україні ж, прогресивна й перевірена на практиці зарубіжних країн, ідея конституційного контролю не спрацювала повною мірою. Перш за все тому, що не

була сприйнята на ідеологічному рівні ні так званою політичною елітою, ні широким суспільним загалом.

Ця проблема ще більше ускладнюється тими, хто продовжує розглядати політику виключно як самодостатній спосіб здобуття та збільшення особистої влади, тими, хто ставить до Конституційного Суду України як до одного з об'єктів політичної боротьби, контроль над яким забезпечує вплив на політичні процеси найвищого рівня.

Крім того, як не дивно, спостерігаємо відсутність політичної волі щодо формування незалежного органу конституційного контролю навіть серед тих представників політикуму, які щиро прагнуть досягнення Україною успіхів у творенні вільного та демократичного суспільства. У цьому разі на заваді стоять уже не корисливі чи вузькополітичні мотиви, не свідоме заперечення ідеї конституційного контролю, а елементарна відсутність розуміння унікального значення конституційного правосуддя для утвердження демократії в Україні¹.

Звичайно, ідея конституційного контролю як невід'ємного компонента конституціоналізму — не єдина, що не прижилася в Україні. Це стосується й інших, уже звичних для прогресивного заходу, теорій: поділу влади, парламентаризму, верховенства права тощо. Але, як свідчить світова практика, неувага саме до конституційної юстиції найшвидше дає про себе знати та найболючіше відображається на демократичному розвитку кожної держави (нещодавні події в Польщі, Угорщині та інших державах є найкращим цьому підтвердженням). Невизнання як і незнання цієї істини не виправдовує тих неприйнятних помилок, що постійно повторюються в процесі національного державотворення України, не знімає з нас відповідальності за багатолітні державні невдачі. Подальше продовження її ігнорування свідчатиме про вперте небажання засвоювати уроки історії, вказуватиме на невиправдану наївність та короткозорість вітчизняного суспільства у підходах до розбудови правової держави.

Про Конституційний Суд України як єдиний орган конституційної юрисдикції. Викладене пояснює, чому навіть після чвертї століття новітньої незалежності стратегічний курс розвитку України визначається насамперед під тиском внутрішніх суспільних потрясінь або геополітичних факторів, а без допомоги зарубіжних партнерів у нас, фактично, не просувається жодна реформа. Це твердження є справедливим і щодо реформи системи правосуддя, ключовим етапом якої стало нещодавнє схвалення галузевих змін до Конституції України.

Але ще маємо шанс зайняти більш активну позицію з цього приводу, адже прийняття парламентом відповідного законопроекту не означає завершеності процесу, навпаки — свідчить лише про початок реформи через втілення конституційних новел у законодавство та правозастосовну практику. Природно, що оскільки дискусії про сутність і правову природу судової влади в Україні не припиняються з самого початку її формування, то і вирішити усі складні та спірні питання одноразовою конституційною ініціативою, навіть уважно підготовленою, не вдасться. Крім того, слід розуміти, що завдання, які нині ставить суспільство перед вітчизняною судовою владою, суттєво відрізняються від тих, що традиційно вимагалися

¹ Різник С. Конституційна юстиція в Україні: першопричини проблем (в контексті конституційної реформи) / С. Різник // Право України. — 2016. — № 2. — С. 126.

раніше. Тепер від суду як інституційного втілення справедливості замість каральних функцій чи формального вирішення юридичних спорів очікується здійснення правосуддя на основі принципів верховенства права та Конституції України, які діють безпосередньо та не можуть підминятися актами законодавчої чи виконавчої влади. В цьому аспекті повноцінне і правильне застосування судами Конституції України має надзвичайно важливе значення.

Слід пам'ятати, що як єдиний орган конституційної юрисдикції Конституційний Суд України — не єдиний суб'єкт правової охорони Конституції України. За визначенням ключовими учасниками цієї системи є саме суди загальної юрисдикції, що зумовлює необхідність завчасного вирішення питань, пов'язаних із забезпеченням обґрунтованого співвідношення їх функцій та повноважень, як і їх повноцінної реалізації. Тому забезпечення реальної дії Основного Закону України потребує не лише ефективної системи стримувань і противаг, а й гармонійної синергії у взаємодії державних органів, об'єднанні їх активних зусиль у реалізації головного обов'язку держави — утвердженні та забезпеченні прав і свобод людини. Поки що ця мета була не більше ніж декларацією, натомість має стати ключовою ціннісною основою конституційної реформи, дороговказом у роботі як Конституційного Суду України, так і судів загальної юрисдикції.

Водночас згадане завдання хоча і є цілком реалістичним, але на сьогодні видається надскладним з тієї причини, що передбачає необхідність не лише звичного переписування текстів нормативно-правових актів, а вимагає перш за все серйозного впливу на зміну і формування нового світогляду тих, хто, без перебільшення, щодня вирішує долі людей, народу і держави, визначає нову політичну і правову культуру, новий погляд на державну владу та нові принципи і засоби її реалізації.

До недавнього часу буквально трактування класичної теорії поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, а також назва, специфіка провадження та інші характеристики Конституційного Суду України постійно вносили певну нечіткість у визначення його місця в системі органів державної влади. Але з прийняттям Закону про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя та відповідно виокремленням Конституційного Суду України як самостійної і відмінної від судів інституції, з прийняттям інших нововведень (запровадження інституту конституційної скарги, позбавлення обов'язку офіційного тлумачення законів) зроблено важливий крок до нового, більш виразного, позиціонування Конституційного Суду України як органу конституційного контролю, правова природа якого при цьому не обмежується рамками однієї з гілок влади.

Але наведені позитивні кроки, зроблені в напрямі якісного структурування державної системи захисту Конституції України та прав людини, могли б дати значно більший ефект, якби не супроводжувались низкою інших не надто вдалим конституційних новел.

Так, зі статті 147 Конституції України вилучено положення про те, що Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції. Продиктована описаною вище логікою та іншими теоретичними міркуваннями новела відмежувати Конституційний Суд України від судової влади може призвести до негативних наслідків, зокрема некоректного розуміння її змісту суб'єктами

правозастосування, дублювання повноважень Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції.

Відповідні побоювання раніше вже висловлювали представники конституційно-правової науки і практики. Таке застереження було зроблено і в одній з окремих думок до Висновку Конституційного Суду України у справі щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України, де зазначено: «Законопроектом пропонується наділити префекта правом зупиняти дію актів місцевого самоврядування з мотивів їх невідповідності Конституції України «з одночасним зверненням до суду». Таким чином, у Законі проєкті передбачено, що розгляд вказаного звернення префекта здійснюватиметься судом загальної юрисдикції... У той же час, префект, формулюючи позовні вимоги до суду, не зможе вимагати визнати відповідний акт місцевого самоврядування неконституційним (оскільки це виключна прерогатива Конституційного Суду України), як і не зможе ставити питання про визнання його незаконним (адже йдеться про перевірку відповідності такого акта Конституції України). Відтак, у Конституцію України пропонується закласти норму, яка завідомо не зможе бути реалізована на практиці... Конституцією України надається достатньо повноважень судам загальної юрисдикції безпосередньо застосовувати її норми навіть в разі дії чинного, але неправового закону чи іншого нормативно-правового акта. Водночас Основним Законом України в жодному разі не допускається можливості підміни судами загальної юрисдикції виключних повноважень Конституційного Суду України»¹.

Тож, без сумніву, вилучення положення про виключну належність конституційної юрисдикції Конституційному Суду України створить ще більші загрози для реалізації його виняткових завдань, може призвести до непередбачуваних наслідків при здійсненні судочинства судами загальної юрисдикції. Тому, без оглядки на мотивацію авторів зазначеного нововведення, з метою запобігання названим ризикам статус Суду як єдиного органу конституційної юрисдикції має знайти своє нормативне закріплення в новій редакції Закону України «Про Конституційний Суд України» та його подальшій практиці.

Водночас не можна забувати, що виключна конституційна юрисдикція має дуже конкретні межі і жодним чином не позбавляє суди загальної юрисдикції їх обов'язку застосовувати чинний закон при розгляді справи тільки в тому випадку, якщо він не суперечить Конституції України. Як не дивно, але це, на перший погляд, очевидне твердження дуже важко втілюється на практиці, незважаючи на те, що питання конституційності закону чи іншого нормативного акта в умовах подальшої демократизації України закономірно все частіше постає перед судами при розгляді цивільних, кримінальних, адміністративних та інших категорій судових справ. Очевидно, що і надалі максимально коректне та ефективне застосування компетенційного інструментарію судами загальної юрисдикції при застосуванні ними Конституції України набуватиме все більшого значення, особливо в

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=282088>

контексті запровадження інституту конституційної скарги, про що більш детально йтиметься нижче.

Про застосування Конституції України в процесі загального судочинства.

Прийняття, зміна чи скасування нормативних актів є справою декількох категорій спеціальних суб'єктів, але непрямий вплив на удосконалення змісту цих актів доступний значно ширшому колу осіб. Відтепер за допомогою конституційної скарги така можливість значно зросла у громадян України та інших осіб приватного права. Так, згідно з новою статтею 151¹ Конституції України Конституційний Суд України вирішуватиме питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано.

Однак слід утриматись від переоцінки цього інституту, який буває ефективним лише в рамках цілісної системи правової охорони конституції та, як свідчить практика, не здійснив очікуваного позитивного впливу на стан забезпечення прав людини у багатьох державах. Як і наявність документа під назвою «конституція», так і наявність інституту конституційної скарги сама по собі не може вплинути на реальне поліпшення стану справ у сфері захисту прав людини (див. досвід країн СНД). Та й навіть у демократичних державах проблема розмежування повноважень конституційних судів та судів загальної юрисдикції вирішується не просто (ФРН, Хорватія та інші). Нерідко вона є однією з основних причин надмірного напливу конституційних скарг до спеціалізованих органів конституційного контролю, які фізично неможливо розглянути у розумні строки, а отже, і виправдати очікування громадянина від особистого звернення до конституційного суду.

Для запобігання аналогічним сценаріям в Україні дуже важливо не просто штучно встановити суворі критерії («фільтри») для подання конституційної скарги на законодавчому рівні, а й зменшити ймовірність виникнення самої потреби конституційного оскарження через визнання і спостереження сторонами спору повноцінного застосування Конституції України судами загальної юрисдикції.

Слід не допустити сприйняття суб'єктами правозастосування права звернення до Конституційного Суду України з конституційною скаргою як обов'язкової передумови самої постановки питання про суперечність закону і Конституції України, як звільнення судів загальної юрисдикції від обов'язку оцінювати нормативні акти на предмет їх відповідності Конституції України в процесі розгляду кожної справи та застосовувати тільки ті з них, що не суперечать її нормам. Традиційна інтерпретація принципу «закон суворий, але він закон» не має більше стояти в основі національного праворозуміння, адже, за відомим класичним твердженням, ми й досі можемо спостерігати існування двох видів законів: одні — безумовної справедливості, інші ж — безглузді, зобов'язані своїм визнанням лише сліпоті людей чи силі обставин¹. У такій ситуації вітчизняні суди не мають права залишатися осторонь, займати боязку позицію, приймаючи неправові рішення на шкоду людині тільки тому, що той чи інший закон є формально чинним та не визнавався неконституційним.

¹ Дидро Д. Племянник Рамо / Д. Дидро. — М. : Эксмо, 2006. — С. 13.

Відповідно до статті 8 Конституції України її норми є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується. Водночас статтею 150 Конституції України саме до повноважень Конституційного Суду України належить вирішення питань про відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів.

Поверхнєве трактування зазначених норм без необхідного у такому випадку їх системного аналізу і призводить до того, що судді судів загальної юрисдикції намагаються, зазвичай, уникати ситуацій, пов'язаних із безпосереднім застосуванням Конституції України та необхідністю з'ясування відповідності застосовуваних ними нормативних актів Основному Закону України. При цьому не зважається на усталений принцип, що норми Конституції України застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти¹.

Спроба запобігання цій проблемі, що була запропонована одразу в 1996 році парламентом (у Законі України «Про Конституційний Суд України») та Верховним Судом України (у постанові Пленуму «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя»), з низки причин не стала успішною. Зокрема, Верховний Суд України постановив: «Оскільки Конституція України, як зазначено в її ст. 8, має найвищу юридичну силу, а її норми є нормами прямої дії, суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції і в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, яке не суперечить їй». Незважаючи на окремі, абсолютно слушні, рекомендації Верховного Суду України, викладені в наведеній постанові, її загальний зміст не був одаково сприйнятий судами та відповідно не знайшов свого належного продовження у судовій практиці.

Водночас процесуальне законодавство неповно розвиває та конкретизує зміст зазначеної статті Конституції України. З усіх процесуальних законів лише Кодекс адміністративного судочинства України робить це достатньою мірою, визначаючи у статті 9 очевидне, але необхідне положення: «у разі невідповідності нормативно-правового акта Конституції України... суд застосовує правовий акт, який має вищу юридичну силу».

Саме у зв'язку із зазначеним суди і відмовляються від аналізу законів на предмет відповідності їх Конституції України, а хибне уявлення про межі конституційної і загальної юрисдикції призводить до парадоксальних ситуацій, коли суддя без особливих застережень може застосувати один із двох законів, що суперечать один одному, але не знає як діяти, коли така суперечність виникає між законом та Конституцією України — актом найвищої юридичної сили.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01>

Доволі рідко знаходять своє практичне втілення і положення статті 83 Закону України «Про Конституційний Суд України», які спрощують прийняття судом рішення у випадку невпевненості щодо конституційності того чи іншого нормативного акта. Відповідно до зазначеної норми у разі виникнення в процесі загального судочинства спору щодо конституційності норми закону, що застосовується судом, провадження у справі зупиняється. За таких умов відкривається конституційне провадження у справі і вона розглядається Конституційним Судом України невідкладно.

Про дії суду у разі виникнення сумніву щодо конституційності закону, окрім згаданого Кодексу адміністративного судочинства України, зазначено лише у Цивільному процесуальному кодексі України. Так, норми цих правових актів встановлюють: у разі виникнення в суду сумніву під час розгляду справи щодо відповідності закону чи іншого правового акта Конституції України, вирішення питання про конституційність якого належить до юрисдикції Конституційного Суду України, суд звертається до Верховного Суду України для вирішення питання стосовно внесення до Конституційного Суду України подання щодо конституційності закону чи іншого правового акта (стаття 9 КАС України, стаття 8 ЦПК України).

Натомість Господарський процесуальний та Кримінальний процесуальний кодекси України цю тему оминають, що на практиці суттєво зменшує готовність судді не те що безпосередньо застосувати норми Конституції України без оглядки на закон, який їй суперечить, а й зупинити з подальшим зверненням до Конституційного Суду України провадження при розгляді господарських і кримінальних справ.

Єдиним предметом однастайності законодавця в цьому контексті є процесуальні наслідки наступного визнання Конституційним Судом України неконституційності закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане. В такому разі це є підставою для перегляду рішення у зв'язку з нововиявленими обставинами в усіх процесах, як це передбачено статтею 361 ЦПК України, статтею 112 ГПК України, статтею 245 КАС України, статтею 459 КПК України.

Отже, слід надалі категорично запобігти тому, щоб розгляд судових справ відбувався крізь призму абсолютної презумпції конституційності чинних законів, що більш прийнятно для інших сфер правозастосування, але недопустимо в процесі здійснення правосуддя. А для досягнення вказаної мети потрібно уважно визначитися з термінами та чітко розмежувати три юридичні ситуації: 1) визнання Конституційним Судом України закону (іншого правового акта) неконституційним, що має наслідком втрату його чинності; 2) безсумнівне встановлення факту невідповідності (суперечності) закону Конституції України судом загальної юрисдикції, що має наслідком незастосування його при розгляді конкретної судової справи; 3) виникнення сумніву у конституційності закону під час розгляду справи судом загальної юрисдикції, що має наслідком зупинення судового провадження з наступною ініціативою відповідного звернення до Конституційного Суду України.

Про завантаженість, залежність та низьку фахову підготовку суддів.

Звичайно, на заваді належної участі судів загальної юрисдикції в справі правової охорони Конституції України стоїть професійна та світоглядна неготовність багатьох суддів застосовувати Конституцію України як акт прямої дії або ж хоча б кри-

тично розглядати норми законодавства крізь призму принципу верховенства права, необхідності забезпечення прав і свобод людини.

Було б наївно вважати, що на сучасному етапі становлення судової влади кожен («середньостатистичний») суддя місцевого чи апеляційного суду рівною мірою здатний застосовувати зазначені правові принципи у повсякденній роботі. Як уже зазначалося, рівень професійної підготовки значної частини суддів судів загальної юрисдикції не відповідає тим складним завданням, що стоять перед суддівським корпусом у демократичних правових державах. Превалювання у їхній правовій парадигмі принципу верховенства закону, відсутність розуміння інших правових цінностей у поєднанні з об'єктивно укоріненою залежністю від думки судів вищої інстанції, корупційними зв'язками тощо залишає мало шансів на досягнення очікуваних результатів у цій царині, навіть у середньостроковій перспективі.

Та навіть якщо висококваліфікований, добросовісний суддя, щиро відданий ідеалам верховенства права і прав людини здатний, в принципі, вирішити відповідну справу на основі Конституції України, незважаючи на наявні нормативні перешкоди, зробити йому це буде вкрай складно через надмірну завантаженість, неналежне матеріально-організаційне забезпечення та інші елементарні побутові чинники. Очікувати від одного судді (з повним переліком описаних проблем) такого самого рівня аналізу судової справи та застосування правових принципів, як і від колективів Конституційного Суду України, Верховного Суду України чи міжнародних судових інстанцій, неправильно.

За таких умов благі наміри щодо утвердження верховенства Конституції України та захисту прав людини можуть призвести до зворотних результатів: помилкових рішень, в основі яких лежатиме суб'єктивне трактування норм Конституції України та хибні висновки про неконституційність закону, що мав бути застосований. У такому разі слід брати до уваги факт відсутності в особи, право якої може бути порушено судом через незастосування ним конституційного закону при розгляді справи, можливості звернутися з конституційною скаргою з цього приводу. Адже остання, як відомо, подається лише з питань застосування судом закону, що суперечить Конституції України, а не навпаки.

Тому очевидно, що до моменту вирішення теоретичних та організаційно-правових проблем здійснення правосуддя в Україні велика відповідальність покладатиметься на Верховний Суд України. Саме від його ефективності, у поєднанні з якісною роботою Конституційного Суду України, залежатиме практичне втілення норм національної Конституції.

Крім того, не потребує додаткового доведення, що навіть при вирішенні усіх зазначених проблем перелічені завдання, які нині стоять перед вітчизняним суддівським корпусом, не зможуть бути виконані без гарантування фундаментального конституційного принципу — незалежності суду. В цьому плані ще одне класичне твердження не втратило актуальності, оскільки й нині, як і тоді, «судова влада слабша серед трьох, і вона ніколи не зможе успішно протистояти будь-якій з інших двох, тому потрібно проявити найбільшу турботу, щоб дати їй можливість захиститися від них. Це так само доводить, що, хоча в окремих випадках суди можуть утискати, від них ніколи не буде виходити загроза свободі народу, звичайно, це твердження справедливе тільки поки судова влада по-справжньому відді-

лена від законодавчої та виконавчої... Про свободу не може бути й мови, якщо судова влада не відділена від законодавчої і виконавчої влад»¹.

Знаємо, що саме цей підпорядкований союз судової влади з іншими державними інституціями вже неодноразово спричиняв настання найгірших наслідків та призвів врешті-решт до повстання Українського народу 2013–2014 років. Для недопущення такого розвитку подій у майбутньому потрібно надзвичайно виважено вибудовувати стратегію конституційної реформи, спрямовувати її, в першу чергу, на організацію незалежного, але компетентного та чесного суду. При реалізації судової реформи не можна нехтувати пересторогами, на які вказує значна кількість теоретиків і практиків права. Так, ще в одній з окремих думок стосовно Висновку Конституційного Суду України щодо розглянутого вище законопроекту про внесення змін до Конституції України обґрунтовано, що без урахування наведених принципів запровадження запропонованих у законопроекті новел несе потенційну загрозу конституційному ладу України, а саме засадничому конституційному принципу, відповідно до якого «державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову», та призведе до ще більшої політизації судової влади, посилення залежності суддів, ускладнення доступу до правосуддя².

Про необхідні заходи. Всі розуміють, поки що ні суди загальної юрисдикції, ні Конституційний Суд України не вирішують на належному рівні наявних проблем довіреної їм сфери компетенції. Більше того, в багатьох випадках ці органи державної влади самі становлять ядро проблеми, вирішити яку можна тільки шляхом всебічно виваженого та системного підходу, беручи за основу фундаментальні правові принципи, ідеї конституціоналізму, аналізуючи причини їх неналежної практичної реалізації в Україні, з одночасним вивченням зарубіжного досвіду успішних європейських держав.

Але швидкоплинні політико-правові процеси, що безупинно відбуваються як в Україні, так і поза її межами, не дозволяють пасивно чекати на остаточне завершення формування всебічно обґрунтованих концепцій чи стратегій, що здійснюється достатньо вузьким колом спеціалістів. Це зобов'язує представників юридичної науки посідати активнішу позицію, відходити від звички орієнтувати свої наукові праці виключно на особисті зацікавлення, а підпорядковувати професійну діяльність актуальним потребам суспільства, гострим викликам сьогодення.

Однією з таких проблем, що має не лише цікаве теоретичне, а й важливе практичне значення, є, безумовно, питання меж конституційної юрисдикції, спробу часткового огляду якого зроблено в цій публікації.

¹ *Hamilton A. Federalist No. 78, The Judiciary Department / A. Hamilton, J. Jay, J. Madison (Jacob E. Cooke, ed., The Federalist (Middletown, CT: Wesleyan University Press, 1961) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.congress.gov/resources/display/content/The+Federalist+Papers#TheFederalistPapers-78>*

² *Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-16>*

Тому, сподіваючись на її подальше, детальніше вивчення колегами, вважаємо за необхідне викласти нижче лише декілька взаємопов'язаних, загальних висновків, а саме:

— незважаючи на виключення з Конституції України відповідного правового положення, слід виходити з того, що єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. Це означає, що тільки Конституційний Суд України уповноважений визнавати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), нормативні акти, згідно з визначеним Конституцією України переліком. Правовим наслідком такого рішення, на відміну від рішень судів загальної юрисдикції, є втрата чинності нормативного акта;

— належність у Конституційного Суду України виключної конституційної юрисдикції не позбавляє суди загальної юрисдикції обов'язку оцінювати нормативний акт, що підлягає застосуванню при розгляді конкретної справи, на предмет його відповідності Конституції України. В разі безсумнівного встановлення факту такої невідповідності суд загальної юрисдикції зобов'язаний застосувати норми Конституції України, а не норми відповідного закону. За таких обставин суд не зобов'язаний зупиняти провадження у справі та звертатися до Верховного Суду України для подальшого вирішення питання у Конституційному Суді України. Водночас таке рішення суду не матиме преюдиційного (прецедентного) значення для вирішення інших судових справ, а відповідний закон залишатиметься чинним;

— у разі відсутності переконання стосовно невідповідності нормативного акта Конституції України, але наявності обґрунтованого сумніву з цього приводу суди загальної юрисдикції зобов'язані зупиняти провадження у справі з вжиттям подальших процесуальних заходів щодо звернення до Верховного Суду України для передачі питання на розгляд спеціалізованого органу конституційного контролю;

— необхідність однакового та активного застосування судами загальної юрисдикції викладених висновків у своїй практиці зумовлена потребою поступового приведення вітчизняних методів здійснення правосуддя до конституційних стандартів, що водночас потребують суттєвого підвищення професійного рівня суддівського корпусу. Тільки в такому разі суд загальної юрисдикції буде професійно здатний не лише застосовувати Конституцію та законодавство України, а й за їх допомогою застосовувати право як усю сукупність суспільних регуляторів у їх системному зв'язку. Саме це свідчитиме про успішне формування в Україні незалежної, ефективної, справедливої судової влади.

Мельник Н., Ризник С. О границах конституционной юрисдикции и прямом действии норм Конституции Украины при осуществлении правосудия. Статья посвящена исследованию актуальной проблемы обеспечения надлежащего правосудия судами общей юрисдикции сквозь призму применения принципа верховенства Конституции Украины и прямого действия ее норм. Рассматриваются вопросы взаимодействия Конституционного Суда Украины и судов общей юрисдикции в деле реализации главной обязанности государства — утверждения и обеспечения прав и свобод человека. Авторы акцентируют на теоретических и практических проблемах, которые в контексте осуществления конституционной реформы в Украине с новой силой предстанут перед обществом и профессиональной средой, если вовремя не

будут приняты необходимые меры. Особое внимание уделено определению границ конституционной юрисдикции, в том числе в контексте внедрения института конституционной жалобы.

Ключевые слова: Конституция Украины, верховенство права, закон, Конституционный Суд Украины, суды общей юрисдикции, конституционная юрисдикция.

Melnyk M., Riznyk S. On the limits of the constitutional jurisdiction and the direct effect of the Constitution of Ukraine during the justice process. The article investigates the actual problems of the proper administration of justice by the courts of general jurisdiction in the light of the principle of supremacy of the Constitution of Ukraine and the direct effect of its provisions. Attention is paid to the questions of interaction of the Constitutional Court of Ukraine and courts of general jurisdiction in the implementation of the main duty of the state — promoting and ensuring human rights and freedoms. Attention is paid also to the theoretical and practical problems in the context of constitutional reform in Ukraine which with new force will face society and professional environment, if necessary measures would not be taken. Attention is focused on determining the limits of constitutional jurisdiction, in the context of the introduction of constitutional complaint.

Key words: Constitution of Ukraine, the rule of law, the law, the Constitutional Court of Ukraine, constitutional jurisdiction.

Форма державного правління: до пошуку конституційної моделі в Україні

О. Петришин

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри теорії держави і права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, президент НАПрН України

У статті розглядаються питання методології дослідження форм правління, особливості основних форм державного правління, їх переваги та недоліки у контексті проблем формування сучасної державності, етапи становлення форми правління в конституційному процесі України. Особливу увагу присвячено дослідженню феномену змішаної форми правління, її становленню, характерним ознакам та різновидам: президентсько-парламентської та парламентсько-президентської.

Ключові слова: форма правління, президентська республіка, парламентська демократія, змішана форма правління, президентсько-парламентська форма правління, парламентсько-президентська форма правління, конституційний процес в Україні.

Питання про форму державного правління є одним із центральних для організації та функціонування влади у сучасній державі, визначення її характеристик як демократичної та правової, реалізації принципу поділу влади та налагодження ефективного механізму взаємних стримувань та противаг. Тематика організації та здійснення державної влади є невід'ємною частиною сучасного конституціоналізму та складовою конституційного регулювання для будь-якої демократичної держави. Показовим у цьому сенсі є те, що у Швеції, яка не має класичної конституції як єдиного документа, один із чотирьох конституційних законів присвячений саме питанням форми правління.

За винятком деяких наукових праць, форма правління не стала предметом ґрунтовного теоретичного аналізу в новітній вітчизняній правовій літературі. Натомість у докторській дисертації С. Серьогіної форма правління розглядається як провідна характеристика організації та здійснення державної влади¹, а питання особливостей парламентсько-президентської республіки окремо досліджуються у монографії В. Протасової².

Традиції теоретичного дослідження форм правління, починаючи з праць античних політичних філософів до нинішніх часів, засвідчують, що не існувало та й на сьогодні не існує двох країн з ідентичним правлінням; кожній з них притаманна власна, відповідна її соціально-культурним характеристикам, конкретна організація державної влади та її здійснення. Тому в науковому сенсі йдеться лише

---

¹ Серьогіна С. Г. Форма правління в Україні: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / С. Г. Серьогіна. — Х., 2013. — 42 с.

² Протасова В. Є. Парламентсько-президентська республіка: сутність, особливості, різновиди : монографія / В. Є. Протасова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х. : Право, 2009. — 208 с.

про форму, тобто теоретичну модель правління, яка дає змогу узагальнити певні їх риси, що визначають її характеристики з погляду чітких критеріїв, передусім ступеня участі народу в формуванні вищих органів державної влади та їх взаємовідносин між собою.

До форми правління можуть включатися різні складові, проте ключовим для будь-якої організації державного правління залишається питання про уряд (у вузькому чи широкому розумінні) як орган, що здійснює безпосередній управлінський вплив на суспільство — ким та як саме він формується, кому підзвітний та перед ким відповідальний, його співвідношення з іншими вищими органами влади, передусім парламентом та президентом?

Зміст та особливості тієї чи іншої форми правління визначаються на підставі системного тлумачення конституційних норм щодо організації та здійснення державної влади у тій чи іншій країні, хоча у низці країн, які не мають писаної конституції, вона може мати своїм джерелом інші чинники — окремі законодавчі (конституційні) акти, політичні традиції та угоди, що не применшує її значимості для налагодження стійкого та ефективного управління.

Для вироблення оптимального підходу до вирішення проблеми пошуку оптимальної моделі конституційної форми правління в Україні потрібно врахувати принаймні такі обставини. По-перше, досвід формування та розвитку державного правління в різних країнах світу, по-друге, теоретичні моделі форм державного правління, їх особливості, переваги та недоліки, по-третє, досвід конституційного закріплення форм державного правління в Україні.

Президентська форма правління, першоджерелом якої вважають США, передбачає обрання і парламенту (конгресу), і президента загальним голосуванням, що призводить до того, що обидва ці інститути стають носіями всенародного мандата. Наразі «подвійна демократична легітимність» зумовлює значний рівень незалежності законодавчої, виконавчої та, зрештою, і судової влади в межах «жорсткої моделі» поділу влади, коли кожна з них вважається «самодостатньою» та до певної міри рівноправною.

За президентського правління виборці можуть передбачати не лише основні напрями політики глави держави, а й можливий склад його уряду (адміністрації президента), що є важливою гарантією реалізації влади. Загальнонаціональний мандат президента передбачає, що особа, яка обіймає цей пост, поряд із повноваженнями глави виконавчої влади отримує ще й низку функцій, характерних для представника усієї держави, що покладає на неї відповідальність за будь-які важливі політичні рішення або їх відсутність.

У випадку значних розбіжностей у позиціях президента й парламенту ця модель здатна породжувати істотні проблеми в системі управління, свідченням чого є нещодавні приклади, пов'язані з ризиками затвердження конгресом США державного бюджету. Тому цілісність і безперервність управління за умов президентського правління забезпечуються високим рівнем взаємозалежності органів влади, для чого така модель державного правління передбачає функціонування стримувань і противаг у системі поділу влади з метою забезпечення як відносної самостійності, так і чіткої взаємодії законодавчої та виконавчої влади.

Водночас така модель організації правління у демократичній країні спирається на механізми децентралізації влади, належне функціонування місцевого само-

врядування, розвинену структуру громадянського суспільства, що дає змогу місцевим громадам та опозиції виконувати свої функції щодо організації життєдіяльності суспільства, не загрожуючи при цьому державній чи урядовій стабільності.

Ці та інші особливості президентського правління за умов нерозвиненої демократії перетворюються на недоліки. Так, високий ступінь персоніфікованості влади зумовлює гостроту політичної боротьби за пост президента, в якій, зрештою, «переможець одержує все». Тобто модель сильної президентської влади, на яку орієнтується низка країн Латинської Америки, Азії та Африки, за відсутності сталих демократичних традицій, політичної та правової культури призводить до перманентної нестабільності — революцій і державних переворотів, що в свою чергу спричинило виникнення такого специфічного феномену, як «супер-президентське правління».

Парламентська демократія у вигляді конституційної монархії або парламентської республіки, основною рисою якої є те, що законодавча і виконавча функції влади фактично продукуються політичною партією, яка перемогла на виборах і стала центром прийняття політичних рішень, найбільш поширена на європейському континенті. Політичні системи сучасних демократій базуються на двох-трьох найбільш впливових партіях, які змінюють одна одну біля керма державної влади та управління. У країнах двопартійної або багатопартійної системи з однією домінуючою партією уряд, який складається з представників партій, що мають більшість у парламенті, через партійні фракції фактично контролює діяльність парламенту.

Ця модель правління, що отримала назву «системи кабінету», або «міністеріалізму», обґрунтовується концепцією «самостійного мандата», згідно з якою виборці у процесі виборів висловлюються не стільки за кандидата в депутати, скільки за урядову політику, надаючи у такий спосіб певний мандат уряду. Відтак зростає роль не тільки самого уряду, а і його глави, що інколи оцінюється як можливість існування в парламентських країнах так званого уряду прем'єра¹. Така тенденція навіть призвела до спроби запровадження всенародних виборів Прем'єр-міністра в Ізраїлі, що спричинило лише загострення політичної боротьби та політичної кризи внаслідок жорсткого протистояння між вищими посадовими особами, які обираються.

Ефективне функціонування механізму державної влади за умов парламентської демократії уможливується функціонуванням сталої партійної системи, традиціями функціонування незалежної судової влади та високим рівнем політичної та правової культури. Натомість коли формування урядової більшості ускладнюється значним політичним розшаруванням, парламентська форма правління характеризується як нестабільна, що негативно позначається не лише на діяльності уряду, а й провокує політичну нестабільність усєї державної організації. Якщо немає домінуючої партії або стійкої коаліції партій, які разом створювали б парламентську більшість, уряд стає нестійким і слабким, показовим прикладом чого є перманентні політичні кризи в Італії у ХХ столітті.

¹ Див.: Бромхед П. Еволюція британської конституції / П. Бромхед. — М., 1978. — С. 94–102.

Незважаючи на те, що президентська і парламентська форми державного правління побудовані на різних оцінках значущості гілок влади в механізмі поділу державної влади, у них є й певні спільні риси. Зокрема, в системі елементів цих форм державного правління встановлюється своєрідний дуалізм влади щодо відповідних державних органів. Як результат, уряд може «поглинатися» в президентській республіці президентом, а в парламентській — парламентом.

З метою подолання недоліків парламентської і президентської республік та поєднання їх позитивних рис у першій здійснюється обмеження вотуму недовіри (концепція «раціоналізованого парламентаризму»), а у другій, навпаки, запроваджуються (хоча й обмежено) його форми. Звідси було зроблено висновок про те, що деякі їхні позитивні елементи доцільно синтезувати в рамках змішаної форми правління, яка мала стати синтезом декількох форм, узагальнюючи історичний досвід французького бонапартизму, американського президенціалізму і британської концепції сильного прем'єр-міністра¹.

Загальні правові ознаки, що в сукупності характеризують модель змішаної республіки, є такими: 1) формування уряду за участю глави держави (президента) і парламенту; 2) відповідальність уряду перед главою держави і парламентом; 3) біцефальність (дуалізм) виконавчої влади; 4) відсутність конституційного визначення президента як глави виконавчої влади або як глави уряду; 5) статус президента як арбітра або (та) гаранта у певних сферах державної діяльності; 6) заміщення поста президента шляхом загальних прямих виборів.

За цих умов вирішується й питання про місце президента в системі поділу влади — він набуває статусу арбітра щодо злагодженого функціонування вищих органів влади. Так, за Конституцією Франції президент республіки стежить за дотриманням конституції, виступає арбітром належного функціонування органів влади, забезпечує наступність держави, є гарантом національної незалежності, територіальної цілісності та дотримання міжнародних угод.

Історичним «прародичем» змішаної президентсько-парламентської республіки вважають Німеччину, яка закріпила певні риси цієї моделі у Веймарській Конституції від 31 липня 1919 року. Ще більш рання спроба запозичення американського державотворчого досвіду та поєднання позитивних рис президентської і парламентської республік була здійснена у Фінляндії 17 липня 1919 року. Через нетривалий досвід апробації нової державно-владної конструкції не стала класичним зразком президентсько-парламентської форми державного правління й Німеччина за Конституцією 1919 року. Відроджена після Другої світової війни Німеччина не повернулася до президентсько-парламентської моделі, обравши парламентську форму республіканського правління.

Французи ж натомість відмовилися від парламентської Четвертої Республіки (1946–1958 роки), скасувавши Конституцію 1946 року. Парламентська форма правління не змогла запобігти урядовим кризам, що стали хронічними, — до березня 1958 року французький уряд був двадцятим з моменту встановлення Четвертої Республіки. Розроблений проект Конституції було передано на загаль-

¹ *Duverger M.* La monarchie républicaine ou comment les démocraties se donnent des rois. — Paris, 1974. — P. 217.

нонаціональний референдум і 28 вересня 1958 року схвалено більшістю виборців. У 1962 році на референдумі було ухвалено рішення про перехід до всенародних виборів президента. У результаті президент став повноважним представником нації, а ситуація різної партійної належності президента і парламенту (парламентської більшості) та його вплив на процес формування уряду стали реальністю.

Модель поділу державної влади і відповідна система стримувань і противаг, створена й апробована політико-правовою практикою П'ятої Республіки у Франції, відповідає саме президентсько-парламентському різновиду змішаної республіки. За цих умов саме обсяг повноважень президента дозволяє йому вступати в конкуренцію за право формування уряду, основою чого є право глави держави розпустити парламент. При цьому президент вільний у прийнятті рішення з цього питання: він не зв'язаний ані попередньою контрасигнатурою прем'єр-міністра, ані підставами розпуску парламенту.

У разі перемоги на парламентських виборах політичної партії, що підтримує президента, уряд практично формувався президентом, коли ж на парламентських виборах перемагає опозиційна президенту політична партія — парламентом. Це, відповідно, зумовлювало два можливі періоди (цикли) функціонування державного механізму — президентський та парламентський («співіснування влади»). Нині Франція функціонує за «партійно-президентською системою», чинником якої стали конституційні зміни 2000 року, на підставі яких строк повноважень президента скорочено з семи до п'яти років. У результаті і президент, і депутати нижньої палати французького парламенту обираються на однаковий строк, а їх вибори проходять майже одночасно.

Біцефальність виконавчої влади у змішаній формі правління означає існування двох керівних центрів — президента і глави уряду, а дуалізм — те, що вона здійснюється урядом водночас за наявності певних виконавчих повноважень у президента. Конституції змішаних республік містять визначення уряду як суб'єкта виконавчої влади. Проте юридична природа виконавчих повноважень президента (поряд із представницькими, арбітражними тощо) також впливає з конституційних положень і може бути різною.

Значення уряду зумовлено його статусом як самодостатнього колегіального органу виконавчої влади. Відповідно досить вагомим є становище прем'єр-міністра, який є главою уряду і має значний обсяг владних повноважень. Проте «дуалізм» виконавчої влади при змішаній формі не означає, що різні сегменти виконавчої влади підпорядковуються різним центрам — президенту чи уряду, а передусім — зміну внаслідок політичного чинника (подвійної демократичної легітимації) певних циклів функціонування державного механізму — президентського чи парламентського («співіснування влади»).

До певного часу змішані республіки не вирізнялися цілісністю і кваліфікувались як нетипові («неправильні»). Досягнення їх нової якості пов'язують зі становленням форми державного правління Франції за Конституцією 1958 року. Процес запозичення французького досвіду відбувається з кінця ХХ століття, характеризується тенденцією до конституціоналізації змішаної форми державного правління. Нині до числа таких республік (президентсько-парламентських і парламентсько-президентських) відносять багато держав: одні дослідники — Францію,

Фінляндію, Білорусь, інші додають Польщу, Латвію, Литву, Естонію, Болгарію, інколи також Чехію, Хорватію, Словенію.

Концепція нової Конституції України, схвалена Верховною Радою УРСР 19 червня 1991 року, передбачала, що в конкретно-історичних умовах розвитку країни найбільш прийнятною формою організації її державної влади є президентська республіка¹. 5 липня 1991 року чинна Конституція УРСР 1978 року була доповнена главою «Президент України», в якій закріплювалося, що Президент України є главою держави і главою виконавчої влади, у зв'язку з чим було істотно змінено компетенцію Верховної Ради України, її Президії та уряду.

Перший офіційний проект нової Конституції України (листопад 1991 року) передбачав, що президент є і главою держави, і главою виконавчої влади. Йому надавалися повноваження щодо формування Кабінету Міністрів України без впливу на цей процес парламенту. Новий варіант проекту Конституції України (у редакції від 27 травня 1993 року) моделює президентсько-парламентську республіку. Вагомим положенням стає те, що президент є главою держави і діє від її імені (стаття 144). На підставі Указу Президента «Про керівництво Кабінетом Міністрів України» від 27 вересня 1993 року, яким глава держави поклав на себе обов'язки з безпосереднього керівництва Кабінетом Міністрів України, Україна стає фактично президентською республікою².

Внаслідок низки дострокових виборів конституційний процес в Україні загальмувався після 26 жовтня 1993 року. У цей час набула розвитку ідея прийняття малої конституції, тобто конституційного акта, який регулював би лише засади організації державної влади. Вона була реалізована у вигляді Конституційного Договору між Верховною Радою України і Президентом України про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України, прийнятого 8 червня 1995 року³.

Конституційний Договір не містив визначення форм державного правління, проте з системного тлумачення його тексту можна дійти висновку про домінування у ньому елементів президенціалізму. Президент України визнавався главою держави і виконавчої влади, яку здійснював через очолювані ним уряд і систему центральних і місцевих органів державної виконавчої влади (стаття 19). Він призначав Прем'єр-міністра і формувал склад уряду (стаття 22). І Президент, і Кабінет Міністрів України мали право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України (стаття 15).

Згодом на фоні суперечностей щодо застосування положень Конституційного Договору розпочався новий етап конституційного процесу. Результатом цієї

¹ Конституція незалежної України : у 3 кн. / за заг. ред. С. Головатого. — Т. 1. — К., 1995. — С. 72–74.

² Див.: Заєць А. Принцип розподілу влад в новітній українській конституційно-правовій практиці / А. Заєць // Вісник академії правових наук України : зб. наук. пр. — Х., 1998. — № 2. — С. 41.

³ Конституційний Договір між Верховною Радою України і Президентом України про основні засади організації і функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 18. — Ст. 133.

роботи стало прийняття 28 червня 1996 року Конституції України, яка закріпила модель президентсько-парламентської республіки, зокрема визначила Президента України як главу держави, що дає підстави вести мову про його статус як про втілення та уособлення держави і державної влади в цілому, а не окремої її гілки. Відповідно до статті 113 Конституції України вищим органом у системі виконавчої влади проголошувався Кабінет Міністрів України. Прем'єр-міністра призначав Президент України, але його рішення набувало чинності тільки після отримання згоди більшості конституційного складу парламенту.

Починаючи з 2002 року було проголошено курс переходу до парламентсько-президентської форми державного правління. Наприкінці 2002 року у Верховній Раді України була створена і розпочала діяльність Тимчасова спеціальна комісія з доопрацювання проектів законів про внесення змін до Конституції України. Президент України 6 березня 2003 року вніс до Верховної Ради України для попереднього вивчення й обговорення власний законопроект про внесення змін до Конституції України¹ й оприлюднив Указ про його всенародне обговорення. При цьому з розгляду не було знято законопроект про внесення змін до Конституції України, який уже пройшов перевірку в Конституційному Суді України.

20 червня 2003 року відповідно до статей 93 і 154 Конституції України глава держави подав на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення змін до Конституції України з проханням розглянути його позачергово як невідкладний². Згідно з процедурою направлення законопроектів про внесення змін до Конституції України для висновків до Конституційного Суду України Голова Верховної Ради України 12 липня 2003 року вніс на розгляд президентський законопроект. Натомість Президент України прийняв рішення про відкликання свого законопроекту з Конституційного Суду України.

Подальші зусилля були спрямовані на пошуки компромісу, який і було знайдено на базі одного з трьох парламентських законопроектів про внесення змін до Конституції України — законопроекту № 4105, з якого вилучили положення про обрання Президента України парламентом. 8 грудня 2004 року Верховна Рада України прийняла в пакеті декілька законів, у тому числі Закон України «Про внесення змін до Конституції України»³, який був остаточно імplementований у текст Конституції України Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України»⁴, що дозволяє констатувати в Україні прагнення до реформування змішаної форми правління в напрямі парламентсько-президентської моделі.

¹ Про внесення змін до Конституції України : проект Закону України // Урядовий кур'єр. — 2003. — № 44–45. — С. 2–4.

² Про внесення змін до Конституції України : проект Закону України // Урядовий кур'єр. — 2003. — № 113. — С. 3, 4.

³ Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV // Голос України. — 2004. — № 233. — С. 3.

⁴ Про відновлення дії окремих положень Конституції України : Закон України від 21 лютого 2014 року № 742-VII // Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 11. — Ст. 143.

Петришин А. Форма государственного правления: к поиску конституционной модели в Украине. В статье рассматриваются вопросы методологии исследования форм правления, особенности основных форм государственного правления, их преимущества и недостатки в контексте проблем формирования современной государственности, этапы становления формы правления в конституционном процессе Украины. Особое внимание уделено исследованию феномена смешанной формы правления, ее становлению, характерным признакам и разновидностям: президентско-парламентской и парламентско-президентской.

Ключевые слова: форма правления, президентская республика, парламентская демократия, смешанная форма правления, президентско-парламентская форма правления, парламентско-президентская форма правления, конституционный процесс в Украине.

Petryshyn O. Form of government: on the search of constitutional model in Ukraine. The article explores the issues behind research methodology of forms of government, highlighting the specifics of the most common forms of government, their strengths and weaknesses in the context of the formation of the contemporary statehood as well as the stages of the government formation in the constitutional process in Ukraine. Special attention is devoted to the research of mixed form of government phenomenon, its formation, distinctive features and types: presidential-parliamentary and parliamentary-presidential.

Key words: form of government, presidential republic, parliamentary democracy, a mixed form of government, presidential-parliamentary form of government, parliamentary-presidential form of government, constitutional process in Ukraine.

До питання про конституційно-правові гарантії народного суверенітету в Україні

В. Речицький

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного права України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
член Конституційної Комісії
від Української Гельсінської спілки з прав людини

Стаття присвячена питанням конституційних гарантій народного суверенітету в Україні. Аналізуються відповідні норми Конституції України 1996 року та Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року. Зокрема, йдеться про особливу роль статті 5 Основного Закону України для правильного визначення процедури внесення змін до Конституції України в умовах глибокої політичної кризи. Авторська позиція полягає в тому, що у випадку потенційно можливої узурпації народного повновладдя Українською державою або її органами відновлення конституційного ладу має здійснюватися шляхом реалізації процесуального потенціалу статті 5 Основного Закону України, тобто за допомогою інституту прямої демократії — всеукраїнського референдуму за народною ініціативою.

Враховуючи ту обставину, що конституційна система України не передбачає права народу на демократичне повстання, автор звертає увагу на особливу роль Закону України «Про всеукраїнський референдум» 2012 року як важливу гарантію народного суверенітету в Україні.

Ключові слова: пряма демократія, народний суверенітет, референдум, право народу на демократичне повстання, конституційні гарантії.

Приводом для написання цієї статті послугувало конституційне подання 57 народних депутатів України щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року. Суть цього подання, первинним ініціатором якого виступила Коаліція громадських організацій «За чесний референдум» (Центр політико-правових реформ, Український незалежний центр політичних досліджень, Центр УА, Лабораторія законодавчих ініціатив, Інститут виборчого права), зводиться до клопотання перед Конституційним Судом України про визнання Закону України «Про всеукраїнський референдум» *«таким, що повністю не відповідає Конституції України (є неконституційним)»* (тут і далі курсив авт. — В. Р.).

Обґрунтовуючи свою позицію, автори подання вказали на те, що Верховна Рада України під час ухвалення Закону України «Про всеукраїнський референдум» перевищила свої повноваження, оскільки встановила «звичайним законом» інший від передбаченого Конституцією України порядок прийняття та внесення змін до Основного Закону держави. Зокрема, парламент дозволив ухвалювати прямим народним волевиявленням нову Конституцію України, а також вносити до

тексту чинного Основного Закону держави зміни шляхом вилучення або додавання будь-яких окремих фрагментів.

Посилаючись на практику Конституційного Суду України, автори подання наголошують на тому, що «звичайний закон не може встановлювати винятків до положень і процедур, закріплених в Конституції України», «такі винятки можуть встановлюватися виключно Конституцією України», а також на тому, що Конституція України взагалі не передбачає таких процедур, як «прийняття нової Конституції України», «скасування, визнання таким, що втрачає чинність, чи визнання нечинним законів про внесення змін до Конституції України».

Зокрема, як пишуть ініціатори подання, в Рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої статті 5, статті 69, частини другої статті 72, статті 74, частини другої статті 94, частини першої статті 156 Конституції України (справа про прийняття Конституції та законів України на референдумі) від 16 квітня 2008 року № 6-рп/2008 зазначається, що «народ як носій суверенітету і єдине джерело влади в Україні може реалізувати на всеукраїнському референдумі за народною ініціативою своє виключне право визначати і змінювати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України у порядку, який має бути визначений Конституцією і законами України».

А це означає, що «процедура прийняття «*нової Конституції*» на всеукраїнському референдумі має бути встановлена спочатку в Конституції, а не навпаки — через запровадження [її] *звичайним законом*». Окрім того, як це впливає зі змісту статей 85 та 92 Конституції України, до повноважень Верховної Ради України «*не належить* встановлення у законодавчому порядку процедури прийняття нової Конституції та схвалення її нової редакції». Тобто модифікація Основного Закону України через пряме народне волевиявлення є нібито неможливою.

У конституційному поданні окремим абзацом наголошується на тому, що положення статті 15 Закону України «Про всеукраїнський референдум» «прямо суперечать порядку внесення змін до Конституції України, встановленому її Розділом XIII «Внесення змін до Конституції України», який <...> істотно відрізняється від процедури прийняття звичайних законів».

Зокрема, відповідна процедура передбачає залучення спеціальних суб'єктів законодавчої ініціативи, використання особливих квот і черговості парламентського голосування, наявність висновку Конституційного Суду України про *невихід* конституційного законодавця за межі своїх повноважень, затвердження парламентських рішень у низці випадків всеукраїнським референдумом тощо.

На підставі зазначеного автори подання дійшли висновку про те, що «*встановлення у звичайному законі не передбаченого Конституцією України порядку прийняття нової Конституції України, порядку внесення змін до Конституції України не тільки суперечить фундаментальним конституційним положенням, а й нівелює власне політико-правову ідеологію Конституції України, що є смисловим стрижнем теорії і практики конституціоналізму*».

Далі автори подання наполягають на тому, що «*особлива і доволі складна процедура внесення змін до Конституції України є гарантією конституційного ладу, в основі якого закладено принцип верховенства права. Це означає, що жоден*

орган не може бути свавільним в своїй діяльності і, зокрема, на власний розсуд змінювати Конституцію України. Саме тому Верховна Рада України як орган державної влади, який діє лише на підставі, в порядку і у спосіб, передбачений Конституцією і законом, не може звичайним законом запроваджувати нові процедури внесення змін до Конституції України і в такий спосіб підривати конституційний лад».

Оскільки ж Верховна Рада України, ухвалюючи закон про референдум, «вийшла за межі своїх конституційних повноважень, а також порушила приписи ст. 156, 159 Конституції України щодо процедури прийняття законів про внесення змін до Розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», <...> Закон [«Про всеукраїнський референдум»] має бути визнано неконституційним повністю».

Однак неупереджений аналіз обговорюваної проблеми дозволяє дійти суттєво інших висновків. Перше, що впадає у вічі, — це те, що автори подання надто широко, а тому й неправильно розуміють цільове призначення (адресність) закріпленої в Розділі XIII Конституції України процедури внесення змін до Основного Закону держави. Очевидно, що ця процедура містить правила модифікації Конституції України, яка функціонує в нормальному («штатному») режимі. Такий усталений режим діє за тих обставин, коли суспільні протиріччя у країні не досягають критичного рівня, межі. Тобто коли стан традиційно існуючих у державі й суспільстві політичних суперечностей або конфліктів не дозволяє вважати останні непримиренними (антагоністичними).

Цікаво, що один із засновників кібернетики професор Н. Вінер вважав правову систему (право загалом) засобом залагодження проблемних конфліктних ситуацій. Але якщо право в цілому є системою залагодження протиріч і конфліктів, то в цій системі мають існувати автономні — залежно від предмета й інтенсивності протистояння — реєстри. Очевидно, що при цьому конституційне право входить до реєстру залагодження політичних конфліктів вищого рангу. Його нормативний потенціал розрахований на примирення таких широкомасштабних суб'єктів, як нація, народ, громадянське суспільство і держава загалом.

Однак навіть конституційне право не може вирішити *всі* без винятку політичні колізії у країні. Наприклад, не викликає сумніву те, що право є обмежено дієздатним у випадку узурпації (насильницького заволодіння) держави повновладдям народу (його політичною чи економічною свободою, правами людини тощо).

Невипадково у політико-правовій науці прийнято розрізняти *народний*, з одного боку, і *державний* — з іншого, суверенітет. Перший із них є відносно незалежним щодо другого.

І хоча за нормальних обставин державний суверенітет вважається одним із каналів здійснення повновладдя народу, однак у політичній науці другої половини ХХ — початку ХХІ століття домінує уявлення про те, що інтереси держави і громадянського суспільства перебувають у перманентному конфлікті, нерозв'язному протистоянні. Зокрема, такого висновку доходять у своєму фундаментальному огляді Д. Коен і Е. Арато¹.

¹ Див.: Коэн Д. Гражданское общество и политическая теория / Д. Коэн, Э. Арато. — М. : Весь мир, 2003. — С. 152, 189.

З іншого боку, у посттоталітарних демократичних країнах нерідко спостерігається свідоме й підсвідоме отождолення прагматичними політиками державного і народного суверенітету. Пояснюється це великими обсягами націоналізованої власності, традиціями авторитарного стилю управління, прагненням використати потугу держави як важіль політичних, економічних і культурних зрушень. Такий підхід містить значні ризики, загрозу яких покликана мінімізувати конституційна культура, сучасний конституціоналізм.

Простіше кажучи, для захисту народного суверенітету, за яким стоїть органічне прагнення індивідів вільно розпоряджатися власною долею, необхідно створювати інститути, метою яких є обмеження репресивних можливостей держави в цілому та її окремих агентів.

У класичному підході таке обмеження держави виявляється в чіткому окресленні суб'єктивних прав і свобод людини; поділі державної влади на окремі гілки; механізмі стримувань і противаг; встановленні функцій і компетенції всіх без винятку державних органів, структур та інститутів, а також повноважень їх посадових і службових осіб.

Крім того, органічна конституція є ніби охоронцем «культурно чутливих зон» (Д. Істон) суспільства, до яких державі й поточним законодавчим актам вхід закрито. З іншого боку, конституції справді можуть в окремих своїх частинах бути авторитетними *інструкціями* для держапарату. На українських теренах останнє спостерігається в тому, що на основі статті 6 Основного Закону України «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України». Крім того, як зазначається в частині другій статті 19 Конституції України, «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Принципово відмінним є ставлення органічних конституцій до індивідів, громадянського суспільства і народу в цілому. Стосовно цих суб'єктів конституційного права діє майже протилежний за своїм логічним спрямуванням принцип: дозволено все, що не заборонено конституцією і законом. Це означає, що застосування будь-яких обмежувальних стратегій і тактик щодо народу і вільних громадян є/має бути суттєво вужчим, ніж щодо держави та її агентів.

Тому, як зазначається в пункті 4.1 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини першої статті 103 Конституції України в контексті положень її статей 5, 156 та за конституційним зверненням громадян Галайчука Вадима Сергійовича, Подгорної Вікторії Валентинівни, Кислої Тетяни Володимирівни про офіційне тлумачення положень частин другої, третьої, четвертої статті 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом) від 5 жовтня 2005 року № 6-рп/2005, «народ як носій суверенітету і єдине джерело влади може реалізувати своє право визначати конституційний лад в Україні шляхом прийняття Конституції України на всеукраїнському референдумі»¹.

¹ Див.: Конституція України у судових рішеннях // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. — 2011. — № 7–8. — С. 53.

Що ж стосується можливих винятків із суверенних прав народу, то тут доцільно послатися на вимоги статті 74 Конституції України, за якою *«референдум не допускається щодо законопроектів з питань податків, бюджету та амністії»*. Усе інше у списку стратегічних цілей та інтересів народу може-таки бути предметом прямого народоправства.

Звичайно, в більшості випадків конституція виступає обмежувачем будь-якої влади, у тому числі й демократичної влади народу. Однак метою конституційного обмеження народної влади є не стільки захист держави, громадського порядку чи соціальної дисципліни, скільки гарантування ринку, невідчужуваних суб'єктивних прав людини, економічної та політичної свободи. Цілком виправданим вважається також захист від демократичного тиску й таких цінностей, як свобода вираження поглядів, активність творчих еліт або здійснення функцій символічної реальності загалом.

Органічний основний закон дійсно має бути «вузечкою для керманічів і народів» (П.-А. Гольбах), але за цією політичною максимомою стоїть ідея *розширення*, а не обмеження прав і свобод людини.

Хоча декому це може здаватися парадоксом, але *органічні конституції обмежують народні прерогативи для того, щоб гарантувати вільний стан індивіда, а не заради вищих колективістських або державницьких інтересів*.

Як біблія свободи і ринку органічна конституція у більшості випадків підтримує індивідуалізм. Усе це було і лишається актуальним також і для вітчизняного розуміння верховенства права.

Не можна ігнорувати й тієї обставини, що *частина друга статті 5 Конституції України містить негативну презумпцію можливості узурпації державою, її органами або посадовими особами права народу визначати і змінювати конституційний лад*.

Тобто чинний Основний Закон України відверто допускає можливість критичного загострення політичних стосунків між державою і українським народом.

Закріпивши й визнавши можливість такого кризового сценарію, Конституція України нічого не говорить про його найбільш вірогідний чи бажаний фінал. Не окреслює вона й нормативних параметрів «конституційного ладу», на визначення або зміну якого може посягнути Українська держава. У цьому разі Основний Закон держави передбачає можливість конституційного делікту, утримуючись від окреслення будь-яких можливих чи необхідних на цей випадок конкретних санкцій.

Що ж стосується академічних уявлень про узурпацію права народу «визначати і змінювати конституційний лад», то можна припустити, що така дія охоплює будь-яке грубе умисне порушення Основного Закону України спеціальними суб'єктами, яке призвело до суттєвого обмеження невідчужуваних прав і свобод людини; загрози політичній незалежності України; зміни ліберально-демократичного політичного режиму; модифікації форми правління або територіального устрою країни.

Можливість посягання держави або її агентів на свободу, суверенітет і повновладдя народу передбачається низкою сучасних конституцій. Можна стверджувати, що правові засоби і способи реагування на подібні загрози вважаються класичними атрибутами конституціоналізму. Наприклад, поширеним рецептом

конституційного захисту народних прерогатив прийнято вважати *право громадян на володіння зброєю* (США, Швейцарія, прибалтійські країни), *а також право народу на демократичне повстання*. Останнє є захисним ресурсом не лише північноамериканської або англійської конституційної системи. Так, стаття 20 Основного Закону ФРН (1949) передбачає право громадян вчиняти спротив будь-кому, хто наважиться посягнути на демократичний лад, якщо інші засоби використати неможливо. У статті 23 Конституції Чехії (1992) стверджується, що громадяни мають право чинити опір посяганням на демократичні принципи прав людини і основоположних свобод, якщо діяльність конституційних органів чи застосування інших правових засобів стануть неможливими.

Стаття 120 Конституції Греції (1975) зобов'язує громадян вчиняти спротив будь-яким спробам відмінити Конституцію насильницькими засобами. Конституція Словаччини (1991) у статті 32 проголошує, що у разі якщо діяльність конституційних органів або застосування правових норм стануть неможливими, кожен громадянин має право вчиняти спротив усім, хто наважиться посягнути на демократичне функціонування прав людини і основоположних свобод. Аналогічні умови передбачаються статтею 54 Конституції Естонії (1992), статтею 3 Конституції Литви (1992) тощо.

Наведені приклади є важливими, оскільки вони доводять, що *вищою метою органічного конституціоналізму є забезпечення (відновлення) свободи народу будь-якими доступними засобами і способами*. Очевидно, що хаос демократичного повстання у більшості випадків означає свідому тимчасову відмову населення від режиму (юридичної атмосфери) правопорядку. Але опинившись перед альтернативою: державницький порядок чи свобода народу, євроатлантичний конституціоналізм беззастережно обирає всі ті ризики, що випливають із хаотичності й непередбачуваності народної свободи.

Конституція України 1996 року забороняє й засуджує узурпацію народного повновладдя державою, її органами або посадовими особами. Але якщо це так, тоді юридичне право і моральний обов'язок народу якомога швидше покінути з узурпацією всіма доступними йому засобами слід вважати обґрунтованим і логічним.

Оскільки посягання держави або її агентів на повновладдя народу означає не лише злам системи гарантій народного суверенітету, а й очевидне вимкнення конституційного механізму стримувань і противаг, право народу на самостійне відновлення засад конституціоналізму слід вважати незаперечним.

Добровільно відмовитися від цього права народ-суверен не може. У протилежному випадку відновлення конституційних засад довелося б доручити державі-узурпатору, що за будь-яких обставин виглядає абсурдним. Отже, залишається один легітимний засіб порятунку — відновлення Конституції України або її принципово важливих фрагментів через пряме волевиявлення народу — референдум.

Підсумовуючи викладене, можна дійти таких логічних висновків: Верховна Рада України, ухвалюючи Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року, не порушила існуючий порядок внесення змін до Конституції України, а встановила мінімальні законодавчі гарантії відновлення повновладдя народу на випадок його узурпації Українською державою, її органами або посадовими особами.

Теза ініціаторів і авторів конституційного подання про те, що Конституція України нібито не передбачає можливості внесення змін до Основного Закону держави за межами правил, встановлених Розділом XIII, є справедливою стосовно всіх фізичних і юридичних осіб і Української держави в цілому, але тільки за умови дотримання державою та її агентами Конституції і законів України. З цього погляду Розділ XIII Основного Закону України справді є жорсткою інструкцією для держапарату.

Що ж стосується такого суб'єкта конституційних правовідносин, як український народ, то щодо нього зазначений «інструктивний» підхід не діє. Зокрема, він не може бути застосований в умовах, передбачених частиною другою статті 5 Основного Закону України. Народ-суверен у своїй політичній правосуб'єктності керується принципом: дозволено те, що не заборонено Конституцією і законами України. Основний Закон України ж забороняє ухвалювати через референдум лише закони про податки, бюджет і амністію.

Однак ще важливішою є та обставина, що Конституція України не може відновлювати свій зміст за правилами розділу XIII у випадку політичної зради народних інтересів державним апаратом. Інакше кажучи, спосіб відновлення засад конституціоналізму через референдум за умов узурпації народного суверенітету Верховною Радою України або Кабінетом Міністрів України необхідно вважати єдино прийнятним.

Про можливість «колегіальної» корупції на вищому державному рівні науці добре відомо. Необмежений парламентаризм відносно легко може стати колективним диктатором і тираном. Прикладів існує достатньо, і не лише в Китаї чи Північній Кореї. Про можливість переродження простих демократій на тоталітаризм неодноразово попереджали Х. Ортега-і-Гассет і Я. Талмон.

Єдиним політичним суб'єктом, якого неможливо корумпувати, здавна вважається народ. Що ж стосується *державної надбудови*, то в Україні вона постійно ризикує стати здобиччю нафтовидобувної монополії на Сході.

Як рішуче наполягають автори подання, *«процедура прийняття «нової Конституції» на всеукраїнському референдумі має бути встановлена спочатку в Конституції, а не навпаки — через запровадження звичайним законом»*. На перший погляд, такий підхід видається слушним. Але що має вчинити народ у випадку, коли парламент, оминувши громадську думку, встановить такий порядок ухвалення змін до Основного Закону України, за яким суспільний загальний остаточний втрапить свої контрольні прерогативи?

Законопроект про новий порядок врядування стане частиною Конституції України й тим самим... «вичерпає свою функцію»? Хто у цій ситуації захистить інтереси й права народу? Верховна Рада України прикриє тили новою юридичною оболонкою, а право народу на демократичне повстання Основним Законом України не передбачено. Отже, лишатиметься тільки один законний вихід: *відновлення конституційного ладу через пряме народне волевиявлення — референдум*.

У конституційному поданні також наголошується на тому, що положення статті 15 Закону України «Про всеукраїнський референдум» суперечать порядку внесення змін до Конституції України, встановленому її Розділом XIII, який істотно відрізняється від процедури прийняття звичайних законів. Але не менш очевидним є й те, що *відновлення або внесення змін до Конституції України після узур-*

пації державою або її агентами народного суверенітету не може покладатися на того, хто щойно вчинив цю спробу.

Це означає, що стаття 15 Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року закріплює не стільки загальний, скільки екстраординарний порядок внесення змін до Основного Закону держави, який не суперечить вимогам Конституції України й виступає як порядок *ad hoc* — тобто на випадок, коли звичайні суб'єкти ухвалення Основного Закону України вийдуть з гри внаслідок спроби захоплення народного повновладдя.

З формально-юридичного погляду такий екстраординарний порядок внесення змін до Конституції України можна вивести шляхом догматичного й телеологічного тлумачення частини другої статті 5 Основного Закону України. При цьому переконання авторів конституційного подання в тому, що зміст Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року «*суперечить фундаментальним конституційним положенням <...> й нівелює власне політико-правову ідеологію Конституції України, що є смисловим стрижнем теорії й практики конституціоналізму*», виглядає вкрай непереконливим і сумнівним.

Адже світовий конституціоналізм заперечує зверхність держави над народом і його недержавною ланкою — громадянським суспільством. Як показав досвід світових воєн ХХ століття, яке З. Бжезінський у книзі «*Out of Control*» назвав століттям *мегасмерті*, зверхність і надмірність державних амбіцій становлять сьогодні основний виклик свободі, ринку і правам людини. Тому пошук шляхів забезпечення народів від експансіоністських амбіцій держави є актуальним трендом конституційної еволюції також і для країн Східної та Центральної Європи.

З огляду на загальну політичну тональність творчості Ч. Мілоша і М. Кундери останніх можна було б вважати мистецькими волонтерами у відстоюванні ідеалів європейського конституціоналізму.

Неважко здогадатися, що ухвалення Закону України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року само по собі не переслідувало вузької цілі розробки механізму подолання наслідків узурпації державою народного суверенітету. Ухвалення українського закону про референдум стало практичним результатом боротьби й співіснування різних політичних сил, які могли мати на меті справді щось «всеосяжне». Проте, як це нерідко трапляється в політиці, загальні юридичні наслідки демократичного дійства виявилися важливішими за мотивацію голосування.

Ухвалення Закону України «Про всеукраїнський референдум» 2012 року не мало на меті подолання актуальної політичної кризи. Можливо, потенціал референдуму планувалося використати для посилення президентського тиску на парламент або парламентської меншості — на більшість тощо. Закон України «Про всеукраїнський референдум» виявився також відверто недосконалим з огляду на вимоги юридичної техніки, правової культури.

Однак ці недоліки є недостатніми для визнання цього закону неконституційним у цілому й по суті. Незважаючи на свою вразливість для критики, він є логічним і послідовним розгортанням надзвичайно важливої мети, закладеної в частині другій статті 5 Основного Закону України.

Цією метою є народне протистояння загрозі тоталітаризму й диктатурі. Адже без продовження на рівні поточного законодавства закріплена у статті 5

Конституції України норма позбавляється своєї ефективності, а отже, і змісту. Тому Закон України «Про всеукраїнський референдум» від 6 листопада 2012 року слід вважати законом-санкцією, який гарантує українському народу право на спротив будь-якій злочинній, хоча формально й офіційній владі. Без нього молодий український конституціоналізм став би відверто патерналістським, умовно-декоративним й ще більш нестерпним.

Цікаво, що розглянуте конституційне подання готували представники громадянського суспільства, орієнтовані на поліпшення наявної ситуації, «реанімацію» реформ і «перезавантаження», як вони говорять, існуючої в Україні влади.

Проте у своїх прогресистських прагненнях вони не помітили тієї парадоксальної метаморфози, яка непомітно сталася з ними. Їх реформаторський дух несподівано опинився загорнутим у позитивістські шати, а бажання відстояти істину перевтілилося в банальний скепсис до здорового глузду і думки народу.

Помітним є й те, що народ сприймається ними виключно як предмет маніпулювання — тобто *не як автономний суб'єкт, а як об'єкт* впливу завжди зверхньої й тому небезпечної влади.

Але якщо народ — ненадійний, хто тоді відповідь на головні українські питання? Зокрема, про те, бути Україні президентською чи парламентською республікою? Федерацією громад чи унітарною державою? Мати помірковану чи все-таки необмежену свободу слова? Бути ліберально-демократичною чи націократичною державою? Розвивати державні чи приватні університети? Заводити в ринок чи тримати й далі у державній власності родючу землю?

Більшість із цих «класичних» питань є предметом всеукраїнського референдуму. Адже *аксіоми й підвалини* життя мають визначати безпосередньо люди, а не їх політичні обранці. Що ж стосується тактичних юридичних проблем нашого часу, то ними дійсно можуть опікуватися депутати й громадські активісти.

Речицкий В. К вопросу о конституционно-правовых гарантиях народного суверенитета в Украине. *Статья посвящена вопросам конституционных гарантий народного суверенитета в Украине. Анализируются соответствующие нормы Конституции Украины 1996 года, а также Закона Украины «О всеукраинском референдуме» от 6 ноября 2012 года. В частности, речь идет об особо важной роли статьи 5 Основного Закона Украины для правильного определения порядка внесения изменений в Конституцию Украины в условиях глубокого политического кризиса. Авторская позиция заключается в том, что в случае потенциально возможной узурпации народного полномочия (суверенитета) Украинским государством или его органами восстановление конституционного строя должно осуществляться путем реализации процессуального потенциала статьи 5 Основного Закона Украины, то есть с помощью института прямой демократии — всеукраинского референдума по народной инициативе.*

Учитывая то обстоятельство, что конституционная система Украины не предусматривает право народа на демократическое восстание, автор обращает внимание на особую роль Закона Украины «О всеукраинском референдуме» как важной законодательной гарантии народного суверенитета.

Ключевые слова: *прямая демократия, народный суверенитет, референдум, право народа на демократическое восстание, конституционные гарантии.*

Rechytskyi V. On the Constitutional and legal guaranties of popular sovereignty in Ukraine. The article is devoted to the questions of constitutional warranties of popular sovereignty in Ukraine. The author analyses relevant norms of the Constitution of Ukraine (1996) and the Ukrainian Law «On National Referendum» (November 6, 2012). Special attention is paid to the role of Article 5 of the Ukrainian Constitution for proper determination of the procedure of amending the Constitution in case of deep political crisis. The author's position is, that in the case of potential usurpation of popular sovereignty by the Ukrainian state or its separate bodies, the restoration of the constitutional order should be carried out through the implementation of procedural capacity of Article 5 of the Basic Law – by using direct democracy – Ukrainian referendum on people's initiative.

Given the fact, that the constitutional system of Ukraine does not provide people's right to rebel, the author draws attention to the special role of the Ukrainian Law «On National Referendum» as an important guarantee of popular sovereignty in Ukraine.

Key words: direct democracy, popular sovereignty, nationwide referendum, people's right to rebel, constitutional guarantees.

Абсолютне в праві, або аксіоматичність базисних категорій сучасного конституційного права (конституціоналізм)

І. Сліденко

доктор юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

У статті аналізується аксіоматична категорія — конституціоналізм — як форма і зміст екзистенції конституційного права. Досліджується динаміка наукового пошуку дефініції конституціоналізму — базисної категорії сучасного конституційного права. Зосереджується увага на відсутності адекватного збалансованого підходу до розуміння конституціоналізму. Автор пропонує нову методологію підходу щодо визначення та розкриття сутності цієї конституційної категорії.

Ключові слова: конституція, конституціоналізм, конституційний контроль, публічна влада, політичний режим, громадянське суспільство, синергетичний підхід, релятивізм у праві.

Сучасне право переповнене суб'єктивізмом. Однак причини цього, як не дивно, мають об'єктивний характер. Право як певна модель впливу на соціум та його індивідів уже саме по собі є суб'єктивним явищем, оскільки не виключає інших, протилежних за сутністю підходів та моделей. Не слід забувати, що досвід декількох тисячоліть використання права так і не призвів до створення універсальної його теорії. Очевидним у зв'язку з цим є суб'єктивний погляд дослідників права загалом на це явище та на окремі його елементи.

Однак, незважаючи на суб'єктивну природу права, воно повинно містити ряд аксіоматичних, об'єктивних елементів, що формують базис розуміння того, що або чим, власне, є право. Серед іншого, існування таких категорій обумовлює інший елемент природи права — формальна обов'язковість, без якої право перетворюється у свою протилежність. Досвід розвитку права останніх трьох століть вказує на те, що до таких аксіоматичних категорій перейшов конституціоналізм як форма і зміст екзистенції конституційного правління.

При цьому аналіз сучасних досліджень дозволяє стверджувати, що в Україні на сьогодні відсутній адекватний, цілісний, збалансований підхід до конституціоналізму як основи функціонування публічної влади, який знайшов би своє вираження у відповідній доктрині. Це, зокрема, знаходить своє вираження в діаметрально протилежних поглядах на місце та роль держави, громадянського суспільства та їх співвідношення. Практично, сучасна модель держави та публічної влади складається з формалізованих у Конституції та законодавстві еkleктичних положень, які хоча місцями і відповідають існуючим на сьогодні стандартам демократичного врядування, однак не утворюють дієздатної системи. У практичному плані українська модель держави та конституції є продовженням доктрини етатизму, що панувала за радянських часів.

З огляду на це наведемо лише один приклад щодо доктринальної плутанини в питанні природи конституціоналізму, в якому знову, можливо навіть несвідомо, намагаються «оживити» советську концепцію «єдинства» влади, «зверху і до самого низу». Колишній Голова Конституційного Суду України А. Стрижак, приміром, стверджує: «У зв'язку із проблемами з процесами глобалізації сьогодні виникає багаторівневий конституціоналізм, який визначає засади розподілу владних повноважень між рівнями публічної влади. В Україні є актуальним становлення місцевого самоврядування як прояву субнаціонального рівня конституціоналізму...»¹.

Це може здатися дивним, але таку саму сентенцію виводить у висновку дисертаційного дослідження М. Савчин: «субнаціональний конституціоналізм виступає у формі місцевого самоврядування»². Важко сказати, як корелюються такі погляди із загальновідомим твердженням про те, що мета конституціоналізму є обмеженням публічної влади для забезпечення від узурпації, забезпечення гарантій прав людини тощо. Для цього існує, приміром, розподіл влад *etc.* Причому, слід зауважити, що в даному випадку публічна і державна влада виступають як синоніми, оскільки, відверто кажучи, публічну владу слід розділяти на державну та владу органів місцевого самоврядування, які до держави не мають жодного відношення, в усякому разі в демократичній державі. Від узурпації якого з органів місцевого самоврядування слід убезпечитись і яким чином можливо реалізувати розподіл влад на рівні місцевого самоврядування? Або як гарантувати права людини за допомогою інститутів місцевого самоврядування? Тут слід нагадати, що в запалі «демократичної розбудови» в середині 90-х років у Російській Федерації вже намагались розділити владу на рівні місцевого самоврядування і до яких курйозних наслідків це призвело.

З позицій сучасного розуміння права та держави демократичне правління абсолютно немислиме без такої категорії, як конституціоналізм. Саме це комплексне явище розкриває одну із сутнісних сторін демократії як з теоретичного боку, так і в плані функціонально-прикладних аспектів. При цьому практичне втілення режиму конституціоналізму неможливе без дотримання відповідних принципів-вимог та належного інструментарію.

Будь-яке дослідження слід розпочинати з визначення методології. Саме в цьому криється запорака істинності або хибності результату. В цьому сенсі метод — це шлях до істини. Так само, як з декартівського «*Discours de la method pour bien conduire sa raison et chercher la verite dans les sciences*» розпочалось те, що називають сучасним науковим пізнанням, адекватне розуміння того, що є конституціоналізм, очевидно обумовлене адекватною методологією дослідження цього явища.

Основна функція науки полягає в тому, щоб отримувати нові знання. В свою чергу, науковим результатом може бути лише те, що змінює уявлення про цей предмет. Одна з основних проблем права полягає у тому, що воно багато в чому почало конкурувати з містиккою чи релігією, коли дослідники намагаються науково

¹ Стрижак А. А. Установча влада: основні критерії легітимності внесення змін до Конституції України / А. А. Стрижак. — К. : Логос, 2013. — С. 11.

² Савчин М. В. Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / М. В. Савчин. — Ужгород, 2013. — С. 419.

з'ясувати речі, що знаходяться за межами наукового знання. Вчені, які «філософствуючи» творять міфи про кінець історії, намагаються правильно визначити істинні цінності, встановити співвідношення між правами людини і її потребами, тобто займаються явно марною та, вочевидь, не своєю справою. Кризові моменти в праві такого роду пошуки не вирішують, а у кращому випадку маскують. При цьому основна функція більшості науковців у цій сфері — підтвердження давно відомого, класичного, так би мовити, або наукове обґрунтування того, що науки стосується лише умовно. Ситуація з такими предметами дослідження, як конституціоналізм — найкраще тому свідчення. Зусилля вчених спрямовані на нарощування існуючих систем знання за рахунок «безкінечно малих величин», які практично не впливають на їх функціонування або на зміну уявлень про них. Саме тому потрібні нові знання про існуючі системи в праві, які б дозволили зробити їх адекватними існуючим реаліям. З цієї позиції найбільш важливим є методологічний потенціал дослідження конституціоналізму.

Більшість досліджень конституціоналізму в постсоветських державах страждають на акцентування уваги на формально-нормативному аналізі цього інституту, інколи суміщаючи його з історичними екскурсами та компаративними «замальовками». При цьому ігнорується чи не основний підхід, за якого, власне, і повинно відбуватись будь-яке дослідження. Без нього дослідження має половинчастий характер, оскільки саме він висвітлює найважливіші властивості явища, наприклад, його природу. Філософський підхід дозволяє уникнути багатьох прикрих помилок у дослідженні конституціоналізму, оскільки спрямований на пізнання суті предмета, категорії у відриві від зовнішніх їх ознак. Адже саме вони закривають загальне, сутнісне ширмою різного роду специфікацій. Філософський підхід до речей дозволяє перевести мову ідей та гри розуму в практичну, утилітарну площину. Зайвим прикладом цього є конституції, що концентрують у собі, насамперед, ідеї та думки. Він дозволяє встановлювати категорії та суть, причому незалежно від розмаїття емпірики. Філософський підхід надає стабільності та фундаментальності будь-якому елементу структури. І саме він дозволяє, виділивши базис правового явища у вигляді певної моделі, причому в її ідеальному варіанті, з усіма її взаємозв'язками, окреслити її перспективу. І саме тому лише філософський підхід є мірилом, засобом верифікації того чи іншого явища у праві. Та чи не основне значення філософського підходу до вивчення конституціоналізму полягає в можливості подолання кризи права та окремих його елементів, спробі знайти відповіді на епохальні питання, пов'язані з його функціонуванням, запропонувати бачення, відповідне сучасним реаліям.

Філософський підхід — це, насамперед, онтологія — уявлення про буття того чи іншого явища в праві, уявлення про його системність, її походження та кінець, уявлення про першооснову (першоелементи) системи та способи їх сполучення між собою. Однак не менше значення має гносеологія — знання про знання як такі, а наразі вже і когнітологія — уявлення як про систему, так і про позасистему з позиції засновків для знань. Гносеологія дозволяє виділити особливості конституціоналізму з позиції можливості їх пізнання. Саме у гносеології об'єднуються ідеальне (уявна модель) і практичне (досвід). З гносеологічної точки зору насамперед досліджується природа об'єкта та критерії, що дозволяють виділити його з-поміж схожих об'єктів. Для конституціоналізму це є чи не найбільш принципо-

вим. З іншого боку, гносеологія дозволяє судити про реальність того чи іншого явища в праві. Проблема ця надзвичайно актуальна для конституціоналізму, зважаючи на переважаючі в Україні номіналістсько-формальні підходи в його вивченні та розумінні. Гносеологія дозволяє також наділити категорію істинним сенсом, враховуючи проблему формальної та істинної сторони. Для конституціоналізму в цьому значенні принциповим є вирішення проблеми співвідношення «духу» і «букви». І врешті-решт, такого роду підхід дозволяє в більш-менш допустимих термінах визначити параметри ідеального стану для правового явища та можливості його трансформації, варіативності й модернізації. Саме гносеологія дозволяє визначити, чим насправді є конституціоналізм — формально-правовий артефакт, культурно-цивілізаційне явище чи результат оптимізації та раціоналізації процесу управління соціумом та державою.

З іншого боку, проблему поєднання практики та недорозвинутої теорії в конституціоналізмі можливо розв'язати за допомогою феноменології. «Феноменологія духу» Гегеля вивчає форми існування свідомості з точки зору спеціального методу — критики неістинного знання, наукою. Лише істинне знання є системою взаємопов'язаних знань, що пройшли перевірку досвідом. Тільки це буде відрізняти його від неістинного знання¹. Феноменологія конституціоналізму з позиції відповідного філософського напрямку полягає, насамперед, у виділенні в ньому сутнісних, ідеальних рис на основі чистого, позбавленого передумов досвіду, чистого сенсоутворення (інтенціональності). Початок вивчення конституціоналізму за допомогою дедуктивних гегелівських схем дасть розуміння загальних рис об'єкта дослідження, тоді як гуссерлівсько-хайдеггерівський аналіз допоможе остаточно встановити його суть². І остаточно зрозуміти конституціоналізм з точки зору феноменології допомагає переведення принципів феноменології у площину права³.

Проте сама по собі феноменологія не здатна повністю описати явище через розпливчастість меж між теорією та практикою, що загалом має наслідком неповне розуміння предмета дослідження⁴. Саме тому феноменологічний підхід слід доповнити синергетичним, що в цілому даватиме повну і чітку картину конституціоналізму.

Конституціоналізм, з огляду на його особливості, надзвичайно складний, проте і цікавий об'єкт для філософського дослідження. Явні та приховані зв'язки між різними проявами і сторонами конституціоналізму й іншими сферами людської діяльності та знання є дуже широкими й неоднозначними. Звичайно, встановити ці зв'язки та дослідити їх можливо лише за умови відповідних методологічних прийомів та дискурсу самого аналізу. При цьому, якщо використовувати класичні прийоми та методологію, через надзвичайне ускладнення предмета

¹ Hegel Georg Wilh. *Fr. Phänomenologie des Geistes*. — Paderborn : Voltmedia, 2005.

² Vorlesungen zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins / von E. Husserl (Autor), M. Heidegger (Herausgeber). — Tübingen: Niemeyer, 2000; Heidegger M. *Die Grundprobleme der Phänomenologie*. — Frankfurt : Verlag Vittorio Klostermann, 2005.

³ Kojève A. *Esquisse d'une phenomenologie du droit: expose provisoire*. — Paris : Gallimard, 1981.

⁴ Reinach A. *Zur Phänomenologie des Rechts. Die apriorischen Grundlagen des bürgerlichen Rechts*. — München : Kösel, 1953.

дослідження існують сумніви в можливості адекватно з'ясувати сучасні філософські проблеми конституціоналізму. Абсолютно нові можливості в такому аналізі дає синергетичний підхід.

Право є системою з нелінійними характеристиками, події в праві досить часто мають нелінійний характер. Одна з основних проблем сучасного права — релятивність, що з часом все більше посилюється. Релятивність у сукупності з деякими іманентними властивостями права та системи демократичного правління все частіше призводять до різних хаотичних станів. Окрім того, складні зовнішні впливи на право ще більше посилюють нелінійність та релятивність. Таким чином, створюється чи не найсуттєвіша суперечність сучасного права. Для конституціоналізму, як і для інших явищ, породжених правом, властивими є різні прояви хаосу та нелінійності, а в подоланні релятивності полягає одне з основних призначень конституції — базису конституціоналізму. Без усвідомлення та подолання подібних тенденцій адекватне відображення конституціоналізму, процесів, що в них відбуваються, можливих тенденцій, напрямів для трансформації практично неможливе. Основне завдання синергетики полягає в подоланні суперечностей між подібними тенденціями та порядком, системністю. Ситуації в інститутах державного механізму, що характеризуються однорідністю, мають заздалегідь передбачену фінальність. Для системи — в нашому випадку конституціоналізму — такого роду характеристика явно недостатня, особливо щодо її функціонування у майбутньому. Ситуації варіюються, породжуючи при цьому різного роду альтернативи, змінюючись при цьому якісно. З упевненістю можна стверджувати, що потенціал синергетики, зважаючи на її принципові постулати — «флуктуація», «біфуркація», «цвішенізм» — здатний допомогти визначити та з'ясувати основні проблеми конституціоналізму, зокрема релятивність у його розумінні загалом та окремих його елементів. У цьому дискурсі конституціоналізм виступає як дисипативна система, причому вектор її дослідження спрямований зверху вниз. Таким чином, реалізуються основні постулати синергетики. Герман Хакен (Haken) визначив такі дослідження як «феноменологічну синергетику»¹. Конституціоналізм в такому вигляді виступає як чистий феномен у праві.

Важливим у дослідженні конституціоналізму є елемент системності. Як система він підтримує власні функціональні параметри, виконує необхідні умови для всіх стадій свого буття. Як елемент системи вищого порядку він задовольняє потреби цієї системи і, таким чином, одержує право на існування. Як тільки елемент перестає задовольняти інтереси системи, система його знищує або трансформує. Конституціоналізм як феномен права призначений для виконання певної об'єктивної місії, і він не може існувати поза цією місією, її виконання є критерієм його істинності. У міру реалізації цієї місії конституціоналізм проходить чотири стадії: зародження, підйому, розквіту та занепаду. Етапові зародження властива поява відповідної теорії, яка на доктринальному рівні обґрунтовує необхідність такого явища, і це логічна даність. З конституціоналізмом відбулося все навпаки. Спочатку з'явилась конституція — практична еманация конституціоналізму, потім — намагання належним чином доктринально обґрунтувати

¹ Haken H. Synergetik. Eine Einführung / aus dem Englischen übersetzt von A. Wunderlin. — Heidelberg : Springer, 1982.

подібну практику. Наслідком цього став надзвичайно довгий період його піднесення. Можна дискутувати з приводу того, коли і де з'явився конституціоналізм як ідея, проте в будь-якому випадку сучасне його розуміння вперше виявляється протягом XVII — XVIII століть у правових системах Великої Британії, США, Швеції, Франції. Період розвитку уявлень про конституціоналізм триває і досі. Занепад конституціоналізму скоріш за все буде пов'язаний із занепадом суверенної держави, заснованої на праві. Хоча з іншого боку квазідержавні утворення типу Європейського Союзу в свою основу заклали ті ж таки базові елементи конституціоналізму.

З огляду на проблему методології дослідження конституціоналізму слід констатувати прикрий факт — переважна більшість сучасних досліджень у конституційному праві, як, власне, і в інших галузях, страждає на так званий «советський» підхід у дослідженні права та явищ, пов'язаних з ним. При цьому намагаються не помічати того, що так звана «советська школа права» була створена лише для того, щоб обґрунтувати будь-яку, навіть найабсурднішу точку зору, причому навіть не з позиції довершеної ідеології, а нерідко з позиції поточного моменту. Функціональна сторона взагалі ігнорувалась, важливою була лише форма. Незмінним залишалися жонгливання «ленінськими» термінами, бездумне ідеологічне навантаження та відсутність системного погляду на факти. «Советський релятивізм» у сукупності з агресивним запереченням усього, що не відповідає його ідеологемам, і досі має суттєвий вплив на дослідження у сфері національного права. Щоправда, останнім часом цю суміш було доповнено еkleктичністю, помножену на примхливі та суперечливі запити політичного істеблішменту. Але в цілому «ленінська теорія» плавно перетворилася на «український конституціоналізм», щоправда, з тими самими вадами. Ідеологізація та догматизм, якими відзначався «советський» підхід до вивчення правових явищ, — надзвичайно згубні для досліджень конституційного права взагалі та конституціоналізму зокрема. Основний недолік такого підходу полягає в штучному звуженні предмета дослідження та методології пошуків, насамперед, з точки зору виявлення проблематики та можливостей для її вирішення.

Сьогодні ми маємо справу з очевидним логічним абсурдом, коли упереджена позиція з таких проблем, як конституціоналізм, упереджена по суті і явно заангажована, оголошується чи не добросовісною та істинно науковою позицією. При цьому чомусь забувається, що такого роду практика є нічим іншим, як продовженням «советського передового досвіду», який бере свій початок у часи гонінь на «буржуазне право». Фактично можна констатувати, що альтернативні підходи, в силу родової прив'язки до советської методології, в Україні досі не прижились.

Динаміка наукового пошуку та державного будівництва в Україні за період її незалежності дозволила виокремити дві групи проблем, пов'язаних як із формуванням режиму конституціоналізму, так і з формуванням уявлень про цю категорію. Умовно їх можна поділити на проблеми теоретичного плану, тобто запозичення західних стандартів у галузі теорії та власні доктринальні доробки і проблеми практичної реалізації елементів конституціоналізму відповідно до існуючих уявлень та критеріїв відповідності. Власна доктринальна база та творче теоретичне осмислення західних ідей щодо конституціоналізму в Україні безумовно знаходяться на етапі становлення. Серйозних аналітичних праць у цій галузі, які б

мали системний характер, за роки незалежності поки що не створено. Сьогодні в Україні не існує навіть усталеного погляду на те, що таке конституціоналізм. І це при тому, що конституціоналізм — одна з найбільш обговорюваних категорій сучасного конституційного права. Саме тому неоднозначності виникають вже на етапі визначення дефініції конституціоналізму. Спеціальна література, особливо «постсовєтські» дослідження, рясніють різними підходами, які найчастіше практично дублюють один одного, але нерідко й прямо протилежними. Саме тому, насамперед, слід визначитися з тим, що є конституціоналізм з точки зору такої універсальної категорії, як «демократія».

Український підхід до вирішення цієї проблеми міститься у працях не одного дослідника конституції та конституціоналізму. Так, приміром, сутність конституціоналізму визначається як «...обмеження сваволі публічної влади та здійснення конституційного контролю за актами органів публічної влади на предмет їх відповідності засадам правової держави і верховенства права, які виражаються у неприпустимості свавільного втручання у приватну сферу індивіда, діяльності органів публічної влади у суворо визначених конституцією межах»¹. Очевидно, що в даному випадку використовується техніка означення, яке уточнює, що застосовується, як правило, до розпливчастих термінів. Розпливчастий термін — це термін, для якого можуть виникати пограничні випадки, у яких може бути незрозумілим, допустиме використання терміна чи ні. З деякими зауваженнями конституціоналізм можна віднести до таких термінів. Можна в цілому погодитись з тим, що стосовно терміна «конституціоналізм» слід розширити встановлену практику вживання, щоб зробити термін менш розпливчастим. У процесі уточнення встановлюється, наскільки означення вийде поза межі вкоріненої практики, диктується міркуваннями розвитку доктрини та відповідної наукової методології. Поняття істинності чи хибності тільки частково можуть бути застосовані до уточнюючих означень, там, де вони відповідають укоріненій практиці. При цьому в зазначеному випадку використовується широковідоме розуміння конституціоналізму як обмеження публічної влади, доповнюючи його конституційним контролем. Однак цим самим порушується одне з фундаментальних правил логіки визначень, яке відоме декілька століть, а саме: в дефініції не повинно використовуватись загальне і особливе в якості рівнозначних елементів. Такий підхід вважає конституціоналізмом явище, що містить два елементи — обмеження публічної влади та конституційний контроль. Слід зауважити, що в науці конституційного права існує єдність думок з приводу того, що конституційний контроль є одним із елементів реалізації доктрини конституціоналізму, а отже, способом обмеження публічної влади. Тобто конституційний контроль є частковим проявом, одним із способів обмеження публічної влади, специфічним і нерівнозначним. Якщо слідувати такій логіці, то у Великій Британії або в Нідерландах немає режиму конституціоналізму, оскільки там відсутнє в принципі те, що називається конституційним контролем у звичайному розумінні.

На основі такого розуміння сутності формулюється визначення конституціоналізму, яке полягає в тому, що він «є комплексним політико-правовим яви-

¹ *Савчин М. В.* Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / М. В. Савчин. — Ужгород, 2013. — С. 416.

щем, яке визначає засади конституційного устрою, заснованого на гарантіях прав людини та поділі влади з метою недопущення її узурпації та зловживання нею». Тут в якості основи, «заснованої на гарантіях прав людини та поділі влади», використовується стаття 16 *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*, в якій йдеться про те, чим є конституція. Таким чином, замість широко використовуваного розуміння конституціоналізму як правління, обмеженого конституцією, використовується поняття конституціоналізму як правління, обмеженого тим, що є конституція.

Переважна більшість інших підходів наслідуює в фарватері Андраша Шайо, який свого часу заявив про неможливість дати визначення конституціоналізму, на кшталт неможливості дати визначення, що таке Бог. При цьому за пафосними аналогіями з Блаженного Августина криється небажання або нездатність до творчого пошуку. «Безрозмірний» вимір конституціоналізму дає змогу говорити про будь-що, наділяти цю категорію будь-якими значеннями, пристосовуючи таким чином до темпоральних вузькополітичних інтересів еліт. Саме цей факт став основним чинником, що має девіативний вплив на розвиток конституційної системи України. Всі недоліки, безглузді реформи пов'язані саме з неадекватним розумінням того, що є конституціоналізм, і того, як він працює.

На Заході в основних аспектах проблеми конституціоналізму досягнуто консенсусу. Проте в Україні доктринальний хаос щодо цього питання досягнув надзвичайних розмірів. Наприклад, уже не перший рік порушується питання про так званий «український конституціоналізм»¹, скоріш за все навіяний думками про так званий «російський конституціоналізм»².

Одразу зауважимо, що глибинна суть конституціоналізму, яка практично не змінювалась протягом останніх трьох століть, дозволяє стверджувати, що не існує київського, українського чи європейського конституціоналізму — це явище значною мірою відзначається універсальним характером. Все, що вказує на різновиди в конституціоналізмі, — не більше ніж практика національного втілення вимог режиму конституціоналізму, і в цьому плані конституціоналізм, якщо він дійсно є, однаковий що у Великій Британії, що у США, що у Швеції. Від такого «наївного» конституціоналізму з його формальними критеріями слід беззаперечно відмовитись, особливо в часи трансформації національної правової системи. Як показує емпіричний досвід, спосіб формування органу Конституційного Суду України або процедура позбавлення статусу члена такого органу можуть за певних обставин мати не менше значення для сприйняття конституціоналізму, ніж розподіл влад або гарантії прав і свобод.

Якщо конституціоналізм є, то теоретично йдеться про одне і те саме — обмеження публічної влади зі встановленням балансу між державою та громадянським суспільством. Практика реалізації такого обмеження корелює відповідно до форми правління, державного режиму тощо, але на рівні основоположних прин-

¹ Кампо В. Український конституціоналізм: європейський вимір / В. Кампо // Юридична газета. — 2006. — № 10 (70). — С. 13; Стрижак А. А. Установча влада: основні критерії легітимності внесення змін до Конституції України : наук.-попул. вид. / А. А. Стрижак. — К. : Логос, 2013. — С. 11.

² Кутафин О. Е. Российский конституционализм / О. Е. Кутафин. — М. : НОРМА, 2008. — 542 с.

ципів є однією і тією самою. В цьому сенсі мають рацію ті, хто говорить про конституціоналізм у США або ФРН¹. З точки зору семантики термінів у конструкції «український конституціоналізм» визначальним є критерій не стільки конституціоналізму, скільки українського, тобто особливого, відмінного від інших. Тоді коли йдеться про «конституціоналізм в ФРН», очевидно, що мається на увазі універсальний принцип, який реалізували за допомогою Основного Закону ФРН. З огляду на таке «жонгливання» словами та термінами згадується, без сумніву, великий Мераб Мамардашвілі, який стверджував, що «диявол грає нами, коли ми не мислимо точно»², та Вільям Оккам, який ще 700 років тому закликав не множити сутності без крайньої необхідності.

При цьому в науковому обігу в Україні існує низка досліджень, які порушують питання «класифікації конституціоналізму». Зважаючи на неоднозначність такого підходу в цілому, дискусійними є і окремі його елементи. Зокрема, це стосується основних «начал» класифікації — предмета класифікації та способів виділення її елементів³. Використовується ряд предметів для класифікації конституціоналізму — доктринальний, ступінчастий, компаративний. Очевидно, що в усіх випадках до певної міри застосовується аналогія як підстава для критеріїв класифікації. Ступінчастий — рівні реалізації права (наднаціональний, національний, місцеве самоврядування), доктринальний — елементи класифікації політичних режимів, компаративний — елементи класифікації правових сімей з елементами державних режимів. Як підстава розподілу в класифікації вибирають ознаки, істотні для даних предметів. У цьому випадку класифікація повинна виявляти істотні подібності та відмінності між предметами і мати пізнавальне значення. Якщо стати на позицію того, що існує американський, германський чи тим більше російський конституціоналізм, то зважаючи на деталі форми державного правління вони відрізняються. Однак питання полягає у тому, чи можна про відмінності форми правління, політичного режиму, форми територіального устрою, заснованих на принципах конституціоналізму, говорити як про різновиди конституціоналізму. Перефразовуючи Леніна з його визначенням законності, можна сказати, що немає конституціоналізму американського чи українського. Конституціоналізм як об'єктивна реальність — або вона є, або її немає. Так само не можна закріпити конституціоналізм нормативно, що виглядало б правовим абсурдом, можна лише реалізувати вимоги щодо обмеження публічної влади. Конституціоналізм як вимога обмеження публічної влади для всіх однаковий, різні лише способи та методи такого обмеження. Вони, в свою чергу, визначаються належністю до правової сім'ї, формою державного правління, політичним та державним режимами, політичною системою, системою стримувань і противаг, врешті-решт — історич-

¹ *Sutherland A. E.* Constitutionalism in America. Origin and Evolution of Its Fundamental Ideas. — N. Y. : Blaisdell Publishing Company, 1965; *McWhinney E.* Constitutionalism in Germany and the Federal Constitutional Court, with an introduction by Gerhard Leibholz. — Leyden, 1962.

² *Мамардашвили М. К.* Дьявол играет нами, когда мы не мыслим точно [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.philosophy.ru/library/mmk/tochno.html>

³ *Савчин М. В.* Розділ II «Конституціоналізм і поняття конституції» // Конституціоналізм і природа конституції: теорія і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / М. В. Савчин. — Ужгород, 2013. — 580 с.

ним проміжком його функціонування¹ тощо. При цьому, якщо пристати до такого роду позиції, то згідно з компаративною класифікацією у світі існує стільки «конституціоналізмів», скільки держав і навіть наддержавних об'єднань — від китайського конституціоналізму до конституціоналізму ЄС. Однак навряд чи така позиція є виправданою, оскільки невідомо, що, власне, вирішує така класифікація.

Принагідно зауважимо, що подібні класифікації мають обмежений характер, оскільки не є типологіями. Відомо, що класифікація за істотними ознаками називається типологією, так як вона заснована на понятті типу як одиниці розчленування досліджуваної реальності, конкретної ідеальної моделі об'єктів, що історично розвиваються (у цьому випадку — конституціоналізму). Чим відрізняється германський конституціоналізм від французького, якщо і в тому і в іншому випадку генеральною рисою обох є обмеження держави. Очевидно, що конкретика (конкретний набір інструментів обмеження) різна, але суть одна і та сама — розподіл влад і гарантії прав людини. Будь-яка класифікація є результатом деякого узагальнення дійсних граней між видами, бо вони завжди умовні й відносні. Але якщо узагальнити германський, британський *etc.* конституціоналізм, то в підсумку залишиться все те ж обмеження держави. І навпаки, якщо той самий методологічний прийом застосувати щодо так званого українського, російського, ісламського конституціоналізму, то результати будуть принципово інші, оскільки якщо такі обмеження і існують, то мають виключно формальний характер і не мають вигляду системи.

Запропонований підхід до класифікації конституціоналізму в своїй основі, очевидно, має практику реалізації на національному рівні доктрини щодо обмеження публічної влади за допомогою конституції. Логіка тут полягає в тому, що якщо конституції різні, то і види конституціоналізму різні. З огляду на це мову ведуть навіть про ісламський конституціоналізм. Цікаво, як у зв'язку з цим слід ставитися до того, що в 2012 році в Саудівській Аравії відрубали голову чоловікові, звинувативши в магії та чаклунстві, а в 2011 році закидали камінням жінку за тим самим звинуваченням. У цьому сенсі можна говорити і про північнокорейський конституціоналізм, що є таким же оксюмороном, як і ісламський. Не менш гротескно виглядає «російський конституціоналізм», зважаючи на «список Магнітського» або нормативні акти, типу закону «Діми Яковлева», визначення Головою Конституційного Суду РФ Зорькіним кріпосництва як «духовної скрепи», неприкритої агресії проти України, та «український конституціоналізм», де є все — від заміни Конституції України Конституційним Судом України до специфічного за змістом і формою «режиму Януковича» і всього абсурду, породженого ним, починаючи від «портновського правосуддя» і закінчуючи розстрілами на Майдані.

Лінійна кореляція, що застосовується для даного випадку, тут навряд чи може бути застосована, і ось чому. В кінцевому випадку істинний сенс конституціоналізму полягає у створенні таких правил, які б обмежували державу в певних визначених ним межах. Формальна наявність конституції не є ознакою конституціоналізму. Режиму конституціоналізму відповідає лише та конституція, яка відповідає критеріям *Déclaration*, містить інструментарій для такого обмеження і цей інструментарій використовується належним чином. Який сенс існування Консти-

¹ *McIlwain C.* Constitutionalism: Ancient and Modern. — Ithaca : Cornell University Press, 1940.

туційного Суду України з точки зору доктрини конституціоналізму, якщо він приймає рішення про фактичну заміну однієї конституції іншою, що в принципі не передбачено його функціональністю? З цієї точки зору він так само порушив процедуру, як і парламент, прийнявши поправки без перевірки Конституційним Судом України.

Інша вада таких підходів проявляється в наступному. Відомо, що розподілом при здійсненні класифікації називається розкриття обсягу відомого поняття, в даному випадку — конституціоналізму, яке відбувається шляхом перерахування всіх видів (тобто менших за обсягом понять), що входять до складу поняття, що ділиться. Звідси зрозуміло, що розділені можуть бути тільки загальні поняття, які охоплюють собою різні частини. Ясно також, що для поділу необхідно мати підставу або принцип (*principium divisionis*), що робить можливим правильне перерахування отриманих завдяки поділу членів (*parles divisionis*). Від правильного розподілу вимагається: повнота розподілу — всі члени поділу повинні бути перераховані; чистота — члени поділу не повинні бути пересічними поняттями. Чи є конституціоналізм загальним поняттям? Власне, в цьому і полягає проблема в контексті можливої класифікації конституціоналізму. Чи відповідають такі класифікації принципам чистоти та повноти? Не слід забувати, що коли дослідник має перед собою складний ряд однорідних явищ, то він, окрім іншого, повинен розташувати ці групи в такому порядку, щоб ступінь їх спорідненості і взаємної залежності виражалися б у самому розташуванні. Чи говорять нам щось подібні класифікації? Власне, відповіді на ці питання залишаються відкритими.

Прив'язка класифікації конституціоналізму до певних традицій також навряд чи обґрунтована. Конституціоналізм з'явився як синтез суто наукових теорій, чиста «*gedankenspiele*», яка за специфічних історичних обставин (обирали найкращу форму правління) знайшла своє вираження в практиці державотворення США, а потім так чи інакше сприйнята правовими державами. Звичайно, традиції певною мірою мають вплив на функціонування та запровадження демократичних інституцій, але не є головними. З цієї точки зору найбільш демократичними структурами були організації корсарів (в Україні — козаки). Але відстань між корсарами та козаками до конституціоналізму виявилась нездоланною. І навпаки, вибудована залізом і кров'ю Німеччина, яка завжди була прикладом поліцейської держави (в негативному сенсі), і Японія з її жорсткою становою підпорядкованістю (гірі 義理) — держави, де в принципі були відсутні традиції конституціоналізму, — дають приклади реального функціонування режиму конституціоналізму.

Крім того, слід зважати на таке. Дослідження конституціоналізму на Заході мають понад як вікову історію. Весь цей час тема типології конституціоналізму практично не порушувалася, за незначними напівполітологічними винятками¹.

¹ Edwards M. The Various Types of Constitutionalism; Transnational Constitutionalism : International and European Perspectives / ed. by Nicholas Tsagourias, 2007; European and US Constitutionalism. Georg Nolte Council of Europe, 2005.

При цьому конституціоналізм, як правило, досліджується як феномен демократії¹, однак не без елементів критичного і навіть скептичного погляду².

Слід зважати також на те, що знані ресурси типу *Stanford Encyclopedia of Philosophy* взагалі опускають цю проблематику, концентруючись якраз на способах обмеження публічної влади, очевидно через її штучність та відсутність практичного сенсу, або зводять проблематику до типів конституції³.

Іншим прикладом української доктринальної плутанини щодо розуміння конституціоналізму може слугувати перманентна дискусія про так званий реальний і номінальний конституціоналізм⁴. Очевидно, що в цьому разі властивості конституції (формальна / реальна) автоматично переносяться на конституціоналізм. Проблеми з формальною та реальною конституціями дійсно катастрофічні. Дуалізм у розумінні — фактичний стан із декораціями номінальної конституції на протигагу реальній та доктринальній плутанині з номінальним та реальним конституціоналізмом — є причиною значних проблем у теорії. Проте він дає досить несподівані результати в практичній площині. Не є секретом те, що основною проблемою при прийнятті рішень органом конституційного контролю в країнах, що здійснюють трансформаційний перехід, є дилема — формальний підхід до рішення, що, як правило, є наслідком буквального розуміння, чи творчий, орієнтований на розвиток. Переважна більшість резонансних справ Конституційного Суду України, особливо в період 2010–2016 років, є наслідком саме цього дуалізму.

Щодо «горизонту подій» у пошуках розуміння конституціоналізму, поки що українська думка зупинилась на «дуалістичному», «класичному», «традиційному», «патріархальному». Останній, на думку автора концепції В. Кампа, «практикується у більшості країн СНД та країнах так званого третього світу...»⁵ Важко сказати, який конституціоналізм «практикується в країнах третього світу», «венесуельський» чи «сомалійський», скоріш за все жоден, однак якщо доповнити вищезгаданий перелік «нетрадиційним» та «матріархатним» конституціоналізмом, картина доктринального розуміння конституціоналізму в Україні стане остаточно зрозумілою.

З огляду на вищевикладене виникає закономірне питання — що слід вкладати в розуміння конституціоналізму?

Розуміння, а отже, дефініція конституціоналізму повинні включати в себе, як мінімум, два аспекти. По-перше, конституціоналізм є ефективне та реальне обмеження державної влади. Це так званий функціональний аспект. Ефективне у

¹ Constitutionalism and Democracy: Transitions in the Contemporary World / Douglas Greenberg, Stanley N. Katz, Steven C. Wheatley, Melanie Beth Oliviero. — Oxford University Press, 1993.

² The Twilight of Constitutionalism? / Petra Dobner, Martin Loughlin. — OUP Oxford, 2010; Beyond Constitutionalism: The Pluralist Structure of Postnational Law / Nico Krisch. — OUP Oxford, 2012.

³ Types of Constitutions. Dieter Grimm. The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law, 2012.

⁴ Конституція і народний суверенітет в Україні: проблеми теорії і практики реалізації / за заг. ред. В. М. Кампа, М. В. Савчина. — К., 2008. — С. 164.

⁵ Кампо В. Чи потрібен Україні класичний конституціоналізм? / В. Кампо // Юридичний вісник України. — 2004. — № 7 (451). — С. 1.

зазначеному контексті означає таке, яке дозволяє за допомогою відповідних методів досягти рівня відповідності вимогам стандартів конституціоналізму. Зрештою, істинний сенс появи конституціоналізму як теорії полягає, насамперед, у створенні таких правил, які б обмежували державу з точки зору застосування ним насильства як методу управління і вторгнення у сферу громадянського суспільства. Таким чином, першим істотним висновком буде те, що всього лише формальна наявність конституції аж ніяк не є ознакою конституціоналізму. Режимові, параметрам конституціоналізму відповідає лише та конституція, яка містить інструментарій для такого обмеження. Велика Британія ніколи не знала конституції як такої у загальноприйнятому значенні цього терміна або поділу влади в континентальному розумінні, однак те, що називається режимом конституціоналізму, існує в цій державі з кінця XVII століття. Цей факт передусім вказує на те, що будь-яких універсальних стандартів у цій галузі не існує, проте існують універсальні підходи. При цьому слід мати на увазі той факт, що таке визначення в першу чергу ставить питання щодо критеріїв конституціоналізму, засобів, способів забезпечення ефективного обмеження державної влади. У свою чергу така постановка питання нівелює проблему класифікації видів (форм) конституціоналізму в системі координат «реальний — формальний». Адже в принципі на практиці можливий лише реальний конституціоналізм, а в теорії, у філософських координатах — логічна антиномія: конституціоналізм і неконституціоналізм.

Перша іпостась-рівень конституціоналізму дає відповідь на питання: як, яким чином обмежити державну владу. Другий рівень передбачає вирішення проблеми, як змусити працювати цю систему, тобто проблема цього рівня полягає в тому, як знайти оптимальне співвідношення, елементи такого обмеження держави і громадянського суспільства, приводячи таким чином систему в дієздатний стан.

Таким чином, конституціоналізм передбачає створення системи відносин, заснованої на ефективному обмеженні державної влади, яка взаємодіє з громадянським суспільством. Адже конституція конституціоналізму відображає статичку, тобто держави поза розвитком, у вигляді системи, яка досягла своїх найбільш оптимальних форм. З огляду на це у відомому сенсі конституціоналізм є «кінцем історії». Альтернативні моделі, на кшталт «китайської», передбачають якісно інші підходи, поза ідеєю конституціоналізму. При цьому слід мати на увазі те, що функціональний аспект не дає відповіді на питання, для чого, власне, обмежувати державну владу. Це, в свою чергу, означає, що дійсно якісне визначення повинно містити і цільовий аспект. І основна суть його полягає у зверненні до людини, яке полягає у всебічному забезпеченні її інтересів. Отже, маємо ще один аспект конституціоналізму, який можна виразити через категорію «людський вимір». Саме тому кінцевою метою встановлення режиму конституціоналізму є забезпечення малоконфліктного й адекватного (згідно з уявленнями західної цивілізації) функціонування соціуму.

До появи теорії конституціоналізму верховна влада завжди мала сакральний характер у прямому сенсі цього слова. Крім того, влада завжди персоніфікувалася, була, так би мовити, живою. Конституціоналізм, як і, приміром, один з його проявів — поділ влади, запропонував механічний підхід до такого моделювання, яке було цілком логічно обґрунтованим, враховуючи епоху, протягом якої вони

виникли. Жодне з цих явищ не виходить за межі ньютонівської механіки. Навіть принцип рівності є однією з метаморфоз такого балансу. Саме в цьому сенсі і слід розглядати елементи або базисні рівні конституціоналізму — формально закріплені, стабільні правові норми з однаковими принципами дії, жорстко обмежене демократичне правління; гарантії від узурпації влади (в тому числі поділ влади), гарантії індивідуальної свободи.

А на сьогодні безумовним є той факт, що конституціоналізм можна трактувати в контексті *sine qua non* правової держави. При цьому слід мати на увазі, що західний погляд на дану проблематику виходить із нерозривної єдності між категоріями конституціоналізму, конституції і демократії.

Враховуючи те, що публічна влада до появи конституціоналізму як певного засобу її організації практично не мала меж у всіх сенсах цього слова, саме конституціоналізм можна розглядати як засіб юридизації влади. У свою чергу конституція — наочне втілення конституціоналізму — є констатацією такої юридизації. Отже, питання влади (політики) і питання права знаходять практичний прояв у конституції, яка є юридичним втіленням конституційних основ.

Мета, для якої формувався режим конституціоналізму — створити кордон для публічної влади для забезпечення індивідуальної та колективної волі. Саме ця максима і є концептуальною основою для всіх сучасних конституцій в істинному їх розумінні і породжених ними конституційних систем, які є їх логічним наслідком.

У розумінні будь-яких епох конституціоналізм є конституційним способом правління. У кількісному та якісному вимірах конституціоналізм характеризується: суб'єктом, яким є верховна публічна влада; вектором дії — конституціоналізм спрямований на обмеження такої влади конституцією; формою інструментарію — конституцією; якістю інструментарію — вимогами до конституції; кількісною стороною інструментарію — набором засобів для такого обмеження. З формального боку, конституціоналізмом є врядування, що відповідає конституції, з певними якостями для його обмеження. З сутнісного боку, верховна влада повинна підкорятись формальній конституції аж до самообмеження — принципово новий ефект конституціоналізму, що не розглядався його фундаторами взагалі. Таким чином, по-перше, конституція повинна містити мінімально необхідний інструментарій для обмеження верховної влади і, по-друге, влада повинна дотримуватись конституції. Причому інструментарій має суто техніко-правову природу, тобто реалізується за допомогою раціональних формально-логічних схем. Це дві ключові домінанти конституціоналізму.

Французькими правниками свого часу було започатковано категорію, яку буквально можна перекласти як новий конституціоналізм. Незважаючи на спірність такого підходу, раціональне зерно в ньому є. Власне, для цих дослідників нова іпостась старої категорії була потрібна насамперед для того, щоб показати динаміку розвитку конституціоналізму. І певною мірою їм це вдалося, насамперед з точки зору напряму дослідження. Французькі конституціоналісти абсолютно правильно відчули зміну певних якостей конституціоналізму з точки зору його утвердження (як на наш погляд — забезпечення), а саме зміщення центру ваги від парламенту до суду¹. Проте тут потрібні відповідні уточнення. Якщо зважати на

¹ Le nouveau constitutionnalisme. — P. : Economica, 2001. — P. 169–178.

формальне визначення конституціоналізму як доктрини, що передбачає обмеження свавілля держави, та гарантування певного статусу членам соціуму, то динаміка конституціоналізму в принципі має два етапи. Перший — це фундація такого механізму еволюційним шляхом (Велика Британія) або одномоментною дією, як правило, прийняттям конституції (США тощо). У випадку прийняття конституції як способу встановлення режиму конституціоналізму відбувається процес його адаптації. Крім цього, слід зазначити, що конституціоналізм має схильність до еволюціонування, і це не новина¹. Інша справа, що саме еволюціонує в конституціоналізмі. На нашу думку, базисні цінності, основа конституціоналізму завжди залишаються незмінні.

Таким чином, зважаючи на значну кількість чинників, що містить у собі конституціоналізм, та на динаміку, властиву для цього явища, правильніше говорити про рівень відповідності та стан конституціоналізму в кожний конкретний момент його трансформації. У цьому плані конституціоналізм надзвичайно сильно нагадує посмішку «чеширського кота»: зміст є, проте форму визначити важко. І саме з цієї точки зору пошуки форми «українського конституціоналізму», очевидно, безперспективні.

Конституціоналізм — це не стільки формальна влада закону, оскільки за цим, як правило, стоїть сваволя, скільки влада певних принципів, які узагальнено можна звести до категорії «верховенство права». При цьому слід зауважити, що законодавець ніколи не зможе обмежити свою владу за допомогою формального закону через те, що у нього завжди є можливість цей закон скасувати або змінити, тому конституціоналізм — це щось більше, ніж формальний закон, щось на кшталт моралі. Знову ж таки, конституціоналізм є універсальним засобом. Будь-які зміни цієї універсальності призводять до релятивізму в розумінні, а отже, і його реалізації.

Саме тому конституціоналізм слід сприймати як стан ідеального характеру, що змушує діяти певним, суворо визначеним чином. Бенджамін Констан (*Constant*) описував лібералізм як «*systeme de principes*»². Аналогічно з цим можна стверджувати, що конституціоналізм є такою самою системою, що включає низку теорій та доктрин, скорегованих практикою їх втілення.

Слиденко И. Абсолютное в праве, или аксиоматичность базисных категорий современного конституционного права (конституционализм). В статье анализируется аксиоматическая категория — конституционализм — как форма и содержание экзистенции конституционного права. Исследуется динамика научного поиска дефиниции конституционализма — базисной категории современного конституционного права. Акцентируется внимание на отсутствии адекватного сбалансированного подхода к пониманию конституционализма. Автор предлагает новую методологию подхода к определению и раскрытию сути этой конституционной категории.

Ключевые слова: конституция, конституционализм, конституционный контроль, публичная власть, политический режим, гражданское общество, синергетический подход, релятивизм в праве.

---

¹ Loewenstein K. Political Power and the governmental process. Hardcover Publisher. University of Chicago. — Chicago, 1957. — P. 128–133.

² Constant B. De l'arbitraire // Œuvres politiques de Benjamin Constant / ed. C. Louandre. — Paris, 1874. — P. 91.

Slidenko I. Absoluteness in law, or axiomativity of basic categories of modern constitutional law (constitutionalism). *The article examines the axiomatic category – constitutionalism – as the form and content of the constitutional law existence. The author studies the dynamics of scientific research of the definition of constitutionalism as the basic category of modern constitutional law. The attention is focused on the lack of adequate, balanced approach to the understanding of constitutionalism. The author proposes a new methodology approach on determination and explanation of the nature of this constitutional category.*

Key words: *constitution, constitutionalism, constitutional review, public authority, political system, civil society, synergistic approach, relativism in law.*

Зміни до Основного Закону України щодо правосуддя (конституційно-юрисдикційний зріз)

П. Стецюк

кандидат юридичних наук, доцент, доктор права,
заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України у відставці

У статті аналізуються зміни до Основного Закону держави щодо правосуддя в частині організації та діяльності Конституційного Суду України, зокрема щодо запровадження інституту конституційної скарги, вилучення з повноважень Конституційного Суду України права офіційного тлумачення законів України, посилення гарантій незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України. Автор звертає увагу на конституційні зміни, обґрунтованість яких є недостатньою, та необхідність кардинальної зміни існуючого порядку формування складу Конституційного Суду України.

Ключові слова: Конституція України, конституційні зміни, правосуддя, Конституційний Суд України, конституційна скарга.

Своє двадцятиліття одна з наймолодших державних інституцій — Конституційний Суд України — «зустрічає» в непростих політико-правових умовах, пов'язаних, насамперед, з анексією Російською Федерацією Криму та, фактично, здійсненням нею військової агресії проти України в окремих районах Донецької та Луганської областей. За таких обставин належне і постійне (безперервне) виконання Конституційним Судом України свого завдання — «гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України» (стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»)¹ — не тільки набуває особливого значення, а й стає невід'ємним елементом механізму забезпечення існування самої національної державності українського народу.

В Україні розпочато проведення широкомасштабної судово-правової реформи, ініційованої Президентом України П. Порошенком² та підтриманої на загал переважною більшістю народних депутатів України VIII скликання³. Її позитивний результат, як видається, багато в чому обумовлений фактором Конституційного

---

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96–ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

² Проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209

³ Поіменне голосування про проект Закону про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) (№ 3524) — в цілому (за — 335; проти — 7; утрималось — 40; не голосувало — 9; рішення — прийнято); Поіменне голосування про проект Закону про судоустрій і статус суддів (№ 4734) — за основу та в цілому (за — 281; проти — 5; утрималось — 50; не голосувало — 45; рішення — прийнято) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://portal.rada.gov.ua/news/hpz8/page/22>

Суду України. Адже з огляду на особливе місце в системі органів державної влади Конституційний Суд України, з одного боку, виступає в цьому процесі його безпосереднім учасником (суб'єктом), оскільки саме він зобов'язаний надавати парламенту висновок про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо правосуддя вимогам статей 157 і 158 Конституції України, так само як і (за потреби) приймати рішення про конституційність тих чи інших положень нових/оновлених законів про судоустрій, статус суддів, Конституційний Суд України, адміністративні та спеціалізовані вищі суди тощо.

З іншого боку, Конституційному Суду України в цьому процесі відведено також роль одного з головних «об'єктів» реформування, оскільки значна частина конституційних змін щодо правосуддя безпосередньо його стосуються. При цьому привертає увагу та обставина, що конституційні зміни внесено не тільки до базового в цьому контексті розділу Основного Закону держави (розділ XII «Конституційний Суд України»), а й до майже половини інших розділів Конституції України, положення яких так чи інакше стосуються поки що «єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні» (частина перша статті 147 Конституції України)¹. Водночас безпосередньо у розділі XII Основного Закону держави змінено всі без винятку статті (147, 148, 149, 150, 151, 152 та 153), а також його доповнено низкою суттєвих новел, розміщених у чотирьох цілком нових статтях (148¹, 149¹, 151¹ та 151²)².

Усе це свідчить, з одного боку, про достатньо серйозні наміри реформаторів змінити основні засади функціонування Конституційного Суду України. З іншого боку, очевидним є те, що визначальним у процесі реформування інституту конституційного контролю як такого буде все-таки не стільки механічна (зовнішня) зміна архітекτονіки відповідних конституційних положень, скільки їх змістове (сутнісне) наповнення. Саме системний аналіз останнього може дати відповідь на запитання як щодо справжньої мети ініційованих конституційних змін, так і стосовно можливих перспектив подальшого розвитку інституту конституційної юстиції в Україні, збереження за ним потенційної можливості реального впливу на процеси перетворення України на модерну конституційну державу.

З формально-юридичного погляду конституційні зміни 2016 року в частині функціонування інституту конституційного контролю (у найбільш загальному варіанті) можна умовно поділити на три основні групи: 1) зміни, які не викликають очевидних застережень (можуть мати загалом позитивні наслідки для подальшого розвитку інституту конституційного контролю); 2) зміни, обґрунтованість яких викликає певні сумніви щодо їх доцільності, своєчасності тощо; 3) зміни, які містять ризики для національної конституційно-правової системи, так само як і відсутність суспільно очікуваних змін, які мали б нейтралізувати настання таких ризиків.

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141; Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/271528>

² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/271528>

До першої групи варто віднести, по-перше, запровадження інституту конституційної скарги; по-друге, вилучення із повноважень Конституційного Суду України права офіційного тлумачення законів України; по-третє, посилення гарантій незалежності та недоторканності суддів України.

Можливо, найбільш вагомим досягненням конституційної реформи 2016 року (щодо правосуддя) у майбутньому може стати запровадження в Україні інституту конституційної скарги. Така ідея у своїй внутрішній сутності є не тільки прогресивною, а й такою, що безпосередньо відповідає основному функціональному призначенню інституту конституційного контролю сучасної демократичної держави — всебічному захисту прав і свобод людини. Останнє безпосередньо стосується і України, оскільки завданням Конституційного Суду України чітко визначено «гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України» (стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»), а самі «права і свободи людини та їх гарантії» повинні визначати зміст і спрямованість діяльності Української держави (частина друга статті 3 Конституції України). Отже, цілком логічними є як безпосереднє закріплення права на конституційну скаргу в статті 55 Основного Закону держави — доповнення її окремою частиною («кожному гарантується право звернутись із конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, установлених цією Конституцією, та у порядку, визначеному законом»), так і виклад змісту самого явища конституційної скарги в базовому для нашого випадку розділі Основного Закону держави. Розділ XII Конституції України («Конституційний Суд України») доповнено окремою статтею 151¹ такого змісту: «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано»¹.

Водночас важливим для процесу успішного проведення розпочатої судово-правової реформи загалом є усвідомлення того, що запровадження в Україні інституту конституційної скарги (насамперед як сучасного дієвого інструмента захисту прав людини) супроводжується значними суспільними очікуваннями стосовно покращення загального стану захисту прав людини в Україні. Отже, в політико-правовому плані цей процес повинен включати низку системних заходів, спрямованих передусім на забезпечення його практичної дієвості. Внесені зміни до Конституції України повинні супроводжуватися відповідними змінами на рівні національного законодавства, які мають бути своєчасними і системними. Ці зміни мали б торкнутися не тільки Закону України «Про Конституційний Суд України», а й низки інших законів. Крім того, важливе значення, на нашу думку, матиме також належне врахування попереднього досвіду функціонування Конституційного Суду України щодо використання ним так званої прихованої форми конституційної скарги (тобто можливості тлумачення правових норм за зверненням громадян на основі реалізації положень статті 94 Закону України «Про Конституційний Суд

¹ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/271528>

України»). І хоча така форма є достатньо складною у процесі своєї реалізації, нормативно до кінця не виписаною, однак часто ця можливість захисту прав та свобод людини не реалізувалася Конституційним Судом України саме з причин, далеких від об'єктивного характеру¹.

Наступною за загальносуспільною значимістю конституційною зміною є вилучення із повноважень Конституційного Суду України права офіційного тлумачення законів України. Така можливість передбачалася у повноваженнях єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні від самого початку його створення. І хоча майже двадцятилітня практика функціонування Конституційного Суду України має досить вдалі приклади виконання ним саме цього повноваження², однак вони були швидше винятком із загального правила. Адже вдаючись до офіційного тлумачення законів (чи окремих їхніх положень), Конституційному Суду України не завжди вдавалося чітко дотриматися лінії розмежування між самим тлумаченням та фактичним створенням нової норми. Такі ситуації, як справедливо відзначалося в науково-експертному середовищі, часто могли спричинити розбалансування усталеної системи правового регулювання відповідних суспільних відносин, прикладів чому існує достатньо. Можна пригадати, зокрема, такі рішення Конституційного Суду України, як у справах за конституційним зверненням Акціонерного товариства «Страхова компанія «Аванте» щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» (від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010), за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України (від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012), за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої стат-

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Стецюка П. Б. стосовно Ухвали Конституційного Суду України про припинення конституційного провадження у справі за конституційним зверненням громадянина Тропанця Євгена Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 13 частини першої статті 293, пункту 2 частини першої статті 324 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 5 липня 2011 року № 24-уп/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=146290>

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України та Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення статті 86 Конституції України та статей 12, 19 Закону України «Про статус народного депутата України» (справа про запити народних депутатів України) від 19 травня 1999 року № 4-рп/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-99>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) від 20 грудня 2007 року № 13-рп/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua:8080/uk/doccatalog/list?currDir=9926> та інші.

ті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» (від 29 травня 2013 року № 2-рп/2013) та інші. На негативні наслідки можливої реалізації таких рішень Конституційного Суду України неодноразово звертали увагу і самі судді Конституційного Суду України в окремих думках¹.

Низка нових конституційних положень, на нашу думку, безпосередньо спрямована на посилення гарантій незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України. Серед них насамперед привертає увагу вилучення із тексту Основного Закону держави положень про звільнення Верховною Радою України та Президентом України «третьої складу Конституційного Суду України» (пункт 26 статті 85 та пункт 22 статті 106 Конституції України). Варто пригадати, що ще у 1996 році, приймаючи Основний Закон держави, конституцієдавець передбачив певну систему конституційно-правових гарантій незалежності суддів Конституційного Суду України. Відповідно до частини другої статті 148 Конституції України по шість суддів призначали Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України. Натомість про звільнення суддів Конституційного Суду України не йшлося ні в тексті Конституції України, ні на законодавчому рівні. Частиною другою статті 23 Закону України «Про Конституційний Суд України» (в редакції від 16 жовтня 1996 року) передбачено, що «рішення про *припинення* (виділення авт. — П. С.) повноважень судді Конституційного Суду України приймається на засіданні Конституційного Суду України». І тільки у випадках порушення суддею умов несумісності з перебуванням на посаді судді (частина друга статті 16 Закону України «Про Конституційний Суд України») чи порушення суддею присяги рішення про припинення його повноважень мало прийматися Верховною Радою України (незалежно від того, хто призначив особу на посаду судді Конституційного Суду України)². Така система, насамперед, вбачалася як певна гарантія забезпечення безпосередньої незалежності суддів Конституційного Суду України від тих органів, які їх призначили на посаду. Проте під час внесення змін до Конституції України у 2004 році пункт 26 статті 85 та пункт 22 статті 106 Основного Закону держави були викладені таким чином, що до повноважень Верховної Ради України стало належати «призначення на посади та звіль-

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Акціонерного товариства «Страхова компанія «Аванте» щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 1 Закону України «Про систему оподаткування», статті 15 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 16 лютого 2010 року № 5-рп/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=98276>; Окрема думка судді Конституційного Суду України Стецюка П. Б. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 136, частини третьої статті 141 Конституції України, абзацу першого частини другої статті 14 Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 29 травня 2013 року № 2-рп/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=201939> та інші.

² Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

нення з посад третини складу Конституційного Суду України», а Президент України відповідно отримував право не тільки «призначати на посади», а й «звільняти з посад третину складу Конституційного Суду України»¹. Іншими словами, було порушено передбачену систему гарантій незалежності суддів Конституційного Суду України та поставлено їх у пряму залежність від органу, який їх призначив на посаду. Негативні наслідки таких нововведень не змусили себе чекати: вже навесні-влітку 2007 року під час загострення чергової політичної кризи в Україні і Верховна Рада України, і Президент України (переслідуючи швидше політичні цілі, ніж забезпечення принципу верховенства права) спробували реалізувати ці повноваження.

На посилення гарантій незалежності та недоторканності суддів Конституційного Суду України спрямована, зокрема, і нова редакція статті 149 Конституції України. Про це свідчить низка її положень: «Вплив на суддю Конституційного Суду України у будь-який спосіб забороняється. Без згоди Конституційного Суду України суддю Конституційного Суду України не може бути затримано або утримувано під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом, за винятком затримання судді під час або відразу ж після вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину...»².

Посиленню гарантій незалежності суддів Конституційного Суду України може слугувати також і возведення в ранг конституційних положень «принципів діяльності Конституційного Суду України», зокрема «гласності» (частина друга статті 147 Конституції України). Видається, що саме конституційне закріплення принципу гласності в діяльності органу конституційної юрисдикції може припинити загалом негативну практику надмірного захоплення проведенням засідань Конституційного Суду України у письмовій (фактично — закритій) формі. Адже така форма засідань передбачена тільки Регламентом Конституційного Суду України (§ 30 «Форми розгляду справ на пленарному засіданні Конституційного Суду України»)³, тоді як Основним Законом держави прямо встановлено, що «порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ визначаються законом» (стаття 153 Конституції України).

Серед конституційних змін, обґрунтованість яких викликає певні сумніви щодо їх доцільності, своєчасності тощо, насамперед привертають увагу новели щодо «вимог» до кандидатів на посаду суддів Конституційного Суду України, оскільки в такому варіанті вони не вирішують на якісно новому рівні жодних принципів питань. Так, у статті 148 Конституції України зазначено, що «суддею Конституційного Суду України може бути громадянин України, який володіє державною мовою, на день призначення досяг сорока років, має вищу юридичну освіту і стаж професійної діяльності у сфері права щонайменше п'ятнадцять років, високі моральні якості та

¹ Про внесення змін до Конституції України : Закон України від 8 грудня 2004 року № 2222-IV // Відомості Верховної Ради України. — 2005. — № 2. — Ст. 44.

² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/271528>

³ Регламент Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=10715>

є правником із визнаним рівнем компетентності»¹. Останні (нааявність «високих моральних якостей» та вимога бути «правником із визнаним рівнем компетентності») загалом не викликають серйозних застережень із морально-етичного погляду. Водночас їх безпосередній виклад (словесне формулювання) містить ознаки оціночного характеру, а отже — є потенційно наближеним до проблеми «правової визначеності». Ця сама ситуація «присутня» у положеннях щодо підстав для звільнення судді Конституційного Суду України з посади, зокрема, йдеться про випадок «вчинення ним істотного дисциплінарного проступку, грубе чи систематичне нехтування своїми обов'язками, що є несумісним зі статусом судді Суду або виявило його невідповідність займаній посаді» (пункт 3 частини другої статті 149¹ Конституції України). Загалом не зрозумілою є логіка збільшення верхньої межі вікового цензу перебування судді Конституційного Суду України на посаді з 65 до 70 років. Ця конституційна новела, на нашу думку, не вирішує жодного принципового (з об'єктивного погляду) питання, не відповідає практиці сучасного європейського конституціоналізму та, певним чином, є контрпродуктивною з огляду на вкрай низьку середню тривалість життя в Україні.

Чи не найбільшою «вадою» змін у частині конституційного регулювання питань, пов'язаних із Конституційним Судом України (які містять ризики для національної конституційно-правової системи), є збереження існуючої системи формування Конституційного Суду України. Останнє можна також умовно назвати нереалізованими суспільними очікуваннями змін на краще. Адже встановлений 20 років тому порядок формування Конституційного Суду України шляхом призначення Президентом України, Верховною Радою України та з'їздом суддів України по шість суддів Конституційного Суду України не виправдав жодних позитивних надій. Він, з одного боку, не зміг забезпечити рівного представництва інтересів різних гілок влади в єдиному органі конституційної юрисдикції в Україні, а з іншого — не уберег Конституційний Суд України від надмірної його політизації. Натомість у реаліях пострадянської дійсності встановлена процедура призначення на посади суддів Конституційного Суду України, як мінімум, безпосередньо стала однією з причин залишення поза процесом призначення на посади суддів Конституційного Суду України вчених-конституціоналістів.

«Перехід» у 2004 році до парламенсько-президентської моделі державного правління з його «підтвердженням» у 2014 році зумовлює певним чином і перегляд встановлених ще в середині 90-х років минулого століття процедур формування Конституційного Суду України. При цьому акценти мали б логічно «зміщуватися» в бік посилення парламентаризму, визначення національного парламенту єдиним органом, який призначає чи завершує процедуру призначення суддів Конституційного Суду України. Такий підхід, на нашу думку, більше гармоніював би із класичними європейськими традиціями конституційного контролю. Зрештою, варто пригадати, що зовсім не випадково в першому варіанті Закону України «Про Конституційний Суд України» 1992 року передбачалося обрання всіх суддів Конституційного Суду України Верховною Радою України з поданням «про-

¹ Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.golos.com.ua/article/271528>

позицій про персональний склад суддів» Головою Верховної Ради України та Президентом України «у рівній кількості...»¹.

Закон про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) містить низку інших новел загалом позитивного плану. Зокрема, йдеться про положення щодо забезпечення фінансування Конституційного Суду України (стаття 148¹), встановлення права Конституційного Суду України надавати за зверненням Президента України або щонайменше 45 народних депутатів України висновки про відповідність Конституції України (конституційність) питань, які пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою (стаття 151), визначення безпосереднього порядку організації та діяльності Конституційного Суду України, статусу суддів Суду, підстав і порядку звернення до Суду, процедури розгляду ним справ і виконання рішень Суду Конституцією України та законом (стаття 153) тощо. Всі ці позитивні новели, за певних обставин, можуть і повинні слугувати подальшому розвитку інституту конституційного контролю в Україні, її утвердженню як демократичної, соціальної та правової держави.

Стецюк П. Изменения в Основной Закон Украины относительно правосудия (конституционно-юрисдикционный срез). В статье анализируются изменения в Основной Закон государства относительно правосудия в части организации и деятельности Конституционного Суда Украины, а именно относительно внедрения института конституционной жалобы, изъятия из полномочий Конституционного Суда Украины права толкования законов Украины, усиления гарантий независимости и неприкосновенности судей Конституционного Суда Украины. Автор обращает внимание на конституционные изменения, обоснования которых недостаточны, и необходимость кардинального изменения существующего порядка формирования состава Конституционного Суда Украины.

Ключевые слова: Конституция Украины, конституционные изменения, правосудие, Конституционный Суд Украины, конституционная жалоба.

Stetsiuk P. Amendments to the Fundamental Law of Ukraine in the sphere of justice (constitutional and jurisdictional aspects). The article analyses the amendments to the Fundamental Law of Ukraine in the sphere of justice in the part of organisation and functioning of the Constitutional Court of Ukraine, in particular the introduction of constitutional complaint, the removal from the powers of the Constitutional Court of Ukraine of the right to provide the official interpretation of laws of Ukraine, strengthening guarantees of independence and integrity of judges of the Constitutional Court of Ukraine. Attention is paid to the constitutional amendments, the validity of appearance of which is insufficient and attention is stressed on the necessity to cardinally change the existing procedure of formation of the Constitutional Court of Ukraine.

Key words: Constitution of Ukraine, constitutional amendments, justice, the Constitutional Court of Ukraine, constitutional complaint.

---

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 3 червня 1992 року № 2400-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 33. — Ст. 471.

Викладення резолютивної частини рішення Конституційного Суду України

Н. Шаптала

кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

У статті досліджується питання побудови структури судових рішень судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України. Зокрема, зосереджено увагу на важливості дотримання вимог законності, обґрунтованості, повноти, чіткості судових рішень у контексті ефективного забезпечення реалізації права особи на судовий захист. Розглянуто особливості викладення резолютивної частини рішень Конституційного Суду України з урахуванням його статусу і правового регулювання.

Ключові слова: ефективність судового захисту, структура судового рішення, формулювання резолютивної частини актів Конституційного Суду України.

Україна як європейська держава, актуальним завданням якої залишається інтеграція до Європейського Союзу, прагне будувати своє майбутнє на принципах демократії, верховенства права, поваги до прав і свобод людини і громадянина.

Однією з найважливіших гарантій, спрямованих на дотримання цих принципів, забезпечення всебічного та ефективного захисту прав і свобод людини і громадянина, є право на судовий захист, передбачене статтею 55 Конституції України¹.

Згідно з частиною другою статті 64 Конституції України це право не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану. Таке конституційне регулювання відповідає принципу, проголошеному статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, за яким кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Ефективність судового захисту значною мірою залежить від якості правосуддя, зокрема, від якості судового рішення, ухваленого за результатами розгляду конкретної справи судом загальної юрисдикції або органом конституційного контролю.

Як зазначено у Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень², якісне обґрунтування та аналіз є базовими вимогами до судових рішень та важливим аспектом права на справедливий суд; судові рішення високої якості — це рішення

---

¹ Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

² Висновок № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files/%D0%92%D0%B8%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%BA%20%E2%84%96%2011%20%282008%29.pdf>

ня, яке досягає правильного результату у справедливий, швидкий, зрозумілий та недвозначний спосіб. При цьому слід виходити з того, що під терміном «судове рішення» розуміється судовий документ, який вирішує конкретну справу або питання, виноситься незалежним і безстороннім судом відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та охоплює як рішення судів загальної юрисдикції, так і рішення, винесені конституційними судами.

Процесуальним законодавством України (адміністративним, господарським, цивільним та кримінальним) закріплено, зокрема, вимоги до судового рішення: його структурні елементи та їх змістове наповнення. Крім того, напрацьовані практичні аспекти з цих питань відображено у постановах пленумів Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів.

Так, згідно з положеннями процесуальних кодексів судове рішення повинно бути законним (тобто ухваленим відповідно до норм матеріального права та з дотриманням норм процесуального права) і обґрунтованим (тобто ухваленим на підставі повного і всебічного з'ясування обставин у відповідній справі, підтверджених доказами, які були досліджені в судовому засіданні). У Кримінальному процесуальному кодексі України також вказано, що рішення повинно бути вмотивованим, тобто таким, в якому наведено належні і достатні мотиви й підстави його ухвалення.

Спільною для усіх різновидів судового процесу є структура побудови судового рішення. Процесуальним законодавством встановлено, що судове рішення складається зі вступної, описової, мотивувальної та резолютивної частин, і визначено відомості, які зазначаються у кожній з них. У резолютивній частині рішення суду загальної юрисдикції мають міститися: висновок суду про задоволення позову або відмову в позові повністю чи частково; висновок суду по суті позовних вимог; відомості щодо розподілу судових витрат, строків і порядку набрання рішенням суду законної сили та його оскарження, інших правових наслідків ухваленого рішення.

Рішення Конституційного Суду України мають відмінності порівняно з рішеннями судів загальної юрисдикції. Ці відмінності обумовлені особливим правовим статусом єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні та специфікою правового регулювання конституційного судочинства.

Українські науковці наголошують, що кожне судове рішення має свідчити про реалізацію конституційних принципів, на яких заснований весь судовий процес. Неякісно написане судове рішення призводить до порушення законності, прав, свобод і інтересів особи. Судові рішення мають доволі широке коло адресатів — від органів державної влади та місцевого самоврядування до учасників процесу, які не володіють юридичною термінологією і не знайомі зі змістом правових приписів. Для всіх суб'єктів судове рішення має бути однаковою мірою зрозумілим і переконливим¹.

Таким чином, судове рішення будь-якої інстанції та будь-якої юрисдикції повинно відповідати низці вимог. Позиції українських правників у цьому аспекті в цілому є однозначними. Зокрема, визначальною характеристикою судового

¹ Джафарова О. В. Судові рішення в адміністративному судочинстві / О. В. Джафарова, Я. П. Синицька. — Х. : НікаНова, 2014. — С. 238.

рішення є правосудність, складовими якої є законність, обґрунтованість, повнота, ясність, точність та відповідність нормативно визначеній процесуальній формі¹.

Рішення суду повинно відповідати визначеному законом змісту, бути викладене в суворій послідовності та бути ясным і точним за викладом², логічним і послідовним³.

Більше того, для вирішення питання щодо визначення основних аспектів викладення судового рішення деякі науковці вважають за необхідне на рівні закону встановити вимоги чіткості та зрозумілості викладення обґрунтованих рішень⁴.

Зважаючи на наведені позиції, можна визначити деякі загальні характеристики судового рішення, які є прийнятними незалежно від особливостей окремих судових систем та судової практики різних країн. Невід'ємними критеріями, що вказують на якість судового рішення, є його обґрунтованість, повнота, логічна структурованість, чіткість та зрозумілість. Саме дві останні характеристики — чіткість та зрозумілість — забезпечують належне виконання рішення суду. Висновок про відповідність судового рішення цим критеріям певною мірою можна зробити виходячи з аналізу структури та змісту його резолютивної частини, яка за загальним правилом, притаманним будь-якому судовому процесу, містить висновки про остаточний результат розгляду справи, роз'яснення щодо строків і порядку набрання рішенням законної сили та можливості його оскарження, визначення порядку та строків його виконання. Тобто резолютивна частина надає судовому рішенню риси завершеності, а правовим наслідкам його прийняття — визначеності.

Кожен суд, дотримуючись визначених законом та традицією засад написання судового рішення, тим не менш випрацьовує власний стиль його викладення, формуючи таким чином певний метод якісного правосуддя як спосіб досягнення мети. При цьому суд має особливо відповідально усвідомлювати, що від застосування того чи іншого методу формування резолютивної частини рішення залежить ефективність захисту порушеного права, а отже, і реалізація особою гарантованою статтею 55 Конституції України права на судовий захист.

Будь-який алгоритм, покладений в основу методу формування та викладення резолютивної частини судового рішення, має забезпечувати його відповідність критеріям якості. Зокрема, оскільки судові рішення є цілісним документом, структурні елементи якого мають бути логічно пов'язані між собою, то й висновки в судовому рішенні повинні прямо впливати з аргументації, закладеної в його мотивувальній частині. Ці висновки мають бути обґрунтованими та узгодженими як між собою, так і з мотивувальною частиною рішення. Інакше висновки, які суперечать один одному, створюють передумови для неоднозначного трактуван-

¹ Фазікош Г. В. Судове рішення в цивільному судочинстві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Г. В. Фазікош. — Х., 2008. — 21 с.

² Шиманович О. Вимоги, що пред'являються до судового рішення в цивільному процесуальному законодавстві / О. Шиманович // Підприємництво, господарство і право. — 2009. — № 11. — С. 56–60.

³ Красницька А. В. Процесуальні акти кримінального судочинства: юридична техніка, шляхи вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А. В. Красницька. — К., 2008. — 23 с.

⁴ Шеренін Ю. Л. Сутність права на перегляд судових рішень адміністративними судами / Ю. Л. Шеренін // Актуальні проблеми держави і права. — 2012. — № 64. — С. 21–27.

ня судового рішення або неможливості його виконання і, як наслідок, спричиняють недовіру до суду, який ухвалив таке рішення.

Резолютивна частина рішення, відображаючи остаточний результат розгляду судової справи, повинна давати відповідь на кожну вимогу ініціатора процесу. Вичерпність відповідей на кожне передане на вирішення суду правове питання свідчить про повноту судового рішення. Разом з тим, щоб відповідати критеріям чіткості та зрозумілості, резолютивна частина судового рішення не повинна бути надмірно довгою. Резолютивна частина, як і мотивувальна, не повинна містити зайвої або такої, що не має правового значення в даній справі, деталізації, незрозумілих словосполучень, занадто довгих речень, через які зміст судового припису складно сприймається.

З огляду на це методологія підготовки судового рішення, визначаючи особливості застосування будь-якого методу викладення резолютивної частини, має обов'язково передбачати способи знаходження належного балансу між стислістю та повнотою судового рішення, що забезпечить однозначне, правильне його розуміння та обов'язкове виконання.

За статтею 147 Конституції України Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, який вирішує питання про відповідність законів, інших правових актів Конституції України, дає офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Його діяльність ґрунтується, зокрема, на принципах верховенства права, повного і всебічного розгляду справ та обґрунтованості прийнятих ним рішень. Тому, ухвалюючи рішення чи висновки у справах та обираючи найбільш прийнятний метод для формування та викладення їх резолютивної частини, Конституційний Суд України має дотримуватися загальних критеріїв якості судового рішення, що забезпечують повноту, обґрунтованість, чіткість і зрозумілість судових актів.

Чинне законодавство України детально не регламентує вимоги до структури та змісту резолютивної частини актів Конституційного Суду України, за винятком деяких категорій справ, які мають певні особливості. Такі особливості викладені в окремому розділі Закону України «Про Конституційний Суд України»¹ (далі — Закон).

З огляду на це Конституційний Суд України виробив власну практику щодо формування та викладення резолютивної частини рішень і висновків.

В актах Конституційного Суду України резолютивна частина виділяється формулами «Конституційний Суд України вирішив» (у рішеннях) і «Конституційний Суд України дійшов висновку» (у висновках).

За своєю структурою резолютивна частина рішення або висновку Конституційного Суду України поділена на пункти, а за необхідності може містити також підпункти, що обумовлюється складністю предмета конституційного провадження або обсягом питань, на які за наслідками розгляду справи має дати відповіді орган конституційної юрисдикції.

Зміст резолютивної частини акта Конституційного Суду України залежить від категорії справи, яка ним розглядалася.

¹ Про Конституційний Суд України : Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

Так, у резолютивній частині рішень у справах щодо відповідності Конституції України (конституційності) законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України та правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим залежно від результатів розгляду справи зазначається, по-перше, про відповідність або невідповідність Конституції України даного акта чи його окремих положень, що були предметом конституційного провадження.

У резолютивній частині рішень Конституційного Суду України у справах, в яких акт чи його окремі положення були визнані неконституційними, зазначаються також правові наслідки їх прийняття. Зокрема, вказується на втрату чинності відповідним актом чи його положеннями з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення. Такі правові наслідки визнання певного акта неконституційним визначено частиною другою статті 152 Конституції України.

З цього приводу слід зазначити, що проектом змін до Конституції України в частині правосуддя, який запропоновано Конституційною комісією, утвореною указом Президента України, передбачалось надати Конституційному Суду України можливість встановлювати в своєму рішенні інші строки для втрати чинності актом або його окремими положеннями, що були визнані неконституційними. Проте ці зміни не знайшли підтримки у народних депутатів та не були реалізовані.

Законом визначено деякі особливості змісту резолютивної частини рішень Конституційного Суду України у справах, які по суті становлять різновиди справ про конституційність. Зокрема, відповідно до статті 77 Закону у резолютивній частині рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності правових актів, які зумовлюють спір стосовно повноважень конституційних органів державної влади України, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, дається висновок щодо конституційності правового акта, яким встановлено повноваження відповідних органів.

Згідно зі статтею 81 Закону у резолютивній частині рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності актів про призначення виборів, всеукраїнського референдуму чи місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим дається висновок щодо конституційності відповідного акта. У разі визнання такого акта неконституційним у рішенні Конституційного Суду України зазначається про припинення діяльності всіх органів, які були створені для проведення цих виборів чи референдумів, про знищення бюлетенів, агітаційних матеріалів і припинення фінансування заходів щодо проведення виборів чи референдумів та повернення в доход держави перерахованих, але не використаних коштів. Саме такі приписи містила резолютивна частина Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 року № 2-рп/2014 у справі про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим¹.

Разом з тим у резолютивній частині Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 у справі про всеукраїнський референдум

¹ Рішення Конституційного Суду України від 14 березня 2014 року № 2-рп/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/doccatalog/document?id=242321>

за народною ініціативою¹ не зазначалося про припинення діяльності органів, створених для проведення всеукраїнського референдуму, про знищення бюлетенів, агітаційних матеріалів або про припинення фінансування всеукраїнського референдуму та повернення в доход держави невикористаних коштів. Відсутність таких приписів була обумовлена тим, що вказаним рішенням були визнані такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), лише окремі положення Указу Президента України «Про проголошення всеукраїнського референдуму за народною ініціативою» від 15 січня 2000 року, що не впливало на чинність цього указу в цілому, а отже, не унеможливило проведення всеукраїнського референдуму.

Загалом, як свідчить практика Конституційного Суду України, резолютивна частина рішення може містити вказівку на те, які положення акта, що був предметом розгляду, визнано конституційними, а які — неконституційними. У такому разі приписи щодо втрати чинності поширюються лише на ті положення акта, неконституційність яких засвідчив Конституційний Суд України.

Крім того, Законом передбачено повноваження Конституційного Суду України визнавати неконституційними не лише положення, щодо яких відкрито конституційне провадження. Відповідно до частини третьої статті 61 Закону у разі якщо в процесі розгляду справи за конституційним поданням чи конституційним зверненням виявлено невідповідність Конституції України інших правових актів (їх окремих положень), крім тих, щодо яких відкрито провадження у справі і які впливають на прийняття рішення чи дачу висновку у справі, Конституційний Суд України визнає такі правові акти (їх окремі положення) неконституційними. За таких умов резолютивна частина рішення Конституційного Суду України має містити висновки про неконституційність таких актів чи їх окремих положень.

Стаття 74 Закону передбачає, що Конституційний Суд України може вказати на преюдиціальність свого рішення при розгляді судами загальної юрисдикції позовів у зв'язку з правовідносинами, що виникли внаслідок дії неконституційного акта. При цьому Закон не визначає, в якій частині рішення Конституційного Суду України має міститися відповідна вказівка. Саме тому в одних рішеннях Конституційного Суду України вказівка на преюдиціальність міститься як у мотивувальній, так і в резолютивній частинах (рішення від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001 у справі щодо стажу наукової роботи², від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001 у справі про відшкодування шкоди державою³, від 8 вересня 2009 року № 19-рп/2009 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 10 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання соціального захисту окремих категорій громадян»⁴, від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 у справі щодо змін умов виплати пенсій і щомісячного довічного грошового утри-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9351>

² Рішення Конституційного Суду України від 19 червня 2001 року № 9-рп/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9398>

³ Рішення Конституційного Суду України від 3 жовтня 2001 року № 12-рп/2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9401>

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 8 вересня 2009 року № 19-рп/2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=69911>

мання суддів у відставці)¹, а в інших рішеннях — лише в резолютивній частині (рішення від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 у справі про соціальні гарантії громадян², від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 у справі щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України³).

Але за будь-яких обставин обов'язково необхідно зазначати про преюдиціальність рішення Конституційного Суду України в його резолютивній частині, оскільки саме в ній містяться як остаточні висновки Суду, так і правові наслідки його прийняття.

Крім цього, в резолютивній частині акта Конституційного Суду України можуть бути визначені особливості порядку його виконання. Так, згідно з частиною другою статті 70 Закону у разі необхідності Конституційний Суд України може визначити у своєму рішенні, висновку порядок і строки їх виконання, а також покласти на відповідні державні органи обов'язки щодо забезпечення виконання рішення, додержання висновку.

Так, у резолютивній частині Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 у справі про вибори народних депутатів України⁴ було зазначено про покладення обов'язку щодо забезпечення виконання цього рішення на Верховну Раду України і Центральну виборчу комісію відповідно до їх повноважень. У резолютивній частині Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 у справі про всеукраїнський референдум за народною ініціативою⁵ використано інше формулювання, за яким на Президента України, Верховну Раду України та Центральну виборчу комісію було покладено виконання рішення, а не обов'язки щодо забезпечення його виконання.

Рішенням від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98 у справі про платні медичні послуги⁶ Конституційний Суд України ухвалив покласти на Кабінет Міністрів України обов'язок у місячний термін привести у відповідність до Конституції України та цього рішення постанову Кабінету Міністрів України, що була предметом розгляду. У резолютивній частині Рішення від 22 грудня 2009 року № 34-рп/2009 у справі про призначення суддів на адміністративні посади⁷ Конституційний Суд України зобов'язав Верховну Раду України невідкладно вико-

¹ Рішення Конституційного Суду України від 3 червня 2013 року № 3-рп/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=203286>

² Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9919>

³ Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=12758>

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 1998 року № 1-рп/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8824>

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 27 березня 2000 року № 3-рп/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9351>

⁶ Рішення Конституційного Суду України від 25 листопада 1998 року № 15-рп/98 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=8838>

⁷ Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2009 року № 34-рп/2009 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=87032>

нати інше його рішення, а саме Рішення від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007¹ щодо законодавчого врегулювання питання про призначення судді на посаду голови суду, заступника голови суду та звільнення його з цієї посади.

Проте в переважній більшості справ у резолютивній частині рішень Конституційного Суду України викладаються рекомендації Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання певного правового питання або приведення законів та інших правових актів у відповідність до рішення Конституційного Суду України. Зокрема, така формула застосована у рішеннях Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 у справі про звільнення судді з адміністративної посади², від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010 у справі про адміністративну відповідальність у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху³, від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 у справі про строки адміністративного затримання⁴, від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про Вищу раду юстиції»⁵).

Окрему категорію становлять справи, в яких Конституційний Суд України здійснює превентивний конституційний контроль і надає висновок про відповідність законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України. Вказані конституційні норми встановлюють, що Конституція України не може бути змінена, якщо зміни передбачають скасування чи обмеження прав і свобод людини і громадянина або якщо вони спрямовані на ліквідацію незалежності чи на порушення територіальної цілісності України; Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 157).

Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту; Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України (стаття 158).

Наразі законодавство України не встановлює жодних вимог до висновків Конституційного Суду України стосовно цієї категорії справ. Із аналізу практики Конституційного Суду України вбачається, що в резолютивній частині такого рішення окремо зазначаються положення законопроекту про внесення змін до Конституції України, які відповідають вимогам статей 157 і 158 Основного Закону України, та окремо ті, які не відповідають цим вимогам.

---

¹ Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9914>

² Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/docs/548>

³ Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=125611>

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 11 жовтня 2011 року № 10-рп/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=158924>

⁵ Рішення Конституційного Суду України від 11 березня 2011 року № 2-рп/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=133547>

Зазвичай висновки Конституційного Суду України у своїй резолютивній частині відтворюють текст законопроекту, незалежно від обсягу пропонованих ним змін, включаючи прикінцеві та перехідні положення закону про внесення змін до Конституції України, навіть якщо такий законопроект повністю відповідає або не відповідає вимогам Конституції України. За допомогою такого методу формування і викладення резолютивної частини висновку досягається його відповідність вимогам повноти, чіткості, недвозначності, оскільки відтворення повного тексту законопроекту у резолютивній частині висновку гарантовано дає підстави для однозначного розуміння, яка саме редакція законопроекту відповідає або не відповідає вимогам Основного Закону України. Таким прикладом може слугувати Висновок Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України¹.

Однак Конституційний Суд України застосував і інший метод викладення резолютивної частини. Так, у резолютивній частині Висновку Конституційного Суду України від 30 липня 2015 року № 2-в/2015 щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 і 158 Конституції України² було зазначено лише перелік статей, до яких внесено зміни. У резолютивній частині Висновку від 30 січня 2016 року № 2-в/2016 щодо відповідності доопрацьованого законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України³ Конституційний Суд України зазначив, що текст законопроекту викладено у пункті 1 мотивувальної частини Висновку.

Застосування такого методу більшою мірою відповідає вимогам стислості та лаконічності, а його застосування обумовлено великим обсягом змін, запропонованих законопроектом. Для з'ясування змісту законопроекту слід звертатися до мотивувальної частини висновку, в якій викладено текст положень цього законопроекту із обґрунтуванням відповідності вимогам Конституції України кожного його положення.

Таким чином, Конституційний Суд України, виходячи з матеріалів конкретної справи, намагається знайти оптимальний метод формування та викладення резолютивної частини свого акта, який забезпечував би належний баланс між стислістю та вмотивованістю викладення ухваленого рішення.

У справах щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України резолютивна частина рішення Конституційного Суду України формується з урахуванням питань, порушених у конституційному поданні чи конституційному зверненні, а резолютивна частина такого рішення повинна містити відповідь на кожне з цих питань. Тобто офіційне тлумачення має даватися кожній нормі, що була предметом конституційного провадження. При цьому слід зауважити, що якщо зміст правової норми ширше, ніж зміст порушеного питання, офіційне тлумачен-

¹ Висновок Конституційного Суду України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=299459>

² Висновок Конституційного Суду України від 30 липня 2015 року № 2-в/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=281857>

³ Висновок Конституційного Суду України від 30 січня 2016 року № 2-в/2016 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=301277>

ня цієї норми дається Конституційним Судом України в аспекті питання, порушеного у конституційному поданні чи конституційному зверненні, про що й зазначається у резолютивній частині рішення.

Цей метод викладення резолютивної частини надає можливість Конституційному Суду України, не змінюючи існуючих правових позицій, розглянути поставлене перед ним питання і знайти нові аспекти розуміння конституційної або законодавчої норми виходячи з конкретної правової проблеми, порушеної автором клопотання.

Такий підхід сформував певну доктрину Конституційного Суду України з відповідних питань.

Слід зауважити, що саме у справах щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України резолютивна частина рішень суду містить правові позиції Конституційного Суду України. Чого не можна сказати про справи щодо відповідності правових актів Конституції України, у яких в резолютивній частині рішення лише констатується про їх конституційність чи неконституційність та, за необхідності, визначається порядок виконання рішення.

При розгляді справ щодо офіційного тлумачення Конституції України та законів України Конституційний Суд України завжди враховує вимоги частини другої статті 95 Закону, згідно з якою у разі якщо при тлумаченні закону України (його окремих положень) була встановлена наявність ознак його невідповідності Конституції України, Конституційний Суд України у цьому провадженні вирішує питання щодо неконституційності цього закону. Тож у разі визнання неконституційною правової норми закону, офіційне тлумачення якої було заявлено, відпадає необхідність надання роз'яснення її змісту, а в резолютивній частині рішення Конституційного Суду України зазначається про невідповідність цієї норми Конституції України. Такий випадок, зокрема, мав місце у рішеннях Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 у справі про звільнення судді з адміністративної посади¹, від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008 у справі про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України².

Чинне правове регулювання дозволяє Конституційному Суду України: об'єднувати декілька конституційних подань чи конституційних звернень в одне конституційне провадження, якщо вони стосуються того самого питання (стаття 58 Закону); розглядати в межах однієї справи питання офіційного тлумачення та конституційності норм одного правового акта (стаття 95 Закону). Параграфом 51 Регламенту Конституційного Суду України, затвердженого Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року³, передбачено можливість припинити конституційне провадження у справі, якщо в ході пленарного засідання були виявлені підстави щодо відмови у відкритті конституційного провадження, передбачені статтею 45 Закону. Таким прикладом, зокрема, можуть послугувати ухвали

¹ Рішення Конституційного Суду України від 16 травня 2007 року № 1-рп/2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=9914>

² Рішення Конституційного Суду України від 17 вересня 2008 року № 16-рп/2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/docs/536>

³ Регламент Конституційного Суду України, затверджений Рішенням Конституційного Суду України від 5 березня 1997 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=10711>

Конституційного Суду України від 11 березня 2015 року № 1-уп/2015¹, від 17 вересня 2015 року № 3-уп/2015² та інші.

Були і такі рішення, в яких Конституційний Суд України припиняв конституційне провадження в частині конституційного подання чи конституційного звернення з ухваленням рішення щодо конституційності чи офіційного тлумачення решти норм, які підлягали розгляду Конституційним Судом України в межах цієї справи (рішення від 19 листопада 2013 року № 10-рп/2013³, від 23 грудня 2014 року № 7-рп/2014⁴ тощо).

У разі якщо конституційне провадження має такі особливості, Конституційний Суд України підбирає найбільш оптимальний метод формулювання і викладення резолютивної частини рішення, забезпечуючи його відповідність вимогам повноти, обґрунтованості, чіткості, зрозумілості та разом з тим лаконічності.

Незалежно від результатів розгляду справи у резолютивній частині рішення або висновку Конституційного Суду України зазначається про його обов'язковість, остаточність та неоскаржуваність, що впливає зі змісту частини другої статті 150 Конституції України, а також про його опублікування у «Віснику Конституційного Суду України» та в інших офіційних виданнях.

Сформульована у такий спосіб резолютивна частина рішення або висновку Конституційного Суду України спрямована на досягнення кінцевої мети діяльності Конституційного Суду України — гарантування верховенства Конституції України як Основного Закону держави на всій території України.

Формулювання і викладення резолютивної частини рішення Конституційного Суду України є важливим чинником при вирішенні поставлених перед Конституційним Судом України завдань, але ще більшої актуальності це питання набуде у разі впровадження в Україні конституційної скарги, оскільки такий інститут стане новацією в українському правовому просторі. Від того, яким чином засади розгляду конституційної скарги визначить законодавець та яку методологію викладення резолютивної частини рішень у справах за конституційними скаргами буде сформовано, залежить ефективність захисту прав і свобод особи органом конституційної юрисдикції.

Насамкінець хочеться зазначити, що питання аналізу методів та методології викладення резолютивної частини рішень та висновків Конституційного Суду України залишається неохопленим українською правовою наукою. Методи, які сформувались за двадцять років роботи Конституційного Суду України у процесі конституційного судочинства, потребують більш глибокого наукового та теоретичного дослідження та систематизації. Це дозволить визначити певні методологічні підходи, що сприятимуть підвищенню якості актів Конституційного Суду України.

¹ Ухвала Конституційного Суду України від 11 березня 2015 року № 1-уп/2015 // Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 2. — С. 30.

² Ухвала Конституційного Суду України від 17 вересня 2015 року № 3-уп/2015 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=286839>

³ Рішення Конституційного Суду України від 19 листопада 2013 року № 10-рп/2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=226985>

⁴ Рішення Конституційного Суду України від 23 грудня 2014 року № 7-рп/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ccu.gov.ua/uk/doccatalog/list?currDir=261605>

Шаптала Н. Изложение резолютивной части решений Конституционного Суда Украины. В статье исследуются вопросы построения структуры судебных решений судов общей юрисдикции и Конституционного Суда Украины. В частности, внимание обращается на важность соблюдения требований законности, обоснованности, полноты, четкости судебных решений в контексте эффективного обеспечения реализации права лица на судебную защиту. Рассмотрены особенности изложения резолютивной части решений Конституционного Суда Украины с учетом его статуса и правового регулирования.

Ключевые слова: эффективность судебной защиты, структура судебного решения, формулирование резолютивной части актов Конституционного Суда Украины.

Shaptala N. Formulation of the operative part of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine. The article examines the structure of decisions of courts of general jurisdiction and the Constitutional Court of Ukraine. In particular, the author stressed on the importance of compliance with the requirements of legality, substantiation, completeness, clarity of judicial decisions in the context of ensuring the effective implementation of the individual's right to judicial protection. The peculiarities of formulation of the operative part of the decisions of the Constitutional Court of Ukraine with account of its status and legal regulation are considered.

Key words: effectiveness of judicial protection, structure of the court decision, formulation of the operative part of the acts of the Constitutional Court of Ukraine.

Конституційні основи правового реагування органів державної влади на акти воєнної агресії

В. Шишкін

доцент, кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України у відставці

У статті йдеться про конституційні приписи правового реагування органів державної влади України на воєнну агресію, що розглядаються як їх зобов'язання. Висловлюється застереження щодо підміни в юридичних визначеннях факту агресії, внаслідок чого продукуються помилкові правові регулятори. Прогнозуються можливі негативні наслідки для суверенітету України, її територіальної цілісності, міжнародної правосуб'єктності, забезпечення прав громадян у зв'язку з неналежним правовим реагуванням органів влади України на воєнну агресію Російської Федерації.

Ключові слова: умови воєнного стану, оголошення воєнного стану, оголошення стану війни, конституційні зобов'язання органів державної влади України у зв'язку з актами воєнної агресії, наслідки невиконання органами влади конституційних приписів.

Конституція України містить низьку приписів, які визначають поведінку органів державної влади в умовах, що є особливими для подальшого існування Української держави і спричинені актами воєнної агресії або її реальною загрозою. Однак такі положення, на жаль, ще не стали предметом комплексного і глибокого наукового дослідження. У цій статті здійснено їх огляд і сформовано пропозиції для подальшого предметного аналізу.

Конституційні норми, що стосуються зазначених ситуацій, можна поділити на дві умовні групи — загальноконцептуальні і конкретно-предметні. До першої групи належить положення частини першої статті 17 Основного Закону України: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави і, таким чином, органів, що репрезентують державну владу. Ця норма має засадничу вагу, саме тому вона міститься у розділі I Конституції України. Текстуальна конструкція цього положення вказує не на можливість певних вчинків органів державної влади, а на їх обов'язок, тобто припис зобов'язує до відповідних дій, спрямованих на захист суверенітету і територіальної цілісності України.

У цій самій групі у системному зв'язку з наведеним приписом перебуває пункт 5 частини першої статті 85 Конституції України про повноваження Верховної Ради України щодо визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики держави, яке підкреслює концептуальну пріоритетність загальнонаціонального представницького органу Українського народу і єдиного законодавчого органу держави у вирішенні питань зовнішньої політики, зокрема і щодо воєнної агресії або агресивних проявів інших держав проти України. Сюди також належить обов'язок Президента України забезпечувати державну незалежність і національну безпеку

України (пункт 1 частини першої статті 106 Конституції України) і відповідний обов'язок Кабінету Міністрів України (пункт 1 статті 116 Конституції України).

Другу групу наповнюють конкретно-предметні конституційні приписи, які стосуються виконання обов'язків із прийняття рішень в особливих ситуаціях, здійснення управлінських і організаційних повноважень тощо. Передусім це стосується Президента України, оскільки відповідно до частини другої статті 102 Конституції України саме на нього покладено обов'язок бути гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Виходячи з цього Президент України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань (пункт 19 частини першої статті 106 Конституції України); приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України (пункт 20 частини першої статті 106 Конституції України). Наведений пункт 20 перебуває у корелятивному зв'язку з положенням пункту 31 частини першої статті 85 Конституції України, за яким Верховна Рада України має повноваження щодо затвердження указів Президента України, виданих на виконання зазначеного припису (до речі, стаття 85 Конституції України не встановлює корелятивних обов'язків для Верховної Ради України щодо ініціатив Президента України, передбачених пунктом 19 частини першої статті 106 Конституції України).

До цієї групи також належить припис частини другої статті 157 Основного Закону держави про незмінюваність Конституції України в умовах воєнного стану. Норми Конституції України не визначають безпосередньо владні інституції, на які покладається офіційне проголошення наявності умов воєнного стану. Однак норми Основного Закону України, якими на учасників конституційної процедури розгляду законопроекту і прийняття закону про внесення змін до Конституції України покладено зобов'язання не вносити такі зміни в умовах воєнного стану, є підставою для ствердження, що кожен із таких органів, аналізуючи фактичні обставини і відповідні їм нормативні регулятори правовідносин, котрі виникли на підставі таких обставин, може автономно визначитися з констатацією наявності у країні умов воєнного стану. Так, для Конституційного Суду України цей обов'язок безпосередньо встановлено статтею 159 Конституції України. Аналогічно це стосується і Верховної Ради України, яка відповідно до пункту 1 частини першої статті 85 Конституції України уповноважена на внесення змін до Конституції України лише в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції, що вимагає зважати на заперечення частини другої статті 157 Конституції України, яка міститься у цьому розділі. Президент України, реалізуючи повноваження суб'єкта законодавчої ініціативи, як гарант додержання Конституції України зобов'язаний враховувати заперечувальні приписи самої Конституції України стосовно умов внесення змін до неї.

Беручи до уваги неодноразові упродовж 2015–2016 років ініціювання Президентом України законопроектів про внесення змін до Конституції України в умовах воєнної агресії Російської Федерації, окупації і анексії частини території

України та створення керівництвом Російської Федерації колаборантських адміністративно-територіальних утворень, спрямованих на подальше порушення державного суверенітету і руйнування територіальної цілісності України, а також неоднозначні оцінки змісту висновків Конституційного Суду України стосовно таких законопроектів щодо наявності чи відсутності умов воєнного стану, що містяться в окремих думках суддів Конституційного Суду України М. Мельника, І. Сліденка, В. Шишкіна¹, можна констатувати, що проблема інтерпретування конституційного положення «умови воєнного стану» є неоднозначною і складною.

Інтерпретаційної неоднозначності додає твердження, що умови воєнного стану з'являються лише після того, як у державі оголошено воєнний стан. З таким підходом не можна погодитися з погляду логічного ланцюжка — що первинне, а що вторинне, що чому передує.

Зміст частини другої статті 157 Конституції України вказує не на сам факт оголошення главою держави акта про введення воєнного стану, а на наявність умов існування такого стану. Визначення суті змісту зазначеної норми Конституції України потребує комплексного аналізу ситуації, що виникла в Україні у зв'язку з офіційним оголошенням частини її території територією держави-окупанта (анексія) і окупацією іноземними військами додатково певної території, а також нормативно-правових актів, що закріплюють правові відносини, зумовлені цими подіями.

Умови, які є підставою для введення воєнного стану в країні або в окремих її місцевостях, містяться у статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389–VIII², а саме:

- 1) наявність збройної агресії чи загрози нападу на державу;
- 2) небезпека державній незалежності України, її територіальній цілісності;
- 3) обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб, зумовлене агресією проти України.

Наведені умови мають місце в Україні ще з весни 2014 року, тобто з початку інтервенції військ Російської Федерації з подальшою анексією таких адміністративно-територіальних одиниць Української держави, як Автономна Республіка Крим та місто Севастополь, і продовжують мати місце у фронтових бойових діях у Донецькій і Луганських областях. Зміст викладеної норми вказує на початкову наявність негативних для державного суверенітету умов, а введення воєнного стану чи оголошення війни вже має бути відповідною на них реакцією уповноважених органів державної влади. Ці умови існують об'єктивно і обумовлюють такі дії влади, як введення воєнного стану, і не залежать від суб'єктивної позиції того чи тих, хто відповідно до своїх конституційних обов'язків має на них реагувати введенням воєнного стану (пункт 20 частини першої статті 106 Конституції України). Саме умови воєнного стану, визначені нормативно-правовими актами, і є підставами для його офіційного оголошення.

Термінологічні позначення таких особливих явищ, як «умови воєнного стану» і «введення воєнного стану», тісно пов'язані між собою, але вони не є тотожними.

¹ Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 4. — С. 26–27, 70–73; 2015 ; Вісник Конституційного Суду України. — 2015. — № 5. — С. 34–35, 55–56; Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 2–3. — С. 71, 132–135, 158, 183–186.

² Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 28. — Ст. 250.

Прийняття або неприйняття акта про введення воєнного стану є лише питанням політичної доцільності Президента України, що не може підмінювати об'єктивну і закріплену правовими нормами наявність умов для його введення, котрі виникли поза його волею. Зазначимо, що має право на існування й інша думка — це обов'язок Президента України, а не примха, що виправдовується політичною доцільністю. Відповідно до положень частини другої статті 157 Основного Закону України саме до компетенції єдиного органу конституційної юрисдикції в Україні — Конституційного Суду України — належить визначення існування умов воєнного стану під час аналізу законопроекту про внесення змін до Конституції України.

Для твердження про наявність умов воєнного стану існують такі підстави.

1. У результаті прямого вторгнення військ Російської Федерації відбулась окупація частини території України — Автономної Республіки Крим та міста Севастополя з подальшою їх анексією. У процедурі анексії шляхом прийняття відповідних актів взяли участь найвищі органи влади Російської Федерації — Президент, парламент, Конституційний Суд, що підтверджує її державну агресію проти суверенітету і територіальної цілісності України та є однією зі складових умов воєнного стану. На знак протесту проти участі Конституційного Суду Російської Федерації у процедурі анексії зазначених частин території України, що є руйнацією правового порядку, який кожен конституційний суд за своїм природним обов'язком має охороняти, Конституційний Суд України Рішенням від 17 квітня 2014 року № 10-р/2014 припинив дію Меморандуму про розвиток співробітництва між Конституційним Судом України та Конституційним Судом Російської Федерації від 14 червня 2000 року¹.

2. Цільове призначення і зміст низки законодавчих та інших правових актів вищих органів державної влади України (загалом близько двохсот), на підставі яких уже сформувалась і діє комплексна нормативна система, а також політичних звернень і заяв (загалом близько десяти) безпосередньо вказують на наявність факту збройної агресії з боку Російської Федерації і реальної небезпеки суверенітету і територіальної цілісності Української держави. В законах України, актах Верховної Ради України, Президента України і Кабінету Міністрів України безапеляційно констатується оцінка воєнних дій, що відбуваються в Україні упродовж 2014–2016 років, такими термінологічними конструкціями, як: війна, воєнна агресія, неприхована агресія, збройна агресія, безпосереднє воєнне вторгнення, ескалація збройної агресії, окупація, окупаційні сили, відсіч збройній агресії, бойові дії тощо. На виконання приписів актів найвищих органів державної влади Міністерство оборони України видало наказ від 2 лютого 2015 року № 49 про особливості виплати винагороди військовослужбовцям, які беруть участь у бойових діях, захищаючи Українську державу від агресії, за виконання бойових завдань, зокрема й за знищення (захоплення) різних видів бойової техніки противника.

Викладене підтверджує, що органи державної влади нормативно визнали фактичну наявність фронтних бойових дій на території України з метою збройного захисту її незалежності і територіальної цілісності від воєнного вторгнення

¹ Вісник Конституційного Суду України. — 2014. — № 3. — С. 13–14.

Російської Федерації та підтримуваних нею колабораціоністських воєнізованих формувань.

3. Саме з наявністю умов воєнного стану, а не з прийняттям акта про його введення, пов'язане проголошення Верховною Радою України можливості тимчасового обмеження прав людини і громадянина в Україні. Зважаючи на факт збройної агресії Російської Федерації проти України за участю регулярних Збройних Сил Російської Федерації, а також незаконних збройних формувань, керованих, контрольованих і фінансованих Російською Федерацією, парламент України Постановою від 21 травня 2015 року № 462–VIII¹ зробив безпрецедентну заяву про вимушений в умовах зовнішньої агресії певний відступ від зобов'язань, взятих Україною як державою-учасницею стосовно приписів статей 5, 6, 8, 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Такі дії українського парламенту в мирний для України час були б скоріше за все підставою для зупинення або навіть припинення членства України в Раді Європи у зв'язку з недотриманням взятих на себе зобов'язань. Варто зазначити, що цей акт законодавчого органу держави прийнято не у зв'язку з введенням актом Президента України воєнного стану, а з наявністю саме умов воєнного стану, що відповідає положенням частини другої статті 64 Основного Закону України, котра визначає умови, за якими дозволяється встановлювати окремі обмеження прав і свобод людини.

З наведеного вбачається термінологічна одноманітність у застосуванні поняття «умови воєнного стану» і гармонійний зв'язок між частиною другою статті 157 та частиною другою статті 64 Конституції України. Якщо ж орієнтуватися на твердження, що таке поняття має «право на життя» лише після введення воєнного стану, то тоді логічно може постати питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) зазначеної постанови Верховної Ради України.

Президент України за таких умов з незрозумілих причин не вдається до введення воєнного стану, тобто не виконує своїх, зазначених у частині другій статті 102 Конституції України, прямих обов'язків гаранта державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання прав і свобод людини і громадянина, особливо тих, яких залишили на поталу окупантів на захоплених ними територіях Української держави. Ігнорування цих конституційних обов'язків спричиняє невиконання Президентом України повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, встановлених статтею 6 Закону України «Про оборону України»², зокрема і щодо утворення Ставки Верховного Головнокомандувача (стаття 8). Одночасно він уникає обов'язків, визначених статтею 11 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», чим фактично дає підстави для визнання неправовими дій тих громадян, які патріотично виконують свої обов'язки, встановлені статтею 65 Конституції України.

За таких умов Генеральний штаб Збройних Сил України як головний військовий орган з планування оборони держави і управління військами в особливий період не може належним чином виконувати свої основні функції, передбачені статтею 11 Закону України «Про оборону України».

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 29. — Ст. 267.

² Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 9. — Ст. 106.

Стан воєнної окупації і анексії Кримського півострова, бойові дії з боку регулярних підрозділів Збройних Сил Російської Федерації, які перейшли державний кордон України на її материковій частині й атакували підрозділи державної прикордонної служби та Збройних Сил України із застосуванням усіх видів вогневого ураження у сухопутній війні, з подальшою окупацією значної території Донецької і Луганської областей України, створення, озброєння і оснащення колаборантських підрозділів на захоплених територіях, визначено у Заяві Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків», схваленій Постановою Верховної Ради України від 21 квітня 2015 року № 337–VIII¹, як збройна агресія іноземної держави. Спираючись на цю заяву, законодавчий орган держави міг би допомогти Президенту України у прийнятті рішення шляхом належного виконання вже своїх обов'язків, керуючись приписами пункту 5 частини першої статті 85 Конституції України і нормами Статуту ООН, а саме прийняти закон про визнання Російської Федерації державою-агресором. Деяку правову основу для такого кроку вже закладено в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207–VII², у статті 2 якого зазначено, що цей закон визначає статус території України, тимчасово окупованої внаслідок збройної агресії Російської Федерації, встановлює особливий правовий режим на цій території, а стаття 3 географічно окреслює цю територію Кримською автономією і містом Севастополем. Таким чином, Верховна Рада України має підстави для подальшого належного реагування на воєнну агресію сусідньої держави через виконання функцій, передбачених пунктами 5, 32 частини першої статті 85, пунктами 9, 17 частини першої статті 92 Конституції України.

У такій ситуації Кабінет Міністрів України може у належний спосіб виконати свої функції, визначені статтею 116 Конституції України, лише після відповідних актів Верховної Ради України і Президента України, як це встановлено статтею 113 Основного Закону України.

Внаслідок неналежного конституційно-правового реагування основних владних інституцій України на акти воєнної агресії правовою основою теперішніх дій силових структур із застосуванням зброї смертельного ураження в зоні воєнного вторгнення агресора залишається Указ виконуючого обов'язки Президента України про введення у дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 року № 405/2014³. У такому випадку всі дії державних інституцій України і її громадян мають спиратися на положення лише Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 12 травня 2015 року № 389–VIII⁴. У зв'язку з цим керівництво діями щодо захисту країни сконцентровано в Антитерористичному центрі при Службі безпеки України.

¹ Відомості Верховної Ради України. — 2015. — № 22. — Ст. 153.

² Відомості Верховної Ради України. — 2014. — № 26. — Ст. 892.

³ Офіційний вісник Президента України. — 2014. — № 14. — Ст. 745.

⁴ Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 25. — Ст. 180.

Однак правова природа і правове регулювання антитерористичної операції зовсім інші, ніж правова природа і правове регулювання умов спротиву військовому вторгненню іноземної держави. Домінуючою правовою основою діяльності державних інституцій у ситуаціях, пов'язаних із військовим нападом іншої держави на Україну, є закони про оборону країни і правовий режим воєнного стану.

Внаслідок неналежного виконання інституціями державної влади своїх конституційних обов'язків країна і її суспільство перебувають у стані підміни явищ і понять. Має місце викривлене правове регулювання відповідних відносин, що містить загрози для держави як суб'єкта міжнародного права, правового статусу громадян і набуття ними відповідних прав, належного функціонування державного владного механізму тощо.

Невведення воєнного стану, хоча б у зонах оборонних бойових дій, які ведуть захисники України проти військових підрозділів московського агресора та підтримуваних і оснащених ним збройних підрозділів колаборантів, загрожує правам громадян України і Української держави як суб'єкта міжнародного права.

Подальше нереагування на акти воєнної агресії і зволікання із запровадженням воєнного стану, хоча б у зоні бойових дій, за наявності усіх очевидних умов такого стану є реальною загрозою самого існування незалежної Української держави, особливо після внесення 2 червня 2016 року змін до Основного Закону України всупереч заборонним приписам частини другої статті 157 Конституції України. Небезпека полягає у такому.

I. На міжнародному рівні:

1) нівелюється аргументація щодо наявності збройної агресії Російської Федерації проти України, чим посилюється твердження із пропаганди агресора про те, що в Україні має місце внутрішній конфлікт (громадянська війна), а не міжнародний воєнний конфлікт (агресія);

2) Україна позбавляється можливості пред'являти жорсткі юридичні вимоги до Великої Британії, Російської Федерації, США, Франції стосовно виконання ними поручительства щодо гарантування незалежності, суверенітету і кордонів України на підставі Будапештського меморандуму 1994 року «Про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї»;

3) унеможливаються правові підстави надання Україні як жертві агресії допомоги іншими державами, зокрема і озброєння, за нормами міжнародних договорів про безпеку;

4) фактичний агресор може ігнорувати зобов'язання стосовно дотримання положень Женевської конвенції про поводження з військовослужбовцями, які потрапили до полону, а тим паче з представниками озброєного опору на окупованих територіях (члени добровольчих батальйонів, волонтери), тому що статус військовополоненого має місце в умовах офіційно визнаного воєнного конфлікту, а не за умов акції, яка офіційно іменується антитерористичною операцією (ситуація з Надією Савченко);

5) унеможливується забезпечення прав людини на підставі положень Третьої Женевської конвенції, зокрема за допомогою проведення міжнародною гуманітарною правозахисною організацією, на кшталт Міжнародного комітету Червоного Хреста, регулярних інспекцій місць позбавлення волі.

II. На політичному й управлінському рівнях:

1) Україна втрачає територіальну цілісність, суверенні права на частині території, а також у зовнішній політиці;

2) відбувається зміна конституційного ладу в Україні через нав'язування під зовнішнім тиском тих змін до Конституції і законів України, які є замахом на суверенітет Українського народу, прямим втручанням у його справи;

3) перебування проти волі України на її території іноземних військових формувань (баз), на кшталт ситуації у молдовському Придністров'ї;

4) здійснюється фактична і юридична легітимізація колаборуючих з окупантами автономно-владних утворень шляхом їх формування і «обрання» до влади маріонеток під примусом і контролем агресора;

5) з'являється небезпека щодо невизнання на міжнародному рівні колаборантських утворень «ДНР» і «ЛНР» як військово-злочинних;

6) втрачаються підстави для притягнення організаторів військової агресії проти України і колаборантських рухів до кримінальної відповідальності за військові злочини, злочини проти миру і людства;

7) інституції державної влади делегітимізуються внаслідок ухилення їх від виконання своїх повноважень (обов'язків) щодо забезпечення централізованого управління усіма військовими і воєнізованими формуваннями, комунікаційними мережами й теле- і радіочастотним ресурсом (зокрема, це стосується Президента України у зв'язку з невиконанням прямих конституційних обов'язків Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України щодо організації захисту державної незалежності та національної безпеки України).

III. На суспільному і громадянському рівні:

1) громадяни не можуть у належний спосіб добровільно виконати конституційний обов'язок стосовно захисту Батьківщини, незалежності й територіальної цілісності України (частина перша статті 65 Конституції України), оскільки цей обов'язок виникає не з приводу проведення антитерористичних операцій, а корелює режиму стану війни або режиму воєнного стану, тобто:

а) добровольчі підрозділи, партизанські загони, дії окремих громадян, які стали на шлях збройного захисту України і знешкоджують ворога (агресора), за маніпулятивною юриспруденцією можуть бути визнані незаконними з притягненням патріотів до кримінальної відповідальності;

б) загиблим у боях патріотам, які мужньо захищали незалежність і територіальну цілісність держави, може не бути надано відповідного статусу, передбаченого для офіційних військовослужбовців, які загинули під час здійснення антитерористичної операції і, як наслідок, їх родини не матимуть соціального захисту;

в) поза законом може бути визнано діяльність волонтерських організацій у зоні проведення воєнних дій, оскільки ці дії мають статус антитерористичних операцій, або така діяльність може обмежуватися, як це вже відбулося з волонтерським медичним підрозділом імені Пирогова тощо;

2) військовослужбовці також не можуть у належний спосіб виконати обов'язки із захисту Вітчизни, незалежності і територіальної цілісності України, особливо щодо військ агресора, оскільки за умов антитерористичної операції вони мають право знешкоджувати лише терористів (частина третя статті 5, пункт 2 части-

ни другої статті 15 Закону України «Про боротьбу з тероризмом»), а військово-службовці іноземної армії, які вчинили воєнну агресію проти України, є офіційними військами, тому під визначення терористів не підпадають, тобто згідно з таким трактуванням може виникнути маніпулятивне твердження, що їх незаконно знищують.

Наведений перелік загроз для Української держави у зв'язку з невведенням в Україні або в її окремих частинах воєнного стану не повний, однак є достатнім для стурбованості долею українського суспільства і держави, а також для багатогранного науково-дослідницького аналізу. Особливо це вкрай важливо після внесення змін до Конституції України під благовидно-маніпулятивним приводом реформування судової влади.

Шишкин В. Конституционные основы правового реагирования органов государственной власти Украины на акты военной агрессии. В статье идет речь о конституционных предписаниях правового реагирования органов государственной власти Украины на военную агрессию, которые рассматриваются как их обязанности. Высказывается предостережение относительно подмены в юридических определениях факта агрессии, вследствие чего появляются ошибочные правовые регуляторы. Прогнозируются возможные негативные последствия для суверенитета Украины, ее территориальной целостности, международной правосубъектности, обеспечения прав граждан в связи с ненадлежащим правовым реагированием органов власти Украины на военную агрессию Российской Федерации.

Ключевые слова: условия военного положения, объявление военного положения, объявления состояния войны, конституционные обязанности органов государственной власти Украины в связи с актами военной агрессии, последствия неисполнения органами власти конституционных предписаний.

Shyshkin V. Constitutional grounds of legal reaction of bodies of state power to acts of military aggression. The article deals with the constitutional regulations of legal reaction of bodies of state power of Ukraine to the military aggression that are considered as their obligations. Reservations are made about substitution in legal determining of the fact of aggression, which results in production of wrong legal regulators. Possible negative consequences for Ukraine's sovereignty, its territorial integrity and international legal personality, ensuring the rights of citizens in connection with the improper legal response of bodies of power of Ukraine to the military aggression of the Russian Federation are forecast.

Key words: conditions of martial law, announcement of martial law, declaration of a state of war, the constitutional obligation of the government of Ukraine in connection with acts of military aggression, consequences of failure to execute the constitutional regulations by the bodies of power.

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

«Невидимі» поправки до конституції: роль конституційного суду

Т. Бірмонтієне

професор Вільнюського університету імені Миколаса Ромеріса,
суддя Конституційного Суду
Литовської Республіки у відставці

Стаття присвячена питанням повноважень конституційних судів щодо здійснення конституційного контролю змін до Основного Закону держави, реалізація яких виявляє дуалістичну природу їхніх рішень. Автор доводить, що повноваження органів конституційного контролю не безмежні, вони не можуть конкурувати із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права або цінностями, закріпленими в самій конституції.

Ключові слова: конституційний контроль, зміни до конституції, повноваження конституційних судів.

1. Вступ

Чинна конституція має бути актуальною і відповідати змінам, що відбуваються у суспільстві і державі, а також очікуванням громадян. Тому, враховуючи еволюцію життя, внесення змін до конституції в той чи інший спосіб є неминучим.

Деякі зміни до конституції, особливо ті, що визнані органами конституційної юрисдикції неконституційними, привертають значну увагу суспільства, зумовлюють напруженість і гострі дискусії не лише щодо їх змісту, а й щодо повноважень конституційного суду втручатися в процес внесення змін до конституції. Рішення конституційних судів Турецької Республіки, України, Республіки Молдова привернули значну увагу і зумовили обговорення щодо повноважень органів конституційної юрисдикції займатися цією діяльністю. Найчастіше такі дискусії виникають у зв'язку з рішеннями конституційних судів щодо неконституційності внесених змін до конституції, які були чинними і застосовувались протягом певного періоду, тобто *ex-post* контроль.

Як правило, політичні органи влади є першими в процесі внесення змін до конституції, адже саме вони — ініціатори змін до Основного Закону, тоді як конституційні суди є останніми в цьому процесі. Проте за певних обставин ситуація може бути абсолютно протилежною, коли конституційний суд, ухвалюючи рішення щодо відповідності правового акта положенням конституції, не лише «відкриває двері» для конституційної поправки, а й забезпечує її схвалення *a priori*.

У статті буде розглянуто деякі відомі рішення конституційних судів про визнання неконституційними поправок до конституції, а також дуалістичну природу рішень конституційних судів щодо таких поправок.

2. Повноваження конституційного суду здійснювати конституційний контроль змін до конституції

Стабільність конституції є однією з передумов забезпечення існування держави, а також поваги до конституції і правових цінностей. Під час прийняття Основного Закону очікується, що він залишиться стабільним, хоча його положення, як правило, передбачають порядок внесення змін як неминучої необхідності. Отже, внесення змін до конституції криється в особливостях самої конституції як нормативно-правового акта прямої дії, що має вищу юридичну силу.

За процедурою внесення змін конституції поділяються на гнучкі та жорсткі.

У деяких випадках може бути передбачено певну процедуру внесення поправок до конституції, відмінну від встановленої, згідно з якою конституційні положення можуть бути змінені. А в тих випадках, коли конституція є результатом політичного компромісу, може надаватися деякий період, протягом якого конституційні положення будуть змінені в більш гнучкий спосіб¹.

Як правило, конституція також містить положення, що визначають суб'єктів, які мають право ініціювати внесення змін до неї, і передбачає особливості процедури їх внесення. У більшості випадків конституційні поправки приймаються у відповідному парламенті. Як правило, існує потреба в кваліфікованій більшості голосів парламенту, якщо порівнювати з процедурою прийняття звичайних правових актів, або в більш ніж одному голосуванні, що відбуваються з певними перервами між ними, або вимога, що така поправка буде прийнятою новообраним парламентом. Якщо парламент складається з більш ніж однієї палати (наприклад, є двопалатним), поправки повинні отримати схвалення обох палат. Крім того, досить часто внесення змін до деяких положень конституції вимагає проведення референдуму. Чіткі процедури для прийняття конституційних поправок є у федераціях. Крім того, набуття чинності конституційними поправками може також регулюватися конкретними вимогами.

У деяких конституціях *expressis verbis* закріплено принцип незмінності певних положень: наприклад, Конституція Французької Республіки 1958 року передбачає, що республіканська форма правління не може бути предметом будь-якої поправки (стаття 89). В інших випадках процедура внесення змін до деяких положень конституції може бути настільки складною, що положення, які розглядаються, можна вважати незмінними². Існують конституційні принципи, які можна трактувати по-різному в різних конституціях.

¹ Наприклад, прийнята на референдумі Конституція Литовської Республіки 1992 року була результатом політичного компромісу, досягнутого після обговорення кількох різних проєктів. Однак вона містила приписи на період в один рік, протягом якого положення, щодо яких були розбіжності під час розроблення Конституції Литви, могли бути змінені за певною спрощеною процедурою. Зрештою, ця можливість не була використана. Вперше Конституція Литви 1992 року була змінена в 1996 році, наступні зміни були внесені в 2002, 2003, 2004 і 2006 роках.

² Частина перша статті 148 Конституції Литовської Республіки 1992 року передбачає, що положення «Литовська держава має бути незалежною демократичною республікою» статті 1 Конституції може бути змінено тільки шляхом референдуму, якщо не менше 3/4 громадян Литви, які мають право голосу, проголосують на це.

Іноді органи конституційної юрисдикції можуть сформулювати конституційну доктрину, за якою певні засадничі принципи, закріплені у відповідній конституції, не можуть бути змінені. У своєму Рішенні від 11 липня 2014 року¹ Конституційний Суд Литовської Республіки підкреслив, що навіть у тих випадках, коли увага приділяється обмеженням, які встановлюються самою Конституцією щодо внесення змін до неї, не дозволяється приймати такі зміни, які б скасовували природні права і свободи людини, демократію чи незалежність держави.

Кожна конституція має захищати себе від вузьких, політично мотивованих змін, що призводять до конституційних конфліктів. У зв'язку з цим умови для внесення змін до неї (тобто є конституція гнучкою чи жорсткою — легко можна внести зміни чи потребує спеціальної процедури) дуже важливі. Як матеріальні, так і процесуальні норми конституції можуть призвести до нестабільності.

До нової Конституції Угорщини (Основний Закон) 2011 року², що зумовила серйозну критику з боку міжнародного співтовариства³, процедура внесення змін є доволі простою — достатньо згоди двох третин голосів у парламенті⁴. Таким чином, після створення широкої правлячої коаліції Конституція Угорщини може бути змінена більшістю за процедурою, що не враховує думки опозиції, і стати інструментом у руках однієї політичної партії (або коаліції). До нової Конституції Угорщини вже внесено п'ять поправок, четверта поправка не тільки досягла вражаючих масштабів, а й відобразила конфліктні моменти між парламентом і Конституційним Судом⁵. Парламент, не схвалюючи рішення Конституційного Суду Угорщини, зокрема щодо тлумачення положень нового Основного Закону, спро-

¹ Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки щодо організації і проведення референдумів від 11 липня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.lrkt.lt/en/

² Конституція Угорщини (Основний Закон) 2011 року, що набула чинності 1 січня 2012 року, змінила Конституцію Угорщини 1949 року в редакції 1989 року, яка всебічно тлумачилася Конституційним Судом Угорщини.

³ Висновок Венеціанської Комісії щодо нової Конституції Угорщини, прийнятий на 87-му пленарному засіданні 17–18 червня 2011 року № 621/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.venice.coe.int

⁴ Стаття S Конституції Угорщини 2011 року закріплює що: 1) пропозицію щодо прийняття нового Основного Закону або внесення змін до Основного Закону може вносити Президент Республіки, уряд, будь-який парламентський комітет або будь-який член Національних Зборів; 2) для прийняття нового Основного Закону або внесення змін до Основного Закону потрібні голоси двох третин членів Національних Зборів.

⁵ У березні 2013 року парламент Угорщини вніс зміни до Конституції Угорщини (Основний Закон) 2011 року вчетверте. Поправка на п'ятнадцяти сторінках стосувалася кількох аспектів. Нею обмежувалося повноваження Конституційного Суду Угорщини застосовувати свою раніше розроблену конституційну доктрину, при цьому дозволялося залишити правові наслідки. Ця поправка передбачає, що рішення Конституційного Суду Угорщини, прийняті до набрання чинності Основного Закону, скасовуються; це положення було залишено без заповідання шкоди правовим наслідкам, що виникли внаслідок прийняття цих рішень. Хоча Конституційному Суду Угорщини надано повноваження здійснювати контроль конституційності поправок до Конституції з процедурних підстав, однак передбачається, що Суд не може скасувати закон, прийнятий двома третинами голосів парламентської більшості. У вересні 2013 року було прийнято п'яту поправку з огляду на рекомендації Конституційного Суду Угорщини, Європейської Комісії та Венеціанської Комісії. Уряд зробив спробу відреагувати на міжнародну критику.

бував обмежити повноваження Конституційного Суду Угорщини шляхом внесення змін до Конституції Угорщини.

Очевидно, що конституція, яка не залежить від будь-яких змін, є рідкісним явищем. Але лише деякі з них закріплюють *expressis verbis* повноваження конституційних судів здійснювати конституційний контроль таких змін. Наприклад, стаття 167 Конституції Південно-Африканської Республіки 1996 року передбачає, що Конституційний Суд має право приймати рішення щодо конституційності будь-яких змін до Конституції. Таке повноваження конституційних судів може бути сформульоване як попередній конституційний контроль до набуття чинності поправки, наприклад, положення статті 146 Конституції Румунії 1991 року щодо надання Конституційному Суду Румунії повноваження ухвалювати рішення про конституційність ініціатив щодо перегляду Конституції Румунії. Деяким конституційним судам надано повноваження щодо здійснення судового контролю внесення змін до відповідної конституції лише на підставах, встановлених процедурними вимогами. Так, стаття 24 Конституції Угорщини (Основний Закон) 2011 року (з подальшими змінами і доповненнями) передбачає, що Конституційний Суд Угорщини може переглянути Конституцію або поправку до неї лише щодо процедурних вимог, викладених в Основному Законі щодо його підготовки і оприлюднення.

Стаття 159 Конституції України 1996 року (в редакції 2004 року) надає Конституційному Суду України право ухвалювати рішення щодо відповідності певним процедурам законопроекту про внесення змін до Конституції України, встановленим для підготовки такого акта¹.

Статті 141.2, 135.1.с Конституції Республіки Молдова 1994 року² також уповноважують Конституційний Суд Республіки Молдова здійснювати контроль проектів про внесення змін до Основного Закону. Конституційний Суд Республіки Молдова формулює свою позицію щодо ініціатив, спрямованих на перегляд Конституції Молдови; законопроект про внесення змін до Конституції Молдови має бути представлений у парламенті лише за наявності консультативного висновку Конституційного Суду Молдови, ухваленого не менш як чотирма суддями.

Таким чином, конституція може закріпити *expressis verbis* повноваження конституційного суду щодо здійснення судового контролю внесення змін до неї, а також встановлювати критерії такого контролю. Проте можна припустити, що процедурний *ex-ante* контроль таких змін є домінуючим. До конституційних судів можуть звернутися з питань конституційності цих поправок суб'єкти, уповноважені та визначені, як правило, відповідною конституцією.

Деякі конституційні суди тлумачать свої повноваження щодо здійснення судового контролю внесення змін до конституції як такі, що імпліцитно впливають з її

¹ Стаття 159 Конституції України 1996 року у редакції 2004 року (з наступними змінами та доповненнями) передбачає, що законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності висновку Конституційного Суду України про відповідність проекту закону вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

² Конституція Республіки Молдова 1994 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.constcourt.md/en

положень. Наприклад, у Рішенні від 24 січня 2014 року¹ Конституційний Суд Литовської Республіки у справі щодо конституційності Закону про внесення змін до положень статті 125 Конституції Литви тлумачив свої повноваження щодо здійснення судового контролю внесення змін (закони про внесення змін) як такі, що впливають імпліцитно з положень Конституції Литви, якими закріплено його повноваження здійснювати контроль за конституційністю законів та інших правових актів, прийнятих парламентом. Хоча Конституційний Суд Литви здійснював контроль за конституційністю згаданого закону про внесення змін до положень Конституції Литви тільки з формального аспекту, тобто щодо ініціювання і прийняття цього закону, він сформулював розгорнуту доктрину щодо внесення змін до Конституції Литви, в тому числі щодо обмежень, які застосовуються при внесенні змін до неї, а також вимоги, встановлені для субстантивних критеріїв внесення змін до Конституції Литви.

Конституційний Суд Чеської Республіки в своєму Рішенні від 10 вересня 2009 року² у справі щодо конституційності конституційного акта, за яким намагалися скоротити п'ятий строк повноважень Палати депутатів, також мав обґрунтувати свої повноваження, які *expressis verbis* не були передбачені положеннями Конституції Чехії 1992 року щодо здійснення конституційного контролю оспорюваного акта. Такі повноваження розглядалися Конституційним Судом Чехії як такі, що впливають зі статті 9.2 Конституції Чехії³, що закріплює заборону змінювати субстантивні підвалини демократичної правової держави. Конституційний Суд Чехії у цьому рішенні рішуче підкреслив необхідність захисту матеріальної складової конституційного ладу, і частково абстрактно, а частково казуїстично показав його структуру, а також те, що його наслідки застосовані не лише до демократичної законодавчої влади, а й до самого Конституційного Суду Чехії.

Незважаючи на те, що за умов відновлення Конституції Латвійської Республіки 1922 року внесення змін до Конституції Латвійської Республіки було необхідним, однак під час внесення змін до її положень, зокрема у 1996 році, Конституційний Суд не був уповноважений здійснювати конституційний контроль змін і доповнень до Конституції⁴. З огляду на довговічність конституції і неминучі зміни до неї надання таких повноважень можна було б вважати важливим.

У деяких конституційних системах це повноваження конституційних судів може впливати з конституційних законів, які не мають силу конституції. Не будучи безпосередньо закріпленими в конституції, повноваження конституційного

¹ Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки щодо Закону про внесення змін до статті 125 Конституції Литовської Республіки від 24 січня 2014 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.lrt.lt/en

² У цьому рішенні Конституційний Суд Чеської Республіки визнав оспорюваний конституційний акт таким, що не відповідає Конституції Чеської Республіки; 2009/09/10 — Pl. ÚS 27/09 конституційний акт про скорочення строку повноважень Палати депутатів.

³ Стаття 9 Конституції Чеської Республіки 1992 року: 1) Конституція може бути доповнена або змінена лише конституційними актами; 2) субстантивні основи демократичної правової держави не можуть бути змінені; 3) тлумачення правових норм не може застосовуватися як імператив для усунення або поставлення під загрозу підвалин демократичної держави.

⁴ У 1996 році до Конституції Латвійської Республіки 1922 року було внесено поправку, яка, зокрема, забезпечила створення Конституційного Суду Латвійської Республіки.

суду здійснювати контроль конституційності внесення змін до Основного Закону може впливати зі звичайного закону, в якому закріплено обов'язок певних суб'єктів звернутися до конституційного суду у разі внесення змін до конституції. Таким чином, по суті, закріплюється конституційний контроль конституційності конкретних змін до конституції. Ця процедура закріплюється для внесення змін до деяких положень статті 65 Конституції Російської Федерації 1993 року.

Рішення, ухвалені органом конституційної юрисдикції в межах здійснення судового контролю конституційності внесення змін до конституції, мають особливе значення: органу конституційної юрисдикції треба розглянути, зокрема, чи зміни до конституції відповідають імперативам і принципам, встановленим самою конституцією щодо внесення змін до неї, а також її основним принципам.

3. Повноваження конституційного суду визнавати поправку до конституції неконституційною

Повноваження конституційних судів здійснювати контроль конституційності внесених до конституції змін можна розглядати як певний бар'єр, що виключає не лише процедурні порушення, а й ухвалення необґрунтованих одноденних політичних рішень або відхилення від змісту основних положень конституції. «Політичний характер судової діяльності, що призводить до скасування поправки до Конституції, не має зв'язувати руки суду. Суд не захищає себе — він захищає демократію»¹.

Поправка до конституції може бути визнана неконституційною шляхом здійснення попереднього (*ex-ante*) або наступного (*ex-post*) конституційного контролю. Визнання поправки до конституції неконституційною в тих випадках, коли така поправка прийнята, але ще не набула чинності (*ex-ante*), забезпечує конституцію від певних змін, але, як правило, не призводить до конституційної кризи. Зовсім інші наслідки можуть настати тоді, коли поправки до конституції, які були визнані неконституційними, залишаються чинними протягом декількох років, оскільки в цьому разі конституційний суд зобов'язаний оцінити наслідки, що настали, і пояснити результати свого рішення.

У випадку, коли конституційні суди здійснюють попередній контроль за конституційністю прийнятих, але ще не чинних поправок, питання про конституційність цих поправок можна оцінювати з формального боку, тобто щодо процедур їх прийняття, хоча розгляд може також включати здійснення конституційного контролю таких змін по суті. Цей тип конституційного контролю можна побачити у Рішенні Конституційного Суду Республіки Туреччина від 5 червня 2008 року², в якому так звані хусткові поправки було визнано неконституційними. У статті 148 Конституції Республіки Туреччина 1982 року закріплено повноваження Конституційного Суду Республіки Туреччина, серед яких, зокрема, розгляд і перевірка поправок до Конституції Туреччини Конституційним Судом лише

¹ Барак А. Неконституційні поправки до Конституції / А. Барак // Israel Law Review. — Vol. 44. — Р. 336.

² Конституційний Суд Турецької Республіки скасував поправки до Конституції Туреччини щодо принципу рівності і права на освіту, які були прийняті парламентом з метою скасування заборони на носіння хусток в університетах (Рішення Конституційного Суду Турецької Республіки № Е. 2008/16, К 2008/116).

щодо їх форми. Незважаючи на це, у згаданому рішенні Конституційний Суд Республіки Туреччина тлумачив свої конституційні повноваження як такі, що включають право розглядати конституційні поправки щодо субстантивного аспекту, тобто з погляду їх змісту.

Нерідко трапляється так, що рішення конституційних судів, якими визнано неконституційними внесені до конституцій зміни (або положення щодо імплементації конституції), призводять до суперечливих оцінок і звинувачень на адресу конституційних судів щодо перевищення ними своїх повноважень. Часто знаходяться важелі, за допомогою яких можна вплинути на конституційні суди, зокрема шляхом внесення змін до їхнього складу або обмеження їхніх повноважень, таким чином, зробивши їх прихильнішими до відповідної парламентської більшості.

З огляду на це слід звернутися до досвіду Конституційного Суду Угорщини. Парламент Угорщини 11 березня 2013 року прийняв Четверту поправку до Основного Закону 2011 року, відновивши чинність деяких спірних положень, які було визнано неконституційними. У 2012 році Конституційний Суд Угорщини на підставі *ex-post* конституційного контролю вирішив, що деякі з Перехідних положень Основного Закону суперечать Основному Закону Угорщини, а отже, анулював їх зворотну силу з дати їхнього офіційного опублікування. Конституційний Суд Угорщини піддав критиці правову форму цих положень¹ і дійшов висновку, що вони за своєю природою не були перехідними, і не можуть вважатися частиною Конституції Угорщини, а тому були визнані недійсними. В цьому випадку Четверта поправка, прийнята парламентом Угорщини, не лише включила анульовані приписи Перехідних положень у текст Основного Закону, а й звузила повноваження Конституційного Суду Угорщини. У цьому контексті можна навести слова відомого вченого-конституціоналіста і колишнього Голови Верховного Суду Держави Ізраїль: «...скасування існуючого судового контролю конституційності закону і заміна його на «легший» судовий контроль може розглядатися як порушення базової структури чинної конституції»². Нещодавні події в Польщі та Грузії, під час яких відповідні парламенти ухвалюють рішення про зміну чинного законодавства щодо повноважень конституційних судів, роблячи їх вужчими, та щодо порядку прийняття ними рішень, роблячи його складнішим, свідчать про спроби політиків

¹ Рішення Конституційного Суду Угорщини № 45/2012 (XII. 29) щодо неконституційності і скасування деяких положень Перехідних положень Основного Закону Угорщини. У своєму рішенні Конституційний Суд Угорщини розглянув Перехідні положення Основного Закону Угорщини і, зокрема, зазначив, що «Конституційний Суд Угорщини вважає, що на підставі наведених міркувань Перехідні положення Основного Закону Угорщини не мають місця в системі джерел права, тобто знаходяться на «нічийй землі публічного права». З іншого боку, Перехідні положення Основного Закону Угорщини не відповідають Основному Закону в багатьох аспектах, в першу чергу, з огляду на преамбулу, в якій проголошується принцип цілісності Основного Закону. На відміну від цього, Перехідні положення Основного Закону Угорщини є окремим правовим регулюванням, неінкорпорованим у Основний Закон. Відсутність такого включення підриває цілісність Основного закону» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.mkab.hu/letoltesek/en_0045_2012.pdf

² Барак А. Неконституційні поправки до Конституції / А. Барак // Israel Law Review. — Vol. 44. — P. 321.

обмежити повноваження органів конституційного контролю, тому виникає питання щодо конституційності таких законодавчих механізмів¹.

До Конституції Литовської Республіки 1992 року багаторазово вносилися зміни. Проте ні в Конституції Литовської Республіки, ні в Законі про Конституційний Суд Литовської Республіки не передбачено незалежного повноваження Конституційного Суду здійснювати конституційний контроль змін до Основного Закону. Конституційний Суд Литви тлумачить це повноваження як таке, що впливає з положень статті 105 Основного Закону, відповідно до яких він ухвалює рішення щодо відповідності законів Литовської Республіки та інших актів Сейму Конституції Литовської Республіки. Основний Закон Литовської Республіки 1992 року може бути змінений за допомогою закону з дотриманням процедури, що є складнішою порівняно з відповідною процедурою для прийняття інших правових актів. Крім того, деякі положення Конституції Литви можуть бути змінені тільки шляхом референдуму².

У Рішенні від 24 січня 2014 року Конституційний Суд Литовської Республіки вперше розглянув питання про конституційність внесення змін до Конституції Литви. Парламент (Сейм) — заявник — звернувся до Конституційного Суду Литовської Республіки з питанням, чи відповідає Конституції Литовської Республіки Закон про внесення змін до статті 125 Конституції з огляду на процедуру його прийняття³. 25 квітня 2006 року до статті 125 Конституції Литви, яка визначає конституційний статус Центрального Банку Литви, парламентом були внесені

¹ Про проблеми конституційного характеру в Польщі і Грузії : висновок про внесення змін до Закону щодо Конституційного Трибуналу Республіки Польща від 25 червня 2015 року, схваленого Венеціанською Комісією на 106 пленарному засіданні 11–12 березня 2016 року, (CDL-AD (2016) 001); 849/2016 — Грузія: Висновок щодо внесення змін до Органічного закону про Конституційний Суд і щодо Закону про конституційне судочинство, схвалений 27 травня 2016 року Венеціанською Комісією (CDL-PI (2016) 005).

² Розділ XIV «Зміна Конституції» Конституції Литовської Республіки 1992 року: стаття 147 передбачає, що внести у Сейм пропозицію щодо зміни чи доповнення Конституції Литовської Республіки має право група членів Сейму в складі не менше 1/4 всіх членів Сейму або не менше 300 тисяч виборців. Під час надзвичайного стану або воєнного стану внесення поправок до Конституції є неможливим; стаття 148 передбачає, що положення статті 1 Конституції «Литовська держава є незалежною демократичною республікою» може бути змінено лише шляхом референдуму, якщо не менше 3/4 громадян Литви, які мають право голосу, висловилися за це; положення розділу I «Литовська держава» і розділу XIV «Зміни до Конституції» можуть бути змінені лише шляхом проведення референдуму; поправки до Конституції щодо інших розділів Конституції мають розглядатися і голосування щодо них має проводитися в Сеймі двічі; між цими голосуваннями має бути перерва не менше трьох місяців; проект закону про внесення змін до Конституції вважається прийнятим Сеймом, якщо при кожному голосуванні за це голосувало не менше 2/3 всіх членів Сейму; поправка до Конституції, яка не була прийнята, може бути подана в Сейм на повторний розгляд не раніше, ніж через один рік.

³ 7 листопада 2013 року Сейм, заявник, прийняв Постанову № XII–583 «Про звернення до Конституційного Суду Литовської Республіки з клопотанням розглянути питання, чи відповідає Конституції Литовської Республіки Закон Литовської Республіки про внесення змін до статті 125 Конституції з огляду на процедуру його прийняття», в статті 1 якої міститься клопотання щодо розгляду питання, чи Закон про внесення змін до статті 125 Конституції з огляду на процедуру його прийняття відповідає частині першій статті 69 і частині першій статті 147 Конституції, а також конституційному принципу правової держави [Електронний

зміни шляхом прийняття відповідного закону про внесення змін до Конституції Литви. Суть цієї поправки була пов'язана, зокрема, з вилученням виключного повноваження Банку Литви випускати національну валюту.

Конституційний Суд Литви після розгляду Закону про внесення змін до статті 125 Конституції визнав порушення процедури, встановленої для його ухвалення. Тобто при прийнятті цього закону законодавчий орган не звернув увагу на заборону, що випливає зі статті 147.1 Конституції Литви, за якою структурні підрозділи, а також окремі члени Сейму не можуть направляти на розгляд будь-який законопроект про внесення змін до Конституції Литви, який відрізнятиметься по суті від законопроекту про внесення змін до Конституції Литви, поданого групою не менше 1/4 від складу Сейму. Конституційний Суд Литви не лише дійшов висновку, що оспорюваний Закон про внесення змін до статті 125 Конституції Литви суперечить Основному Закону держави, а й встановив, що положення статті 170 Регламенту Сейму, які закріплюють порядок внесення змін до Конституції, не відповідають Конституції Литви.

У зазначеному рішенні Конституційний Суд Литви сформулював деякі доктринальні положення. Один із головних аргументів Конституційного Суду Литви щодо того, коли поправку до Конституції Литви може бути визнано неконституційною, пов'язаний із порушенням субстантивних і процедурних обмежень, встановлених щодо внесення змін до Конституції Литви. Конституційний Суд Литви наголосив на важливості таких обмежень, які випливають з імперативу гармонійності Конституції Литви, а також підкреслив їх виняткове значення для стабільності Конституції як конституційної цінності. Порушення цих обмежень правовим актом про внесення змін до Конституції Литви призводить до визнання такого акта неконституційним. У Рішенні від 24 січня 2014 року Конституційний Суд Литви виявив порушення процедурних обмежень, встановлених щодо внесення змін до Конституції Литви.

Конституційний Суд Литви мав також вказати наслідки свого рішення, які виникнуть у разі визнання неконституційним уже чинного Закону про внесення змін до Конституції Литви. Конституційний Суд Литви, спираючись на свою раніше сформульовану доктрину тлумачення положень Конституції Литви, вирішив, що природа конституції як вищого правового акта, а також ідея конституційності передбачають, що Основний Закон Литви не може мати і не має жодних прогалин або внутрішніх суперечностей, а отже, після офіційного опублікування цього рішення не виникне ні прогалина, ні внутрішній конфлікт у тексті Конституції Литви. Конституційний Суд Литви, посилаючись на загальну конституційну норму, також інтерпретував конституційний статус Банку Литви, зокрема, підкресливши, що законодавчий орган має звернути увагу на конституційний статус Банку Литви, повноваження якого частково покладені на Європейський Центральний Банк і який є невід'ємною частиною Європейської системи центральних банків¹.

ресурс]. — Режим доступу : www.lrkt.lt/en/ (Рішення Конституційного Суду Литовської Республіки від 24 січня 2014 року).

¹ Аргументи, наведені у Рішенні Конституційного Суду Литви від 24 січня 2014 року, можуть привести до припущення про те, що закон про внесення змін до Конституції Литви безпосередньо пов'язаний із конкретним положенням Конституції Литви, а також що визнання закону таким, що не відповідає Конституції Литви у зв'язку з порушенням навіть формаль-

У цьому контексті слід згадати судову практику Конституційного Суду Республіки Молдова. Варто розглянути Рішення від 20 вересня 2011 року¹, яким сподівалися вирішити проблему виборів Президента Молдови у парламенті шляхом тлумачення нової редакції положень Конституції Молдови 1994 року. Поправки до Конституції Молдови 2000 року² змінили систему проведення виборів Президента Молдови: замість прямих виборів — вибори в законодавчому органі голосуванням 3/5 його членів. Як наслідок зміни до Конституції Молдови, якими передбачалася інша і складніша система виборів глави держави, спричинили політичну нестабільність³, оскільки не вдалося обрати Президента Республіки і з 2009 по 2012 роки ці обов'язки виконували голови парламенту. Мали проводитися дострокові вибори до парламенту, у зв'язку з неможливістю обрати Президента Молдови, і як наслідок парламент розпустили. Члени парламенту декілька разів зверталися до Конституційного Суду Молдови, оскаржуючи різні аспекти конституційності прийнятої поправки до Конституції Молдови 2000 року, посилаючись, зокрема, на те, що під час її прийняття парламент не дотримався процедури, яка передбачає наявність висновку Конституційного Суду Молдови щодо ініціативи внесення змін до Конституції Молдови, що є обов'язковим згідно з положеннями статей 135.1 і 141.2 Конституції Молдови. Підставою для оскарження був той факт, що в парламенті оспорувані положення законопроекту про внесення змін до Конституції Молдови істотно змінили, і ці зміни не направлялися до Конституційного Суду Молдови для повторного консультативного висновку.

Конституційний Суд Молдови у Рішенні від 18 травня 2001 року не допустив Закон від 5 липня 2000 року № 1115–XIV до розгляду через неприйнятність, тобто Суд відмовився від свого повноваження вирішувати щодо нього *ratione materiae*. У 2011 році Конституційному Суду Республіки Молдова знову довелося приймати рішення з цього питання. У Рішенні від 20 вересня 2011 року орган конституційної юрисдикції Молдови вирішив, що положення Конституції Молдови (стаття 78 з поправками), що передбачають обрання Президента Молдови, не можна змінити за допомогою органічного закону⁴.

них процедурних вимог (встановлених для його прийняття), також визначає неможливість майбутнього застосування конституційного регулювання, що впливає з цього акта. Слід зазначити, що у тому самому рішенні Конституційний Суд Литви також проаналізував зміст оспоруваної поправки до статті 125 Конституції Литви і не знайшов жодних протиріч, а це означає, що, по суті, поправка такого змісту могла б набути чинності і бути застосована.

¹ Рішення Конституційного Суду Республіки Молдова від 20 вересня 2011 року (№ 17) щодо тлумачення положень статті 78 Конституції Республіки Молдова [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.constcourt.md

² Закон Республіки Молдова про внесення змін до Конституції Республіки Молдова від 5 липня 2000 року № 1115–XIV.

³ Після парламентських виборів у Молдові 2009 року жодна партія не змогла сформувати більшість і створити коаліцію, необхідну для забезпечення 61 голосу за кандидата на пост Президента Молдови. Пан Тімофті обраний Президентом Республіки Молдова лише 16 березня 2012 року.

⁴ Це рішення передбачає, що президент має бути обраний щонайменше 61 голосом (тобто 3/5 голосів обраних членів парламенту) у два тури виборів; якщо ця процедура не вдасться, парламент має бути розпущений і проводяться нові парламентські вибори.

Як уже зазначалося, зміни 2000 року до Конституції Республіки Молдова в підсумку стали причиною подальших конституційних криз, а також серйозних труднощів під час проведення наступних президентських виборів у парламенті. Однак у Рішенні від 4 березня 2016 року, прийнятому в результаті подання клопотання групою членів парламенту щодо розгляду конституційності оспорюваної поправки до Конституції Молдови, зокрема про процедуру її прийняття, Конституційний Суд Молдови сформулював доктрину про вплив рішень суду на прийнятність скарг, виокремлюючи різні типи таких актів, і підкреслив, що рішення, за яким відхиляють скаргу, можуть бути застосовні лише *inter parties litigantes*, що передбачає: «Шлях конституційної юрисдикції залишається відкритим завдяки можливо-му розвитку конституційності, що надалі може призвести до рішення щодо прийняття до розгляду скарги, яка була спочатку відхилена». Таким чином, це пояснює правові наслідки попереднього рішення 2011 року та можливість повернення до невирішеного питання про розгляд конституційності конституційних поправок 2000 року. Враховуючи нові аргументи, а також аналіз конституційних змін, Конституційний Суд Республіки Молдова переглянув свою позицію щодо розгляду конституційності законів про внесення змін до Конституції Молдови і визнав, що до його повноважень належить здійснення контролю конституційності закону про внесення змін до Конституції Молдови. У Рішенні від 4 березня 2016 року Конституційний Суд Молдови після розгляду процедурних і субстантивних складових не лише вказав на недотримання процедури прийняття поправки до Конституції Молдови, а й підкреслив, зокрема, що оспорювана поправка до статті 78 спричинила порушення конституційної цілісності, оскільки не вдалося забезпечити нормальне функціонування інституту президента, та призвела до недосконалої форми правління, і після розгляду різних аспектів конституційності Закону про внесення змін до Конституції Молдови була визнана такою, що не відповідає Основному Закону держави. Конституційний Суд Молдови у цьому рішенні описав ситуацію, що виникла після визнання поправки до Конституції Молдови неконституційною, і підкреслив, що редакція статті 78 Конституції Молдови, котра діяла до набрання чинності оспорюваного закону, знову набирає чинності, тому Президент Республіки Молдова має обиратися загальним головуванням.

Іншим актом, що спричинив гострі дискусії серед учених та політиків, було Рішення Конституційного Суду України від 30 вересня 2010 року¹. Зокрема, стаття 159 Конституції України від 1996 року передбачає, що у випадку, коли Верховна Рада України приймає зміни до Конституції України, висновок Конституційного Суду України є необхідним для підтвердження того, що розробка поправок відповідає процедурним вимогам, закріпленим у Конституції України². У 2004 році, приймаючи Закон № 2222–IV про внесення змін до Конституції України, україн-

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 8 грудня 2004 року № 2222–IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30 вересня 2010 року № 20–рп/2010.

² Як зазначено у статті 159 Конституції України в редакції 1996 року, законопроект про внесення змін до Конституції України розглядається Верховною Радою України за наявності

ський парламент не виконав вимогу про те, що остаточний варіант законопроекту має подаватися на розгляд до Конституційного Суду України для надання висновку. Законопроект, який направлено до Конституційного Суду України, згодом був відредагований Верховною Радою України. 30 вересня 2010 року Конституційний Суд України за поданням групи депутатів прийняв рішення, згідно з яким Закон про внесення змін до Конституції України 2004 року визнано неконституційним у зв'язку з порушенням конституційної процедури його розгляду і прийняття. Конституційний Суд України не посилався на свою попередню практику¹, коли Суд відмовився від ухвалення рішення щодо конституційних поправок 2004 року. Суд не пояснив, чому він не взяв до уваги попереднє рішення у справі (прецедент). У Рішенні від 30 вересня 2010 року Конституційний Суд України вказав, що Закон 2004 року про внесення змін до Конституції України, визнаний неконституційним, втратив свою чинність у день ухвалення рішення Конституційним Судом України. Суд також зобов'язав органи державної влади негайно привести відповідні правові акти у відповідність до попередньої конституційної структури.

Основним наслідком згаданого рішення Конституційного Суду України було відновлення правового змісту Конституції України 1996 року, яка була чинною до внесення змін у 2004 році. Це рішення призвело до зворотної дії конституційного регулювання, яке повернуло державу до попередньої президентсько-парламентської форми правління і надало набагато більше повноважень Президенту України. Рішення спричинило величезні зміни всієї політичної системи і форми управління державою, що призвело до серйозної конституційної кризи, яка вплинула на розвиток української державності².

Таким чином, повноваження конституційних судів здійснювати формальний контроль конституційності чинних поправок до конституцій, тобто умов їх прийняття, без глибокого аналізу результатів такої конституційної модифікації, може зумовити суттєві зміни в конституційній системі, якщо поправка визнана неконституційною в тих випадках, коли вона суттєво змінила положення, зокрема зумовила далекосяжні конституційні зміни, в тому числі модифікацію всієї політичної системи — зміну форми правління державою.

Конституційні суди, виконуючи своє основне завдання щодо захисту конституційного ладу, тлумачать конституцію і розсудливо застосовують набір суто правових інструментів, однак повинні визнати, що їх рішення мають серйозні наслідки. Конституційний суд може допомогти конституції функціонувати ефективніше і краще виконувати конституційне завдання щодо захисту прав людини, досягти створення дієвого демократичного правління та запобігати конституційним кри-

---

висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 цієї Конституції.

¹ Ухвала Конституційного Суду України від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008.

² Протягом багатьох років конституційні зміни в Україні призвели до нежиттєздатних інститутів, відсутності стримувань і противаг, що зумовило постійні проблеми і спроби знаходження правильного балансу повноважень між Президентом України, Кабінетом Міністрів України і Верховною Радою України, а також тривалі суперечки навколо Конституції України. Для аналізу конституційних змін в Україні див.: Висновок № 599/2010 Венеціанської Комісії щодо конституційної ситуації в Україні, прийнятий на 85-му пленарному засіданні 17–18 грудня 2010 року.

зам. Будучи не в змозі діяти відповідно до своїх мандатів, конституційні суди можуть протиставлятися установчій владі. Водночас законодавець (парламент) не застосовує повною мірою свої повноваження щодо внесення змін до конституції. Зусилля щодо внесення змін до конституції не повинні служити інтересам окремих політичних груп або короткостроковим політичним інтересам, а мають сприяти стабільності демократичної політичної системи, ефективному управлінню, а також утвердженню принципів верховенства права.

4. «Невидимі» зміни до конституції та питання їх конституційності

Як уже зазначалося, в деяких конституційних системах повноваження конституційних судів втручатися в процес внесення змін до конституції можуть закріплюватися у звичайних (конституційних) законах, які не мають сили конституції. Проте за відсутності прямого посилання в конституції повноваження конституційного суду щодо здійснення контролю за внесенням змін до конституції можуть визначатися звичайним законом, встановлюючи цим зобов'язання певних політичних інститутів звертатися до органу конституційної юрисдикції щодо внесення змін до деяких положень Основного Закону. Як наслідок, можна помітити дуалістичну природу певних рішень конституційних судів. Це стосується і змін до деяких положень статті 65 Конституції Російської Федерації 1993 року.

Зміни до конституції можуть бути неконституційними не лише в тих випадках, коли вони визнані такими конституційним судом, а й коли суперечать конституційним цінностям і загально визнаним міжнародним правовим нормам, хоча й визнані конституційним судом такими, що відповідають конституції. Таким чином, зміни можуть бути неконституційними за своєю суттю, незалежно від того, що формально вони не визнані такими.

Політики не надто часто прихильно ставляться до судової практики конституційних судів. Органи конституційної юрисдикції прагнуть залишатися незалежними і протистояти політичному тиску, з яким вони стикаються при прийнятті конкретних важливих рішень, з метою захисту верховенства конституції і демократичних цінностей, закріплених у ній.

Конституційний суд, який допускає політичний вплив і відмовляється від незалежності, не виконує роль гаранта конституції, швидше стає інструментом для прийняття політичних рішень. На жаль, це твердження стосується Конституційного Суду Російської Федерації після ухвалення ним Рішення від 19 березня 2014 року № 6-П/2014, яким визнано конституційність міжнародного договору між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів¹. Зайва поспішність у внесенні поправки до статті 65 Конституції Російської Федерації свідчить лише про політичну природу зазначеного неконституційного рішення. Президент Російської Федерації після підписання цього міжнародного договору і перед поданням його на ратифікацію відразу ж,

¹ Рішення Конституційного Суду Російської Федерації щодо перевірки конституційності нечинного міжнародного договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття до складу Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів від 19 березня 2014 року № 6-П/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ksrf.ru>

18 березня 2014 року, звернувся до Конституційного Суду Російської Федерації щодо відповідності договору Конституції Російської Федерації. Наступного дня, тобто 19 березня 2014 року, Конституційний Суд Російської Федерації прийняв відповідне рішення про визнання зазначеного міжнародного договору таким, що відповідає Конституції Російської Федерації. 21 березня 2014 року парламент Російської Федерації прийняв конституційний закон, яким вніс зміни до положень статті 65 Конституції Російської Федерації 1993 року.

Хоча в 1993 році Конституція Російської Федерації (з наступними змінами та доповненнями) *expressis verbis* не передбачала повноваження Конституційного Суду Російської Федерації здійснювати контроль конституційності внесення змін до Конституції Російської Федерації, проте Конституційному Суду Російської Федерації надано повноваження щодо ухвалення рішення про конституційність положень міжнародного договору, який ще не набув чинності. У статті 65.2 Конституції Російської Федерації встановлено, що прийняття до складу Російської Федерації і утворення в її складі нового суб'єкта здійснюється в порядку, встановленому федеральним конституційним законом. Федеральний конституційний закон 2001 року, що регулює прийняття нових суб'єктів до складу Російської Федерації, закріплює обов'язок Президента Російської Федерації звернутися до Конституційного Суду Російської Федерації щодо відповідності міжнародного договору Конституції Російської Федерації. Таким чином, у справі щодо конституційності (неконституційності) того чи іншого міжнародного договору Конституційний Суд Російської Федерації, по суті, побічно вирішує питання конституційності (неконституційності) відповідної зміни до Конституції Російської Федерації, оскільки без відповідного рішення Суду такий договір не може бути ратифікований і зміна (у формі федерального закону) до Основного Закону Російської Федерації не може набути чинності. Створення нового суб'єкта федерації можливе тільки при внесенні відповідної зміни до статті 65 Конституції Російської Федерації, тобто після прийняття парламентом відповідного конституційного закону (конституційні закони приймаються, якщо вони схвалені не менше ніж 3/4 від загальної кількості членів Ради Федерації і не менше 2/3 від складу депутатів Державної Думи; прийнятий федеральний конституційний закон має бути підписаний Президентом Російської Федерації та оприлюднений). Такий конституційний федеральний закон, яким було внесено зміни до статті 65 Конституції Російської Федерації, прийнято 21 березня 2014 року.

Аргументи, надані Конституційним Судом Російської Федерації у Рішенні від 19 березня 2014 року, є дуже формальними і не відповідають міжнародним правовим положенням, якими було знехтувано під час анексії Криму. Натомість надається оцінка формального тексту, а не змісту так званого міжнародного договору, що розглядався. Також немає посилання на легітимність Республіки Крим чи її можливість стати учасником міжнародного договору. У цьому рішенні немає жодної згадки про те, що 14 березня 2014 року Конституційний Суд України прийняв рішення¹ про визнання неконституційною Постанови Верховної Ради

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про проведення загаль-

Автономної Республіки Крим від 6 березня 2014 року про проведення 16 березня 2014 року референдуму, зокрема, щодо приєднання Автономної Республіки Крим до складу Російської Федерації, а також про визнання цієї резолюції нечинною з огляду на ухвалення 20 березня 2014 року рішення¹ Конституційного Суду України про неконституційність Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим та міста Севастополя» від 11 березня 2014 року.

Хоча у Рішенні від 19 березня 2014 року Конституційний Суд Російської Федерації підкреслив, що він приймає рішення виключно з питань права, а не політичної необхідності такого договору, таке міркування навряд чи можна вважати правовим. Конституційний Суд Російської Федерації, навіть не сумніваючись у правовій природі розглянутого договору, визнав його таким, що відповідає Конституції Російської Федерації на підставі підписання договору Президентом Російської Федерації і вирішив, що договір відповідає конституційному принципу поділу державної влади, застосовний з моменту його підписання і набрав чинності з дня його ратифікації (таким чином, Крим став складовою частиною Російської Федерації з дня підписання договору). Той факт, що Автономна Республіка Крим, тобто частина території України, стає частиною Російської Федерації ще до моменту ратифікації договору спекулятивно обґрунтовується на основі положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. Таким чином, Конституційний Суд Російської Федерації доходить висновку, що підписаний міжнародний договір не суперечить Конституції Російської Федерації з погляду його підписання, укладення або набрання чинності. Врешті-решт після оцінки статусу Криму і міста Севастополя щодо їх інтеграції до Російської Федерації, питань державної мови на цій території, надання громадянства Російської Федерації жителям Криму і міста Севастополя, формування органів державної влади, захисту новоствореного кордону Російської Федерації тощо Конституційний Суд Російської Федерації вирішує, що з погляду змісту норм договору, про який ідеться, не суперечить Конституції Російської Федерації.

У конституційній справі, що розглядається, інша сторона, яка могла б оскаржити законність такого договору, не брала участі, оскільки це не передбачено відповідними положеннями Федерального конституційного закону «Про Конституційний Суд Російської Федерації». Власне, Конституційний Суд Російської Федерації не мав жодних сумнівів щодо конституційності договору. Як уже зазначалося, Федеральний конституційний закон, яким до статті 65 Конституції Російської Федерації внесено поправку, прийнято 21 березня 2014 року. Таким чином, знадобилося менше тижня, щоб включити Крим, тобто частину території України,

---

нокримського референдуму» (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) від 14 березня 2014 року № 2-рп/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua>

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим «Про Декларацію про незалежність Автономної Республіки Крим і міста Севастополя» від 20 березня 2014 року № 3-рп/2014 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ccu.gov.ua>

конституційний статус якої закріплено Конституцією України 1996 року, до складу Російської Федерації.

Отже, завдання органу конституційного контролю щодо захисту конституції не полягає в тому, що конституційний суд має оберігати основний закон від змін, які визначаються природою самої конституції, а також її метою бути застосовним актом вищої установчої сили, що гарантує основні демократичні цінності.

У політичному процесі внесення змін до конституції в парламенті мають застосовуватися закріплені субстантивні і процедурні імперативи, порушення яких під час здійснення конституційним судом конституційного контролю може призвести до визнання неконституційним правового акта, яким внесено зміни до певного положення конституції.

Таким чином, повноваження органів конституційного контролю не безмежні; вони не можуть конкурувати із загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права або цінностями, закріпленими в самій конституції. Поправка до конституції може визнаватися неконституційною не лише внаслідок ухвалення відповідного рішення конституційним судом, а й тоді, коли незважаючи на визнання її конституційним судом такою, що відповідає конституції, вона очевидно суперечить загальновизнаним цінностям конституційного та міжнародного права.

Бирмонтиене Т. «Невидимые» поправки в конституцию: роль конституционного суда. *Статья посвящена вопросам полномочий конституционных судов по осуществлению конституционного контроля изменений в Основной Закон государства, реализация которых выявляет дуалистическую природу их решений. Автор доказывает, что полномочия органов конституционного контроля не безграничны, они не могут конкурировать с общепризнанными принципами и нормами международного права или ценностями, установленными в самой конституции.*

Ключевые слова: конституционный контроль, поправки в конституцию, полномочия конституционных судов.

Birmontiene T. Invisible Amendments to the Constitution: the Role of the Constitutional Court. *The article concerns with the powers of the constitutional courts regarding realisation of constitutional control of changes to the Basic Law realization of which reveals a dualistic nature of their decisions. The author asserts that powers of bodies of constitutional control are not unlimited, they may not compete with generally recognised principles and norms of international law or with values, established by the constitution itself.*

Key words: constitutional control, amendments to the constitution, powers of constitutional courts.

СУДОВИЙ КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ

Конституція України у правоутворенні сучасного публічного права

А. Селіванов

доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України

У науковій статті відомого вченого, представника сучасної науки конституційного права розкрито сутність правоутворення як основи формування галузей сучасної правової системи, викладено концептуальне авторське бачення складних процесів галузевого формування права та законодавства, розкрито механізм конституційного формування нових напрямів систематизації та кодифікації національного права.

Ключові слова: Конституція України, галузі права, правові явища і тенденції, правоутворення, публічне право, концептуальні ідеї.

Актуальні проблеми конституційного права можуть і повинні виникати та знаходити своє пояснення на методологічному підґрунті дослідження прогностичної ролі Конституції України у формуванні сучасної (оновленої) правової системи. Для цього вчені плідно використовують методи детермінізму, реалізму, феноменології, герменевтики, аксіології та інших науково-творчих підходів, коли йдеться про творчу роль Конституції України як джерела формування нових галузей публічного права. Українські вчені-конституціоналісти Ю. Барабаш і В. Федоренко в своїх останніх працях цілком виправдано теоретично і практично підкреслюють, що Конституція, маючи глибокі підвалини живлення правової системи, створює умови опанування об'єктивної реальності, а її потенціал слугує суспільству як знаряддя пізнання і перетворення світу на краще в інтересах людини і суспільства¹.

Якщо досліджувати перспективи застосування за виявленим змістом статті 92 Конституції України, то можна побачити закономірності формування правової системи та її оновлення. Появу нових галузей, їх підгалузей слід розглядати як поєднання законотворчості і правозастосування в загальному циклі впливу Конституції України на правовий розвиток. У чому вчені вбачають особливості цього правового явища? З урахуванням сучасних процесів глобалізації, дотримання українського курсу вступу до Європейського Союзу в державі спостерігаються характерні тенденції правового розвитку системи права з її функціями: регулятивною, правозахисною, правоохоронною, інструментальною, такою, що

---

¹ Федоренко В. Л. Методологія сучасних конституційно-правових досліджень в Україні : наук. доповідь / В. Л. Федоренко. — К., 2015. — С. 29; Барабаш Ю. Г. Беззахисні права чи необґрунтовані сподівання? / Ю. Г. Барабаш // Голос України. — 2016. — № 81.

гармонізує з Європейським конвенційним правом. Ці та інші напрями мають системний характер, проте залишається невирішеною проблема розбалансованості окремих галузей системи законодавства.

Чим зумовлено це негативне явище? Головна причина полягає в тому, що невдовзі прийняті парламентом закони легко піддаються змінам, втрачаючи необхідні якості стійкості й стабільності. Звернемо увагу на позитивний результат галузевого розвитку права згідно з «таблицею галузей права». Як свідчить аналіз, з'являються галузі права «нового покоління», що є підтвердженням стійкості національної конституційної держави, її правового фундаменту, здатністю зберігати конституційний лад, протидіяти спробам порушення суверенітету й територіальної цілісності України з боку російської військової агресії. Свідченням користі кожної галузевої правової системи є виконання нею ролі головного регулятора життєдіяльності народу, який вибрав самостійний шлях розвитку, й ключову роль у цьому процесі відіграє зближення міжнародного і національного права, входження принципів і цінностей міжнародного права у внутрішнє право України. З кожним новим законом галузевого регулювання суспільство пов'язує великий спектр позитивних очікувань.

Особливо примітним є посилення інструментальної функції, що виділяє право у вирішенні прикладних, практичних завдань держави і суспільства. Результатом цієї тенденції є динамічний процес раціональної зміни пріоритетів у галузевій законотворчості для вирішення надзвичайних проблем, прийняття законів під конкретне предметно-правове завдання. Таких законів в Україні за даними Головного юридичного управління Апарату парламенту налічується понад 1,5 тисячі. Проте 20-річний строк формування галузей права виявився недостатнім для законодавчого освоєння конституційних цінностей.

Першим найважливішим кроком у змістовному удосконаленні конституційного правопорядку судової системи й створенні ефективного управління в центрі й регіонах України стали конституційні зміни, прийняті парламентом у 2016 році. Системний підхід до судової влади дав змогу ґрунтовно застосувати конституційний принцип поділу влади. Структурно виділена триланкова ієрархія судів загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом і його спеціалізованими палатами з касаційними повноваженнями. Закріплена в Конституції України спеціалізація завершила відособлення юрисдикцій. Достатньо повно врегульовано статус конституційного правосуддя з введенням права громадян на конституційну скаргу. Відбулася також заміна загального імунітету на професійно допустиму суддівську недоторканність з умовою повної незалежності суддів при розгляді справ і прийнятті судових рішень. При цьому введено безапеляційну відповідальність за корупційні діяння. Таким чином, проведена реформа і внесені зміни до Конституції України дозволяють сформулювати доктрину судового права як самостійну галузь публічного права в правовій системі держави.

Друга найважливіша новела змін стосувалася модернізації конституційно-правової основи місцевого самоврядування. Було враховано дотримання європейських стандартів, встановлено право територіальних громад на повну незалежність і самостійність у регіонах, містах і сільських одиницях. Доктрина незалежного й самостійного місцевого самоврядування втілена в концепції децентралізації повноважень з управління територіями. Ця нова галузь публічного права

побудована на громадівській теорії самоврядування населення, яке отримало право на публічну владу, що замінило ресурсно-розподільчу функцію держави.

Отже, можна виділити загальні характерні особливості в науковому й практичному значенні нових тенденцій розвитку галузей права. Їх слід класифікувати у такий спосіб:

— дієвий вплив тенденції апроксимації (гармонізації) міжнародного і національного права з урахуванням корекції у застосуванні європейських стандартів і універсальних цінностей (саме такий підхід визначає зміст предмета регулювання галузей права нового положення). Варто навести характерний приклад, коли Верховна Рада України в травні 2016 року внесла зміни до закону про лікарські засоби щодо спрощення їх державної реєстрації, в якому термін проведення експертизи реєстраційних матеріалів зменшено з кількох місяців до 10 днів, якщо ліки вже реєструвалися в США, Швейцарії та інших країнах, а також за централізованою процедурою в Європейському Союзі, строк експертизи становить 7 днів. Проте у науковців з політичним спрямуванням спостерігається немало інших ідей щодо змін глобального співвідношення національного й міжнародного права. Три роки тому активно обговорювалася як назріла проблема теорії встановлення демократичної імперії на чолі зі світовим урядом і світовою конституцією (Жак Атталі — Міжнародний банк реконструкції та розвитку);

— у галузевому праві з'явилася тенденція поєднання норм публічного і приватного права, що підкреслює їх комплексний характер;

— явно вираженою тенденцією є також міжгалузевий зв'язок, взаємодоповнення галузей права, оскільки правовідносини вимагають комплексних утворень у законодавстві України. Для підтвердження цього слід послатися на галузі адміністративного й митного права, в яких митні тарифи, процедури сплати мита, митні правила перетину кордону товарів і транспортних засобів, відповідальність суб'єктів, які скоїли митну провину, тісно взаємопов'язані з державним управлінням і реалізацією публічних інтересів держави, а також приватних інтересів фізичних осіб. Водночас адміністративісти відзначають самостійне значення кожної галузі, до яких приєднується право повноважних юрисдикційних органів, зокрема Державної прикордонної служби України та інших, що мають виключно державні (правоохоронні) інтереси.

Підкресливши три найважливіші тенденції нових явищ у правовій системі, важливо зазначити, що кожен закон — це не «вакцина від простуди в літній період», а масштабна міра соціальної орієнтації. Тому галузеве законодавство зобов'язане формуватися так, щоб вписуватися в систему правового регулювання, а це означає, що кожна галузь права залежить від розуміння загальних і особливих інструментів створення механізмів реалізації галузевих норм і законів у цілому.

Перше, з чим доводиться стикатися і мати власну позицію, — це серйозні практичні проблеми міжгалузевої конкуренції у правозастосуванні, коли, наприклад, норми цивільного права створюють ситуацію неприйнятності норм земельного права (наприклад, зведений торговельний комплекс не можна ввести в експлуатацію як власність іноземних інвесторів, оскільки земельна ділянка виділялася забудовникові, а не власникові цієї будови).

Для позитивного сприйняття державою і суспільством нових галузей права, а отже, ефективного правозастосування, не можна залишати без уваги синхрон-

ність як принцип взаємодоповнення і взаємозабезпечення. Наприклад, податкове право як галузь встановлює чіткі законодавчі процедури держуправління, сервісне обслуговування платників податків, усунення бар'єрів для бізнесу, коли надаються публічні послуги. Така синхронізація не спостерігається, коли на практиці поширюються перевірки, зустрічний аналіз фінмоніторингу тощо. В Україні всі знають про процедури медіації, які допомагають вирішувати позасудові спори, встановлюють правила, угоди і вводять міжособові процедури примирення. Проте законодавство про порядок здійснення таких процедур відсутнє.

Останнім часом у галузях права публічного характеру наголошується на відхиленні від правильного визначення предмета регулювання закону, а помилки суб'єктів законодавчої ініціативи (народних депутатів, уряду, Національного банку України) породжує нестримне законопроекткування. У таких випадках законопроекти не тільки не стають законами, а й не становлять за первісною оцінкою належного нормативного об'єкта для регулювання. Як приклад можна навести Закон України «Про санкції» (далі — Закон), в якому Верховна Рада України (у преамбулі) заявляє, «що пряме або опосередковане втручання у внутрішні і зовнішні справи України під будь-яким приводом є неприпустимим», і тому санкції можуть прийматися з боку України стосовно, зокрема, «суб'єктів, які здійснюють терористичну діяльність».

Види санкцій встановлено, зокрема, статтею 4 Закону: блокування активів, обмеження транзиту ресурсів, польотів, перевезення територією України, анулювання ліцензій та інші (всього 25 видів). При цьому застосування санкцій згідно зі статтею 3 Закону ґрунтується на принципах законності, прозорості, об'єктивності, а також інших правових підставах у правозастосуванні. Закон було прийнято 14 серпня 2014 року і його реалізація була з самого початку проблематичною для органів, які не зазначені в ньому, але здатні ухвалювати рішення: «Пропозиції щодо застосування, скасування та внесення змін до санкцій виносяться на розгляд Ради національної безпеки і оборони України Верховною Радою України, Президентом України, Національним банком України, Кабінетом Міністрів України, Службою безпеки України».

Поява подібних законів явно свідчить про недостатню концептуальну ідею, що науково-теоретично обґрунтована в кожному законопроекті, зокрема у зазначеному Законі про санкції держави, без визначення предмета правового регулювання. Такий спрощений підхід часто зумовлює занепокоєння подібною законотворчістю. Так відбувається «нашарування» законодавчих актів, які не можна віднести конкретно до певної галузі права, а такий баласт нормативно-правових актів може істотно шкодити правовій системі нашої держави.

Особливо слід зупинитися на такому важливому питанні. Ступінь проблеми підтверджує актуальність формування нової галузі права, коли можуть виникати, і це цілком виправдано, нестандартні підходи у визначенні протидії погрозам люду, захисті від військової агресії і створенні умов виживання людини в умовах військових конфліктів. Основу правового закріплення особливих умов збереження миру й безпеки становлять права і свободи людини, а цінності широкого спектру (екологія, навколишнє середовище тощо) пов'язані з виживанням населення, і кожна цінність вимагає окремого правового захисту, кодифікації норм права і вираження в правових формах — джерелах права. Звідси закономірно

відбувається поступова консолідація правових норм у галузеві правові комплекси — галузі права нового покоління. Це особливо помітно в публічній сфері правового регулювання, коли використовуються нові інструментальні принципи (принципи-критерії, принципи державного устрою, принципи-субсидіарності, принцип-солідарності тощо). Цей загальний вектор розвитку галузей права досить змістовно розкрито в праці І. Умнові «Отрасли права нового поколения в условиях глобализации права и усилении взаимодействия международного публичного и конституционного права» (Российская академия правосудия. — 2013. — С. 15). Слід погодитися з автором у тому, що для галузей права нового покоління характерним є тісне поєднання публічних і приватних інтересів при очевидному домінуванні публічної складової. При цьому виділяються відносини змішаного типу, що дозволяє створення нових правових комплексів, спрямованих на захист сучасних і майбутніх поколінь як суб'єктів права, що вперше було зафіксовано в Доповіді ООН 1987 року «Наше спільне майбутнє», Рамковій конвенції ООН про зміну клімату 1992 року та в подальших 15 міжнародно-правових актах. Головним призначенням галузей права нового покоління є регулювання нових умов функціонування держави і життєдіяльності суспільства, виниклих обставин і загроз збереженню територіальної цілісності, виконання державою нових функцій у кризових ситуаціях (екологічних, інформаційних, міграційних та інших). З цією метою норми систематизовано в інститути, з'явилися кодекси, спеціальні розділи в Конституції України, що зумовлює юридичне виділення галузей і підгалузей.

У якості ілюстрації звернемося до принципово важливої для України галузі права, що сформувалася в умовах військової агресії проти України і анексії території Кримського півострова. Ця нова сфера правовідносин отримала назву військового права України. За визначенням це галузь національного права, норми якої регулюють суспільні відносини, які складаються на конституційній основі (стаття 65 Конституції України) — виконання обов'язку кожним громадянином захищати свою територію, свою державу. Цей обов'язок відображає зміст діяльності Збройних Сил України та інших формувань, що діють згідно з чинним законодавством.

На сьогодні військово право — це нова, найважливіша галузь публічного права з її головними складовими: право військової служби, військово-оперативне право, право внутрішньої служби, право війни, військово-дисциплінарне право, що забезпечується взаємодією з іншими галузями публічного права (конституційним, адміністративним тощо). Військово право — це комплексна галузь публічного права, що регулює військово-публічні відносини, суб'єкти яких не лише військовослужбовці, а й спеціально визначені законом органи державної влади й управління у військових частинах, органи військового управління. Галузь права вирішує також військові питання, що стосуються устрою Збройних Сил України та інших військових формувань, порядку їх комплектування, охорони військового правопорядку, економічної і господарської діяльності військових організацій тощо.

В основу концептуального змісту військового права закладено Воєнну доктрину України, що означає декларацію політики держави в галузі військової безпеки. Це система офіційних поглядів і положень держави, яких ми торкалися при розгляді військового будівництва в період війни і миру. Галузь військового права

ґрунтується на Конституції України і є змістом законів, які регулюють військово-правові відносини.

Назвемо законодавчі акти, що мають загальний предмет і метод правового регулювання: закони України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про Державний кордон України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про правовий режим військового стану», «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки», «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав», «Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про військово-цивільні адміністрації».

Підгалуззю військового права пропонується вважати права громадян, які знаходяться в містах і регіонах України зі статусом біженців та вимушені рятуватися втечею, щоб уникнути загального насильства, порушень прав людини. Правовий статус таких громадян дає можливість допомоги з боку держави для внутрішньо переміщених осіб, які отримують повну підтримку держави і всіх суспільних інститутів волонтерського руху. Міжнародний Комітет Червоного Хреста — гарант женевських конвенцій, а формування зазначеної підгалузі права відбувається під впливом таких актів: Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту внутрішньо переміщених осіб», Постанови Верховної Ради України «Про визнання окремих районів, міст, селищ і сіл Донецької та Луганської областей тимчасово окупованими територіями».

Продовжуючи копітку роботу формування галузі військового права, слід назвати ще п'ять базових регуляторних актів Уряду України.

Поза сумнівів, можна стверджувати, що вельми інтенсивно в останні роки у функціонально виправданій сфері правового регулювання з'являються такі галузі права нового покоління, як транспортне, патентне, енергетичне, будівельно-архітектурне, медичне, повітряне, інформаційне та інші галузі права, що включаються до системи національного права. Проте вони ще не досягли рівня можливої інтеграції в міжнародні правові комплекси, оскільки не мають консолідованого тексту з усіма інкорпорованими в них змінами. В Україні уважно вивчають досвід Франції, США, Великої Британії, багатьох інших держав, які періодично публікують консолідовані редакції основних законодавчих актів. На сьогодні актуальним для України є впровадження і розвиток правового моніторингу, визначення правових та інших інструментів визначення ефективності законодавчих актів, включаючи прогнозування й оцінку регулюючої дії законів. Нам є чому і в кого вчитися. Скажімо, досвід США в цьому контексті корисний і цікавий. Наприклад, з 1801 року Сенат і Палата представників видають постійно оновлюваний спеціальний методичний посібник «Парламентська допомога Джефферсона», в якому містяться процедурні положення і правила нормотворчої техніки. У цьому розу-

мінні ідея щодо закону про нормативні правові акти до цього часу (понад 15 років) є неприйнятною для парламенту України, незважаючи на те, що такі самі закони діють у Японії, Італії і, що найприкметніше, в Болгарії.

Таким чином, конституційне джерело є невичерпним як тема формування галузей права нового покоління. Вона залишається актуальною і повністю сприймається в сенсі динаміки осмислення вже набутого національного досвіду та поглядів на майбутнє.

Селиванов А. Конституция Украины в правообразовании современного публичного права. В научной статье известного ученого, представителя современной науки конституционного права раскрывается сущность правообразования как основы формирования отраслей современной правовой системы, излагается концептуальный авторский подход к сложным процессам отраслевого формирования права и законодательства, раскрывается механизм конституционного формирования новых направлений систематизации и кодификации национального права.

Ключевые слова: Конституция Украины, отрасли права, правовые явления и тенденции, правообразование, публичное право, концептуальные идеи.

Selivanov A. The Constitution of Ukraine in law-making of contemporary public law. In the scientific article of the famous scholar who represents the modern science of constitutional law the essence of law-making is developed as the ground of formation of the branches of modern legal system. The conceptual author's vision of the complex processes of branch formation of law and legislation is given, the mechanism of constitutional formation of new areas of systematisation and codification of national law is outlined.

Key words: Constitution of Ukraine, branches of law, legal phenomena and trends, law-making, public law, conceptual ideas.

УВАГА, КОНКУРС!

**У рамках Всеукраїнського тижня права,
що відбудеться 5–9 грудня 2016 року,
Конституційний Суд України**

**ОГОЛОШУЄ КОНКУРС
на кращу наукову статтю
з конституційно-правової тематики,
пов'язаної із захистом прав і свобод людини
і громадянина**

До участі в конкурсі допускаються наукові статті зазначеної тематики, що раніше не публікувалися, аспірантів, ад'юнктів, пошукачів (віком до 35 років), студентів-магістрів вищих навчальних закладів. До статті додається рецензія кафедри чи наукового керівника з рекомендацією про опублікування.

Термін подання статей: *до 20 листопада 2016 року.*

Статтю й заявку учасника конкурсу (із зазначенням прізвища, імені та по батькові, дати народження, адреси місця проживання, контактних телефонів, *e-mail*, навчального закладу, місця роботи, наукового ступеня, вченого звання) потрібно надіслати на електронну пошту **court@ccu.gov.ua** або на адресу Конституційного Суду України: **01033, м. Київ, вул. Жилианська, 14** (з позначкою «На конкурс»).

Переможці конкурсу будуть відзначені почесними грамотами Конституційного Суду України під час урочистого відкриття Всеукраїнського тижня права в Конституційному Суді України, а їхні статті будуть надруковані у «Віснику Конституційного Суду України».

ДО УВАГИ ШАНОВНИХ АВТОРІВ!

«Вісник Конституційного Суду України» є друкованим органом Конституційного Суду України, який згідно з наказом МОН України від 7 жовтня 2015 року № 1021 включено до переліку наукових фахових видань.

У журналі висвітлюється діяльність Конституційного Суду України, публікуються наукові статті, повідомлення, рецензії, анотації, коментарі тощо.

Нагадуємо, що наукова стаття повинна бути актуальною, мати доктринальний характер із чітко окресленою проблематикою, містити наукові положення, розроблені особисто автором, висновки про наукове та практичне значення наукової розробки.

До статей додається: коротка анотація та ключові слова російською й англійською мовами, а також довідка про автора із зазначенням прізвища, імені та по батькові, вченого ступеня, вченого звання, місця роботи й посади, контактних телефонів, електронної пошти.

Обсяг наукової статті — 12–15 сторінок, наукового повідомлення — 5–7 сторінок друкованого тексту через півтора інтервалу (розмір шрифту — 14). Нумерація виносок — посторінкова.

Редакція залишає за собою право направляти наукові статті й повідомлення на рецензування, редагувати та скорочувати їх зміст, за погодженням з автором змінювати назву статті.

За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Подані матеріали редакція не повертає.

У разі передруку публікацій іншими виданнями посилання на «Вісник Конституційного Суду України» обов'язкове.

Запрошуємо до співпраці!

Матеріали для публікації
надсилайте на електронну пошту редакції
«Вісника Конституційного Суду України»:

court@ccu.gov.ua

або на адресу Конституційного Суду України:

01033, м. Київ, вул. Жилинська 14

тел.: 0 (44) 238-11-54, 238-10-32

Завідувач   Відповідальний
редакційно-видавничого відділу   секретар
   Секретаріату   **К. Мольченко**
Конституційного Суду України   тел.: 0 (44) 238-11-54
   С. Сидоренко   e-mail: court@ccu.gov.ua
   тел.: 0 (44) 238-10-32

Видавець

Видавничий Дім «Ін Юре»
Україна, 04107, Київ-107, вул. Багговутівська, 17–21
Тел./факс: 0 (44) 537-51-00
E-mail: peredplata.inyure@gmail.com
www.inyure.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК № 2191 від 20.05.2005 р.

Над випуском працювали:

Пазенко О. С.,
Скринник Я. В.,
Печенюк Ю. О.,
Карташова О. Р.

Підписано до друку 28.09.2016.
Формат 70 x 100 ¹/₁₆. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 20,15. Обл.-вид. арк. 18,33.
Зам. № 715.
Наклад 400.
Ціна договірна.

Віддруковано у **ТОВ «Видавництво «Логос»**
Україна, 01030, м. Київ,
вул. Богдана Хмельницького, 10, офіс 31
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 201 від 29.09.2000 р.